

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ

Сидорова Е. О., Шаблистий В. В., Юніна М. П.

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ
ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ
В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ**

навчальний посібник

за загальною редакцією доктора юридичних наук,
професора, заслуженого діяча науки і техніки України
Юніна Олександра Сергійовича

Дніпро
Арт-Прес
2023

УДК 342.9:364.1
С 15

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 10 від 30.05.2023 р.)*

Р е ц е н з е н т и :

Дрозд О. Ю. – доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
керівник Департаменту організації забезпечення
діяльності Бюро економічної безпеки України;
Соболь Є. Ю. – доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України, ректор
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка.

Сидорова Е. О., Шаблистий В. В., Юніна М. П.

С 15 Організаційно-правові засади розвитку державної політики
України в гуманітарній сфері: навчальний посібник за заг. ред.
докт. юрид. наук, проф., заслуж. діяча науки і техніки України
Юніна О. С. – Дніпро: Арт-Прес, 2023, – 264 с.
ISBN 978-966-348-481-5

У навчальному посібнику здійснено комплексний аналіз стану й сучасних тенденцій розвитку державної політики України та відповідної нормативно-правової бази у гуманітарній сфері. На цій основі обґрунтовано напрями, пріоритети й адміністративно-правовий інструментарій удосконалення гуманітарної політики Української держави з урахуванням викликів і загроз національній безпеці, зумовлених військовою агресією РФ, та геополітичних трансформацій у глобальних вимірах сучасного світу.

Навчальний посібник адресовано широкому колу науково-педагогічних працівників, практичних працівників органів публічного управління, здобувачів вищої освіти й усіх, хто цікавиться проблемами і перспективами розвитку сучасного українського суспільства та держави.

УДК 342.9:364.1

ISBN 978-966-348-481-5

© Сидорова Е. О., 2023
© Шаблистий В. В., 2023
© Юніна М. П., 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	---

РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади формування та реалізації державної політики України в гуманітарній сфері

§1.1. Гуманітарна сфера держави: поняття, закономірності та новітні тенденції розвитку.....	7
§1.2. Гуманітарна політика в історичній ретроспективі розвитку українського державотворення	23
§1.3. Принципи і пріоритети гуманітарної політики Української держави у вимірах сучасності	49
§1.4. Методологія аналізу державної політики у гуманітарній сфері: міжнародний та національний контекст	58
§1.5. Нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики в гуманітарній сфері у контексті розвитку е-демократії та е-врядування	68
§1.6. Цінність гуманітарного простору України у контексті проблематики національної безпеки держави.....	83
Контрольні питання.....	91
Список використаних джерел.....	92

РОЗДІЛ 2. Напрями державної гуманітарної політики України та адміністративно-правові заходи щодо їхньої реалізації

§2.1. Адміністративно-правове забезпечення наукової галузі як фактор підвищення обороноздатності країни й повоєнного відновлення.....	99
§2.2. Освітня політика Української держави та євроінтеграційні процеси: модуси взаємозумовленості	127
§2.3. Мовна політика у контексті гуманітарних викликів для України в умовах війни й повоєнного відновлення.....	145

§2.4. Адміністративно-правові заходи з формування культурної ідентичності українців як духовно-ціннісного фактору зміцнення потенціалу нації в протистоянні державі-агресору	162
§2.5. Охорона здоров'я та надання медичних послуг: можливості та перспективи адміністративно-правового забезпечення	172
§2.6. Адміністративно-правове забезпечення соціального захисту населення	179
§2.7. Адміністративно-правові аспекти державної політики у галузі фізичної культури і спорту	184
§2.8. Забезпечення взаємодії органів державної влади із засобами масової інформації у вимірах сучасної інформаційної політики в Україні	191
Контрольні питання	194
Список використаних джерел	195

РОЗДІЛ 3. Нова парадигма державної політики України в гуманітарній сфері у контексті геополітичних викликів сучасності

§3.1. Світовий досвід адміністративно-правового забезпечення державної гуманітарної політики	205
§3.2. Трансформація державної політики в умовах гуманітарної кризи, зумовленої військовим конфліктом	223
§3.3. Духовно-ціннісні пріоритети та правовий інструментарій формування молодіжної політики держави у динаміці змін....	230
§3.4. Стратегія реалізації нової парадигми державної політики України в гуманітарній сфері: проблеми і перспективи.....	242
Контрольні питання.....	250
Список використаних джерел.....	251
ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО	259

ВСТУП

Питання розробки та реалізації ефективної державної політики в гуманітарній сфері є актуальним для усіх країн, незалежно від їхньої «вагової категорії» на міжнародній арені. Інтерес до нього лише зростає у зв'язку із посиленням протиріч у сучасному суспільстві на ґрунті етнічних, релігійних, соціальних і власне цивілізаційних розбіжностей між людьми. Від того, наскільки розвиненою буде держава у галузях науки, освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту населення, залежить її життєздатність, економічна конкурентоспроможність і геополітична впливовість. Адже саме ці галузі є осередком формування духовного «ядра» нації, її ментального коду, а отже, її внутрішньої сили і потенціалу суспільства для сталого розвитку.

Дослідження основоположних засад ефективного адміністративно-правового забезпечення державної політики та відповідно її оптимізація за результатами таких наукових розвідок є для сучасної правничої науки України одним із пріоритетних завдань сьогодення, виходячи з необхідності концентрації інтелектуальних ресурсів та управлінських зусиль у складних для нашої країни умовах воєнного протистояння російській агресії. Гуманітарні ризики підсилюються характерним для цієї сфери рівнем латентності, й прояви гуманітарної небезпеки можуть бути тривалий час не очевидними. Гуманітарна криза, як правило, є наслідком довготривалого ігнорування суспільством мовних, освітніх, наукових, культурних, релігійних, міжконфесійних чи етнічних проблем, такого важливого для формування національної ідентичності питання патріотичного виховання молоді та інших, дотичних до гуманітарної сфери, проблем.

Євроінтеграція України у світову економічну та загальноєвропейську спільноту при усіх позитивних наслідках призвела і до боротьби протиріч у гуманітарній сфері. З одного боку, установлені фундаментальні пріоритети, які виступають як апіорні загальнолюдські цінності, як цінності самої гуманітарної сфери, які

незалежно від політичних та кон'юнктурних міркувань будуть завжди реалізовуватись у цій системі. З іншого, необхідність забезпечення цілісної державної політики, яка б урахувала національну специфіку державної ситуації й гуманітарного простору в цілому, дієвими законами. Новий час актуалізує нові проблеми, йдуть у минуле старі пріоритети та з'являються нові. Саме гуманітарна сфера містить ядро ключових пріоритетів, які залишаються незмінними, незважаючи на економічні кризи і соціальні потрясіння. Вони визначають стратегічну спрямованість, змістовну наповненість та напрями й форми реалізації державної політики.

Соціально-політичні перетворення в Українській державі з часу отримання нею незалежності призвели до суттєвих змін у соціальних орієнтаціях і гуманітарних запитах населення, до принципових трансформацій життєвих траєкторій різних соціальних груп українського суспільства. Водночас у сучасному українському науковому дискурсі й досі не приділяється належна увага вивченню стану національної гуманітарної сфери як об'єкта адміністративно-правового забезпечення. Саме тому авторами посібника, що пропонується вашій увазі, зосереджено увагу на визначальних теоретико-методологічних і значущих для юридичної практики аспектах, системне осмислення та врахування яких дозволить суттєво підвищити якість організаційно-правового механізму формування та реалізації державної політики в гуманітарній сфері, а отже, більш активно та оперативно реагувати на загрози національним інтересам України.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ

§1.1. Гуманітарна сфера держави: поняття, закономірності та новітні тенденції розвитку

Гуманітарна сфера суспільства, будучи стратегічним ресурсом забезпечення національних інтересів країни, створює та нарощує її духовний, інтелектуальний та економічний потенціал і загалом виступає як культурний фундамент суспільства, як своєрідний генетичний механізм трансляції накопиченого соціального досвіду, завдяки якому стає можливою повномасштабна реалізація сутнісних сил людини, що закладені в ній споконвічно природою.

Розгляд гуманітарної сфери як об'єкта адміністративно-правового забезпечення слід розпочинати із визначення сутності цієї сфери. Насамперед зазначимо, що в основу поняття «гуманітарна сфера» покладено ідеї гуманізму. В історії людства ці уявлення змінювалися в часі, еволюціонували, мали певні передумови розвитку, розвивалися і занепадали в окремі періоди. Гуманістична орієнтація була частиною світової історії, починаючи з найдавніших часів, але в кожному епоху вони знаходили новий відтінок. Зокрема, пошуки нової гуманістичної ідеї активізувалися після Другої світової війни, коли було розвінчано міф про технічний прогрес як пріоритет суспільного розвитку. Учасники «Дискусії про культурно-філософські зв'язки між Сходом і Заходом», що відбулася в грудні 1951 року за ініціативою ЮНЕСКО, відзначили інтелектуальні відхилення, пов'язані із духовним занепадом і кризою гуманізму. Учасники цього заходу наголо-

сили на важливості загального духовного прогресу, що вимагає зміцнення відносин між Сходом і Заходом. Отже, перші кроки до реалізації гуманістичного проєкту зближення західної та східної культур, а отже, ідеї «нового гуманізму» було зроблено.

Сучасний гуманізм представлений різноманітними світоглядними течіями, представники яких прагнуть відтворити моральні ідеали з релігійних доктрин, метафізичних систем і етичних теорій у правовому дискурсі. У 2011 році в Нью-Йорку у штаб-квартирі ООН була організована Вища група з питань миру та діалогу між культурами, мета діяльності якої полягала у «створенні атмосфери взаєморозуміння і почуття причетності до спільних гуманістичних цінностей». Підсумковий документ цієї зустрічі містив тези про те, що новий гуманізм має стати невід'ємною частиною культури толерантності, діалогу в епоху нових технологій і примирення між Північчю і Півднем. Зміст самого гуманізму стосується передусім духовних змін і поваги до культурного різноманіття. Гуманізм сьогодні – це система поглядів на цінності людини і суспільство; філософія, яка прагне захистити гідність людини в її повсякденному житті. Це має стати основою загальної рефлексії людства над світовими проблемами та проблемами конкретної людини.

Гуманітарна сфера – це система життєдіяльності суспільства, спрямована на забезпечення оптимального функціонування та розвитку соціального, духовного життя, соціальних та духовних відносин. Гуманітарна сфера – це система, що включає в себе єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного життя, що мають на меті створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуально-духовної безпеки людини і суспільства, реалізацію її соціальних, духовних потреб, формування і збагачення творчого потенціалу особи, всебічну реалізацію її сутнісних сил, соціодинаміку освіти, науки, культури тощо. Гуманітарна сфера – це система діяльності суб'єктів духовного життя, що має на меті формування, збереження та розвиток соціальних, зокрема духовних (як загальнолюдських, загальноцивілізаційних, так і національних) цінностей [15, с.127].

Це система принципів, цілей, механізмів, послідовних заходів, що мають на меті створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуально-духовної безпеки людини й суспільства, реалізацію її соціальних, духовних потреб, формування і збагачення творчого потенціалу особи, всебічну самореалізацію її сутнісних сил, соціодинаміку освіти, науки, культури тощо [там же, с.127]. Гуманітарну сферу розуміють також як сукупність різноманітних заходів, дій, форм діяльності, спрямованих на «олюднення» суспільного буття, створення умов для самореалізації соціального, духовного потенціалу особистості [62, с.103].

Визначаючи сутність гуманітарної сфери, науковці використовують два наукові погляди: широке, що стосується духовного і соціального життя окремих людей і людських спільнот, і вузьке, що орієнтоване на забезпечення розвитку духовного життя людини і суспільства. Нам більш прийнятною видається думка тих учених, які пропонують розглядати гуманітарну сферу переважно у вузькому значенні, тобто як духовне життя суспільства, його ментальність і культура. Духовна культура є складним і багатограним комплексом, який охоплює різні рівні і форми суспільної свідомості, систему освіти і виховання, систему закладів культури тощо, мистецтво, філософію, релігію, науку і мораль, а також визначає зовнішні межі гуманітарної сфери у контексті розвитку конкретного суспільства.

Однак і саму духовність можна трактувати по-різному. Так, В. Дзоз стверджує, що як соціальна, так і гуманітарна сфери мають певні види духовності, але їх слід розрізняти: соціальна сфера заснована на духовності, орієнтованій більше на мораль і співчуття; у гуманітарній сфері – духовність, орієнтована на розвиток особистості та прорив до нової соціальної якості. Але тоді такі галузі, як освітня, наукова, охорони здоров'я тощо, можна віднести до соціально-гуманітарної сфери суспільної діяльності. Саме тому необхідно визначити конкретні напрями, безпосередньо пов'язані з розвитком гуманітарної сфери [14].

Таким чином, гуманітарна сфера є відносно самостійною сферою соціальної діяльності, що має спрямованість на забезпечення духовного життя людини і суспільства та складається із сукупності галузей, спрямованих на максимальне розкриття потенціалу кожної людини та суспільства в цілому, розвиток творчих й інтелектуальних здібностей особистості, збереження культурного різноманіття.

Підходи до визначення сутності та складових гуманітарної сфери характеризуються певною специфікою на глобальному рівні. Зокрема, є міжнародні організації, діяльність яких спрямована на забезпечення розвитку гуманітарної сфери у світі в цілому або в окремому регіоні. Так, у структурі ООН є Третій комітет, який займається соціальними, гуманітарними та культурними питаннями. Також питаннями освіти, науки та культури опікується ЮНЕСКО, метою якого, відповідно до Статуту, є «сприяння миру та безпеки шляхом розширення співробітництва народів у сфері освіти, науки та культури з метою забезпечення загального прагнення до справедливості, верховенства права та основоположних прав людини, а також в цьому документі закріплені основні свободи для усіх народів, незалежно від раси, статі, мови чи релігії.

Діяльність Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) спрямована на розвиток гуманітарної сфери в європейському регіоні. У 1975 р. Гельсінським заключним актом про Безпеку та співробітництво в Європі (НБСЄ, з 1995 р. – ОБСЄ) було регламентовано питання співпраці в гуманітарній сфері, зокрема щодо міждержавної комунікації у цій сфері, покращення умов для туризму, спорту, розширення міжнародних контактів молоді; поліпшення стану розповсюдження інформації, доступу до неї та обміну інформацією, співробітництво у сфері інформації, поліпшення умов праці журналістів; співробітництва та обміну у сфері культури, освіти і науки.

Розгляд змісту окремих положень міжнародно-правових документів свідчить про те, що міжнародне право має різні підходи

до визначення галузей гуманітарної сфери, яка включає комунікації, роботу з інформацією, культуру, освіту, демографічні процеси, захист прав і свобод людини тощо. Проте більшість країн усе ж у першу чергу відносить до гуманітарної сфери такі фундаментальні галузі, як освіта, наука та культура, оскільки саме вони є мірилом темпів і якості цивілізаційного прогресу та розвитку суспільства. Саме ці галузі спрямовані на духовно-інтелектуальну складову розвитку державної політики.

Проте вищезазначені підходи не суперечать, а доповнюють один одного, наголошуючи на ключовому значенні центрального елемента гуманітарної сфери – людини.

Слід зазначити, що в українському науковому дискурсі також відсутня єдність у підходах до визначення складових елементів гуманітарної сфери. Так, деякі вчені виділяють і досліджують такі компоненти гуманітарної сфери, як ідеологія державотворення та національна ідея, культура, освіта, наука, інформація, етнічні відносини, релігія і церква, охорона здоров'я, туризм, фізична культура і спорт [62]. До гуманітарної сфери може бути віднесена ідеологія державного будівництва, розвиток української мови, культури, менталітет, національний інтелектуальний потенціал, здоров'я населення, охорона природи, система взаємодії з міжнародним співтовариством, формування громадянського суспільства, демографічної політики, становлення національної еліти, освіта, наука, виховання, світоглядна та релігійна свобода людей, їхній соціальний захист та сприяння розвитку міських і сільських громад, інформатизації суспільства тощо.

Інші дослідники стверджують, що гуманітарна сфера є складним утворенням, пов'язаним із реалізацією, в більшості випадків, духовного потенціалу людської особистості, і є три великі горизонти цього потенціалу: культурний, освітній і релігійний. Зазначається, що кожен із них спрямований на забезпечення духовного вдосконалення людини [15, с. 13].

Таким чином, як на міжнародному, так і на національному рівнях науковці та практики відносять до гуманітарної сфери

найрізноманітніші галузі суспільної діяльності, які пов'язані з фізичним, духовним і професійним життям людини. Однак для досягнення поставлених цілей і завдань державної політики України в розвитку гуманітарної сфери, на нашу думку, необхідно розділити соціальну та гуманітарну сфери, чітко визначивши їхні складові елементи на національному рівні. У визначенні основоположних складових гуманітарної сфери не підлягають сумніву лише такі фундаментальні галузі, як освіта, наука і культура.

Управління гуманітарною сферою на національному і міжнародному рівнях відрізняється за масштабом діяльності і чисельністю задіяних суб'єктів, але є ідентичним за своєю сутністю. Це, перш за все, заходи щодо захисту життя, здоров'я і гідності людини, її розвитку на особистісному і професійному рівнях. У глобальному вимірі ці заходи передбачають співробітництво держав у боротьбі з хворобами і голодом, у подоланні неписьменності, у забезпеченні соціального і правового захисту громадян.

На національному рівні у ролі суб'єктів гуманітарної політики виступають органи державної влади та місцевого самоврядування, політичні партії та об'єднання, соціальні групи та суспільство загалом. Суб'єктами міжнародної гуманітарної політики є Організація Об'єднаних Націй та її спеціальні установи: Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Міжнародна організація праці (МОП), Міжнародний Комітет Червоного Хреста/Червоного Півмісяця (МКЧХП) та ін.

Потреби гуманітарної сфери держави, перш за все, кореспондуються із станом і перспективами розвитку національної економіки. В умовах соціальних потрясінь, якими зазвичай стають війни, епідемії хвороб, великі соціально-економічні кризи, екологічні лиха, актуалізуються певні пріоритети розвитку гуманітарної сфери, обумовлені характером цих соціальних катаклізмів.

Гуманітарна сфера суспільства, будучи стратегічним ресурсом забезпечення національних інтересів країни, створює та нарощує її духовний, інтелектуальний та економічний потенціал, загалом

виступає як культурний фундамент суспільства, як своєрідний генетичний механізм трансляції накопиченого соціального досвіду, завдяки якому стає можливою повномасштабна реалізація сутнісних сил людини, що закладені в ній споконвіку природою.

Зміна цільової компоненти гуманітарної сфери суспільства веде до створення соціальної цілісності нового типу, орієнтованої на засвоєння сучасних досягнень науки та техніки. Стратегічна мета такої цілісності – підготовка та забезпечення функціонування освіченої та всебічно розвиненої інтелігентної людини, яка вміє вдосконалювати себе, будувати гармонійні відносини з іншими людьми, природою, світом.

Актуалізація ролі гуманітарної сфери суспільства на кожному етапі розвитку Української держави обумовлена соціально-економічними змінами, що відбуваються у ній із здобуттям незалежності. Вони пов'язані, у першу чергу, із переходом до громадянського суспільства, розбудовою економіки в епоху постіндустріальної інформаційно-технологічної революції. Водночас просування суспільства вперед пов'язано з корінними, перманентно присутніми змінами всіх підструктур цього суспільства. Як показує історичний досвід, ці зміни стосуються насамперед самої людини, і у зв'язку з входженням суспільства в новий виток свого розвитку виникає небезпека аномії (Е. Дюркгейм). В умовах суспільних катаклізмів, коли з'являються елементи нестійкості, що в окремих випадках призводять до виникнення хаосу, значно зростає роль та значимість складових ядра гуманітарної сфери, зокрема науки, освіти, культури та ін. як комплексного та своєрідного стримувального фактора, що забезпечує вельми нестійкий баланс суспільної рівноваги та націлений на майбутнє.

Новий час ставить нові проблеми, йдуть у минуле старі пріоритети та з'являються нові. Водночас у гуманітарній сфері незмінним залишається той кістяк пріоритетів, які не залежать від політичних рішень та економічних негараздів. Саме вони визначають її стратегічну спрямованість, змістовну наповненість, форми організації та домінуючі методи. Світовий досвід розвитку

держав свідчить, що найлегше реалізуються ті з них, які стосуються галузі організаційно-управлінської політики, що, однак, не означає їхньої безпроблемності. Значною мірою від їхньої реалізації залежить успішність функціонування складових всієї соціальної системи.

Гуманітарна функція держави полягає насамперед в організаційному й фінансовому забезпеченні розвитку культури, освіти, науки та інших галузей гуманітарної сфери. Реалізується ця функція через *державну гуманітарну політику*. Оскільки політику здебільшого визначають як діяльність, спрямовану на одержання, здійснення (використання) й утримання влади, передусім державної, то гуманітарну політику у найзагальнішому вигляді можна визначити як використання державної влади в гуманітарній сфері життєдіяльності певного суспільства.

У сучасних умовах політика держави у гуманітарній сфері має ґрунтуватися як на загальних тенденціях світового розвитку та аналізі всього пройденого шляху, так і на досвіді національному в нових та вельми непередбачуваних умовах соціально-економічного розвитку країни. Очевидно одне: світ переходить до постіндустріального, інформаційного суспільства, коли лавиноподібно розширюються масштаби міжкультурної взаємодії на міжнародному рівні, в якому Україна виступає як активний учасник процесу. Саме система гуманітарних цінностей та елементи гуманітарної сфери надають їй стратегічний шанс посісти гідне місце у нових реаліях сучасного світу.

Внаслідок цих суспільних трансформацій світового масштабу саме людина з високим інтелектуальним рівнем і вольовими якостями, відповідальністю у прийнятті рішень, мобільністю та професіоналізмом уже сьогодні становить основну частину капіталу у будь-якій сфері діяльності. Гуманітарна сфера Української держави має бути готовою до таких викликів часу.

Головними інституціями індустріального суспільства протягом століть виступали сільське господарство, церква та армія, доіндустріального – промисловість із корпорацією на чолі.

Наразі відбувається формування третього типу – інформаційного суспільства, головним показником якого виступає наука, яка продукує нові знання, що стають інструментом для соціально-економічного поступу країни.

У розвитку сучасної цивілізації, яку ще називають техногенною, вирішальну роль у всіх сферах суспільного життя відіграють наукові технології, що перетворюють науку на пріоритетну цінність. Відповідно наука, освіта, технічний прогрес і глобальний ринок породжують новий спосіб мислення і життя, трансформуючи традиційну культуру та методи пізнання. Завдяки науково-технічному прогресу та економічному зростанню, людство має певні досягнення: нова якість життя, підвищення рівня споживання, краща якість медичного обслуговування, збільшення тривалості життя. При цьому людина перетворюється на людину суспільства споживання, відбувається знецінення особистості, людина не йде шляхом саморозвитку. У науковому дискурсі цей феномен отримав назву глобальної антропологічної кризи, що несе у собі світові небезпеки: зміну генофонду людства; підвищення тиску стресових навантажень на людину; реконструкцію біологічної основи людини [2;3;4]. Все це призводить до загрози існуванню людства. Саме тому гуманітарна політика держави є на сьогодні одним із найбільш актуальних проблемних аспектів для дослідження.

Новий підхід до глобальних проблем світу визначає нові реалії: змінюється професійна структура суспільства, що стає причиною внутрішніх соціальних протиріч і конфліктів. Власність як критерій стратифікації вимушено втрачає своє вагомe значення; основний конфлікт індустріального суспільства між працею та капіталом змінюється конфліктом між знанням та некомпетентністю; відбувається стрімке впровадження нових інтелектуальних технологій; посилюються тенденції до інтеграції та глобальної планованості в економіці; йде в небуття розуміння промисловості як єдиної фундаментальної основи матеріального виробництва; роботизація призводить до витіснення робітничого класу із ринку праці,

на якому провідних позицій набувають науково-технічні працівники, здатні виробляти інтелектуальний продукт прикладного характеру.

Становлення таких суспільних відносин проходить неоднозначно важко і супроводжується новими реаліями: у суспільстві виразно проявляється неоднорідність, посилюються тенденції до соціальної поляризації. Історичний досвід показує, що гуманітарна сфера (на відміну від інших інститутів, що мають потенціал консолідації) повинна реалізувати свій потенціал для зміцнення єдиного соціокультурного простору країни, формування єдиної нації та збереження її генофонду.

На які виклики часу та першочергові потреби людини має бути готовою відповісти гуманітарна сфера?

Перше – це готовність до революційної зміни технологічного способу виробництва, що включає розвиток і повсюдне поширення систем гнучких автоматизованих виробництв, тенденцію на мініатюризацію техніки та повну комп'ютеризацію усіх видів трудової діяльності та виробництв, звільнення людини від монотонної фізичної праці та жорсткого підпорядкування не менш монотонному машинному ритму, вивільнення її для творчого процесу, розумової, інтелектуальної праці, що відбувається задля збереження технологічної багатокладності.

Перспективи на найближчі кілька десятиліть будуть визначатися двома взаємопов'язаними процесами, що впливають один на одного. Якщо перший процес пов'язаний із глобальними демографічними, технологічними та ресурсними переходами, які у сукупності своїй призведуть до зміни алгоритмів розвитку людства, то другий процес – із переходом провідних країн до шостого технологічного укладу. Таким чином, перед гуманітарною сферою, особливо перед наукою й освітою, що забезпечують її потреби, з'являються абсолютно нові завдання, вирішення яких під силу лише суспільствам, які мають розгалужені наукові та освітні структури із міцними академічними традиціями. Історія науки та виробництва, так само як й історія розвитку

освіти, неодноразово доводила, що наявність певних проблем у будь-якій галузі людської діяльності стимулювала створення нового знання, нового погляду на проблему, а також нових технологій.

Реальні структури суспільства, які об'єднують наукову еліту та творчо працюючих дослідників і мають багату академічну культуру й традиції, в умовах проблемності переходять на новий рівень свого розвитку, і у кейсі їхніх завдань з'являються нові поняття: адитивні технології та повномасштабні технології віртуальної реальності; нанотехнології, біотехнології та нова медицина; робототехніка; нові спеціальності, які забезпечують повноцінність та тривалість людського життя (оператори автоматизованих хірургічних систем, ДНК-хірурги, онлайн-терапевти, генетичні консультанти, клінічні геронтологи, фахівці у галузі біодруку, біоетики, у галузі організації здорового способу життя та його продовження тощо); нове природокористування та затребувані технології рециклінгу (це насамперед пов'язано із виснаженням природних ресурсів та необхідністю зменшення незворотних негативних впливів на планету); високі гуманітарні та когнітивні технології та багато іншого.

Друге – відродження та поширення малих форм виробництва; поступова втрата своїх позицій гігантами індустрії при зміцненні різноманіття форм власності; знаходження та заповнення різними формами власності своєї ніші при найбільш повному обліку потреб та можливостей людей; поява міжнародної форми власності на основі глобальних систем телекомунікацій, транспорту, моніторингу довкілля, розвиток яких неможливий у вузьконаціональних масштабах, призведуть до корінних змін в економічній структурі суспільства. Розвитку малих форм ділової активності як джерела зростання ефективності виробництва, насичення ринку необхідними товарами, послугами та підвищення рівня життя населення приділяється сьогодні особлива увага. Це пов'язано з тим, що мале підприємство забезпечує необхідну мобільність виробничих одиниць за умов ринку, створює передумови для спеціалізації та кооперації подібних

об'єктів виробництва. Об'єкти малого підприємництва здатні швидко заповнювати ніші, що утворюються у споживчій сфері, й створюють атмосферу справжньої конкуренції. Таким чином, підприємства малого бізнесу виступають гнучкою та динамічною формою реалізації творчої діяльності людини.

На жаль, накопичений у цій сфері досвід було майже втрачено. Але сьогодні він повертається і наповнюється новим змістом, тому завданням гуманітарної сфери є аналіз втраченого, створення нових форм, які мають суспільне звучання для формування нового покоління людей, готових до такого роду діяльності.

Третє – поглиблення соціальної стратифікації, поява полярних форм протистояння різних соціальних груп, інтереси яких з різних об'єктивних причин можуть збігатися. Зусилля щодо їхньої нейтралізації, розвиток ідеї соціального партнерства, подальше посилення тенденцій стосовно розвитку національної ідентичності при пріоритеті етнічної толерантності – усе це визначить зміст нових соціальних і національних відносин. Нові умови вимагають розумного поєднання етнічної ідентичності та міжетнічної толерантності, зростання пріоритетної ролі духовності у національній культурі, формування елементів нової етики у міжнаціональних та міжособистісних відносинах на основі прагнення до незалежності, самобутності та визнання унікальності особистості, її права на самостійну побудову своєї лінії поведінки та долі при толерантному ставленні до інших стає основою заповнення гуманітарної сфери новими цінностями.

Водночас ці процеси проходять у складних умовах, зокрема посилення конфліктогенності у відносинах між державами, зростання рівня злочинності, розвитку тіньової економіки, корупції та інших негативних проявів, які вимагають адаптації держави до цих нових умов, вжиття конкретних заходів для підвищення пріоритету особистості та реального захисту її життя, майна, прав та інтересів.

Четверте – очікується процес деетатизації (роздержавлення), на тлі якого будуть спостерігатися процеси поділу сфер

впливу та управління, посилені трансформаціями у адміністративно-правовому забезпеченні державної політики в цілому й у гуманітарній сфері зокрема.

Паралельні процеси щодо функціонування інституту демократії на національному рівні при посиленні регіональних органів влади на основі урахування місцевих особливостей, традицій та потреб народу стають ознакою часу, до якої, у свою чергу, має адаптуватися суспільство.

П'яте – у світі на основі загальної глобалізації йдуть процеси інтеграційного спрямування, які спричинені поступовим усуненням міждержавних обмежень при збереженні протиріч між країнами та їхніми групами. Водночас поряд із тенденціями інтеграції економіки та політики, об'єднання країн і народів дедалі більше проявів національного та державного сепаратизму, прагнення до анексії територій інших держав на основі ресурсної гегемонії, інші дезінтеграційні процеси. Прикладом може слугувати Україна, яка зробила свій цивілізаційний вибір на користь демократії і зараз проходить нелегкий шлях випробування на міцність, як це свого часу зробили усі сучасні демократичні країни. Незалежна Україна ніколи не брала участь у збройних конфліктах на інших територіях як агресор, а лише була змушена захищати себе. Країна, що добровільно відмовилася від головної гарантії своєї безпеки – ядерної зброї, – протистоїть сьогодні державі-агресору, що живе реаліями ХХ століття і вважає за норму порушувати міжнародне право, анексувати території сусідньої держави і знищувати її населення. Так історично склалося, що зіткнення двох кардинально протилежних ціннісних вимірів відбувається саме на кордоні між Україною та росією, між країною великого потенціалу та країною забальзованого минулого. Війна між ними – це війна за нову архітектуру Європи і світу в цілому. Тож українці сьогодні віддають життя не тільки заради захисту суверенітету своєї держави, вони захищають цінності і пріоритети цивілізованого громадянського суспільства.

У цих умовах роль вираженої державної гуманітарної політики і стратегічного антикризового планування, моніторингу, фінансування інноваційних управлінських рішень набуває непересічного значення. Без ефективних інститутів управління в принципі неможливий сталий економічний і соціальний розвиток держави. Саме вони здатні вивільнити внутрішню енергію росту, вивести суспільство із стану стагнації з мінімальними деформаціями соціального простору. Водночас у сучасному світі питання внутрішнього розвитку тієї чи іншої країни не вирішуються без урахування думок широкого спектру зацікавлених осіб на міждержавному рівні: представників бізнес-спільноти, органів влади, різноманітних інститутів громадянського суспільства.

Шосте – докорінно змінюється уявлення про методи наук у гуманітарній сфері. Вони осмислюються вже не як способи, спрямовані на усереднення особистості, а як інструмент всебічного розвитку самотніх індивідуальностей, здатних до творчості. Гуманітарне мислення спирається на особливий спосіб взаємодії з оточуючим світом. По-перше, це прагнення зрозуміти і осмислити реалії світу в їхньому «людському вимірі». Тобто оволодіти не лише об'єктивними і точними характеристиками тих чи інших явищ, але й досягнути ступінь їхньої співвіднесеності із сутнісними силами людини, наповнити об'єктивовану картину смислами і цінностями людини. По-друге, гуманітарне мислення передбачає таку взаємодію із будь-якими знаково-символічними системами, яка дозволяє зберегти відкритість їхнього розуміння і як об'єктивних значень, і як ціннісно-сміслових проявів людини. З огляду на це, більшість концепцій гуманітаризації освіти в основу пізнавального процесу покладають розуміння, досягти якого допомагає діалог. При цьому діалог набуває значення загального способу, а не лишень форми реалізації комунікативної ситуації.

І нарешті, гуманітарне мислення відкидає уявлення про абсолютну детермінованість і раціоналізм у пізнанні світу, а також однозначність отриманого результату. Воно визнає суперечли-

вість, мінливість, невичерпність світу, а отже, і пізнавального процесу. Відповідно, саме знання вже осмислюється не як результат, а як процес, що несе у собі потенціал відкритості.

Таким чином, нові реалії сучасності висувають нові вимоги до гуманітарної сфери, і ці вимоги передусім кореспондуються зі станом та перспективами розвитку сучасної економіки. Стрімке зростання конкуренції, революційний розвиток нових технологій, скорочення сфери некваліфікованої праці, докорінні зміни у структурі зайнятості зробили реальною ситуацію, коли людині треба бути готовою до зміни своєї професії і, ймовірно, неодноразово впродовж свого трудового життя.

Перехід до нових конструкцій суспільного життя означає якісний виток розвитку гуманітарної сфери. Індустріальне суспільство, що йде в минуле, сформувало традиційний погляд на життя людини: вважалося, що індивід повинен здобути раз і назавжди одну професію, з якою потім буде пов'язане все його життя. При цьому набір професій фіксувався в офіційних класифікаторах, а зміст навчання цієї професії – в офіційних навчальних планах та програмах. Сучасний стан науки, освіти та виробництва показує, що такий підхід не відповідає швидкоплинним змінам в економіці і соціальних відносинах, коли необхідно вирішувати нестандартні завдання, що вимагають знань міждисциплінарного характеру. Все це актуалізує проблему та практику визначення кожним індивідом власної освітньої траєкторії відповідно з мінливою життєвою та професійною ситуацією.

Модернізація гуманітарної сфери України в останні роки призвела до значних результатів. Водночас темпи та глибина перетворень у цій сфері ще не повною мірою задовольняють потреби суспільства, держави та кожного громадянина.

Подальші перетворення у гуманітарній сфері необхідно розділити принаймні на два великі блоки:

I. Законодавче забезпечення перетворень, що відбуваються в гуманітарній сфері, визначення взаємної відповідальності та

відносин у тріаді «суспільство – держава – гуманітарна сфера», доповнивши її ще однією ланкою, яку умовно можна назвати «споживачем послуг, що надаються гуманітарною сферою» у найширшому значенні цього поняття. Паралельно ця конструкція має бути доповнена ще й іншими системоутворюючими елементами (організація життєдіяльності особистості відповідно до демократичних цінностей, особливостей нової економіки, сучасних науково-технічних досягнень; забезпечення доступності якісної сучасної освіти протягом життя для всіх громадян тощо), що підтримуватимуться належним фінансуванням з боку держави. А також супутні та інші елементи, роль і значення, функціональне призначення яких має бути рівномірно забезпечене в масштабах держави.

II. Власне гуманітарні складові державної політики у гуманітарній сфері – процеси оновлення змісту науки, освіти й інших елементів гуманітарної сфери, впровадження інформаційних технологій, запровадження нових економічних та управлінських механізмів розвитку та підготовки кадрів і, що вкрай важливо, усе має відбуватися у відповідності із нормативно-правовими актами, що забезпечують єдине правове поле гуманітарної діяльності.

Реалізація названих пріоритетів може бути ефективною лише за умови забезпечення еволюційності розвитку гуманітарної сфери зі збереженням усього позитивного, досягнутого на попередніх етапах. Гуманітарна сфера, будучи свого роду «дзеркалом» соціально-культурних процесів та найважливішою сферою суспільного відтворення, виступає перетворюючою силою, сферою формування «людського капіталу». Вона не лише фіксує характер змін, що відбуваються в суспільстві, а й визначає його майбутнє, детермінує його, водночас залишаючись у безпосередньому зв'язку з суспільними процесами. Тому характер соціально-економічного розвитку суспільства закономірно накладає відбиток на систему гуманітарних цінностей загалом та на діяльність її інститутів.

Отже, втратити існуючі досягнення було б в історичному масштабі неприпустимо, оскільки потенціал нації закладається саме у цій сфері. Спроба консервувати чи навіть відмовитися від того, що було найкращим у світі, означає прирікати систему на відставання, стагнацію. Ґрунтуючись на аналізі досвіду розвитку вітчизняної та зарубіжної сфери гуманітарних відносин, можна майже безапеляційно констатувати, що такий шлях уже показав свою безперспективність. Разом із тим важливо не відкидати (це вже інша крайність), а вміло використовувати наявний потенціал і накопичений досвід, домогтися суспільної згоди у здійсненні державної політики, що сприятиме консолідованій відповідальності суб'єктів цієї політики і дозволить забезпечити належний процес функціонування гуманітарної сфери при активній ролі держави. А для цього необхідно чітко визначити орієнтири розвитку і послідовно здійснювати прогресивний розвиток усієї системи гуманітарних цінностей, домогтися постійного розширення її ресурсної бази, створити та запустити механізми ефективного використання фінансових, кадрових, інформаційних та матеріально-технічних ресурсів.

§1.2. Гуманітарна політика в історичній ретроспективі розвитку українського державотворення

Головною умовою розвитку суспільства, так само як і окремої особистості, є можливість постійного вибору того чи іншого сценарію саморозвитку. Відповіді різних епох на виклики соціального, політичного чи морального характеру завжди пов'язані з двома варіантами розвитку: або слідуючи за об'єктивними потребами, або всупереч реальності, у напрямку ідеалу, образу досконалості. Вибір варіанту власного існування унікальний і завжди спрямований до вічності, у зв'язку з цим кожна історична епоха самоцінна. Кожна подія в історії не може бути скасована, вчинена заново і в цьому смислі вона є незаперечно унікальна.

Історія – це продовження особистості, яка прагне до набуття найбільш досконалої форми існування.

Історія цивілізації – це історія динаміки її цінностей, дороговказів у напрямку життєтворчої або руйнівної діяльності. Тому аналіз гуманітарної політики в даному випадку буде пов'язаний із вивченням ключових змістовних орієнтирів саме інноваційної цивілізації, динамізм і активність якої і стали причиною сучасних глобальних проблем людства.

Сутність світоглядних орієнтирів і цінностей інноваційної цивілізації втілюється у ставленні до світу як до об'єкту, місця і засобу буття, в ставленні до людини як до вищої мети прогресу і цінності еволюції в прагненнях до незалежності, самореалізації та утвердження в світі; в цінностях свободи, антропоцентризму, гуманізму, раціональності. В історичній реальності формування цих орієнтирів і цінностей відбувалося поступово, від епохи до епохи, і простежити цей процес дозволяє лише аналіз конкретних світоглядних установок і цінностей, властивих кожній стадії розвитку державності.

Усі цивілізовані держави в сучасному світі, незалежно від їхніх природних відмінностей, сходяться сьогодні в єдиній думці, що досягти гідної якості життя кожного члена суспільства можливо лише за рахунок раціональної організації управління цим суспільством. У свою чергу, це свідчить про необхідність розсудливого ставлення уряду до проблеми адміністративно-правового забезпечення державної політики у гуманітарній сфері України.

Для цього необхідно, в першу чергу, враховувати історичні особливості гуманітарного розвитку у контексті державотворення в Україні. Так, період із другої половини XIX – до початку XX століття характеризується глобальними змінами у свідомості українців, розумінні ними своєї ролі у загальному історичному поступі. Знакові для XIX століття події – скасування кріпосницького права та наступні соціально-економічні та правові реформи – викликали глибокі зрушення у відносинах і світогляді

представників різних станів і класів, спонукали людину до усвідомлення значущості свого «я», стимулювали піднесення суспільного руху. Вони певною мірою демократизували суспільство, залучили до громадянського життя багатомільйонне селянство, розширили межі й урізноманітнили форми суспільної активності. Зазначений період характеризується потужними міграційними процесами, які призводили до асиміляції міського і сільського населення, зосередження у великих промислових містах значної кількості переселенців. Зокрема, з 1858-го по 1897 рік міське населення Катеринославської губернії збільшилося з 59,9 тисячі до 220,6 тисячі осіб.

Перемога Лютневої революції 1917 року відкрила реальні можливості для впровадження державно-управлінських перетворень у гуманітарній сфері Української держави.

Період становлення Української державності із 1917-го до початку 20-х років увібрав у себе найяскравіші порухи людського духу щодо утвердження у суспільстві гуманістичних ідей. Розвиток гуманітарної сфери у цей час пов'язується з іменами таких талановитих українських діячів науки й культури, як П. Демчук, П. Костецький, В. Розанов, С. Семковський, М. Ялович та інші, а також педагогів – носіїв гуманістичних традицій (Г. Ващенко, К. Вентцель, П. Каптерєв, С. Русова, І. Стешенко, І. Огієнко, С. Шацький) і митців (В. Блакитний, М. Вороний, О. Досвітний, М. Драй-Хмара, М. Зеров, Г. Косинка, М. Куліш, Л. Курбас, В. Підмогильний, Є. Плужник, М. Хвильовий та ін.).

Виразником інтересів українських громадян була Центральна Рада – представницький політичний орган українського народу, створений у березні 1917 року. Важливою та невід'ємною частиною державної політики Центральної Ради було проведення культурно-освітнього будівництва в Україні, відродження національної мови та школи. Так, упродовж 1917 р. під керівництвом уряду Центральної Ради було відкрито 5,4 тис. українських шкіл, понад 100 українських гімназій (у Київській, Полтавській, Чернігівській та Харківській областях), запроваджено

україномовне викладання у десятках медичних, агрономічних, технічних училищ та шкіл. У системі вищої освіти знову почали діяти народні університети у Києві, Миколаєві, Харкові, Одесі, науково-педагогічна академія та технічний інститут у Києві, низка українських факультетів та кафедр у існуючих вишах, які одночасно охоплювали освітнім процесом понад 5 тис. студентів [61, с.10].

За рішенням Центральної Ради у структурі Генерального секретаріату освіти було створено Департамент державного управління позашкільної освіти, який взяв на себе організаційну та практичну роботу, пов'язану з ліквідацією неграмотності в Україні [16]. Важливим кроком у посиленні боротьби з неписьменністю став наказ про залучення до цієї роботи місцевих відділів шкільної освіти. Це дало можливість залучити десятки тисяч учителів та працівників освітніх установ для організації численних курсів із ліквідації неписьменності у містах та селах України.

З перших днів проголошення УНР провідні представники української інтелігенції активно включаються у процес відродження національної гуманітарної сфери. Наймовірне піднесення українського духу, зумовлене революційними подіями, було настільки сильним, що навіть більшовицька влада не могла його ігнорувати і змушена була на певний час підняти «українізацію» на рівень державної політики. Ця видимість самостійності, про яку в 1927 році писав секретар ЦК КП(б)У П. Любченко в листах до В. Винниченка, дала поштовх до нового спалаху національно-культурного процесу, наповненого неповторною атмосферою творчого співробітництва української мистецької і науково-педагогічної інтелігенції, який отримав назву українського відродження.

Феномен національно-культурного злету 20-х років увібрав у себе творчі здобутки мислителів і митців різних епох та народів у поєднанні з українською культурою. На формування державної політики у цей час впливають переважаючі у суспільстві романтичні настрої й ідеї щодо створення дійсно демократичної держави, у центрі якої – Особистість. Підґрунтям для розробки державної

політики у гуманітарній сфері у цей період стають гуманістичні ідеї зарубіжних і вітчизняних мислителів початку ХХ століття, пронизані духом демократичних перетворень. Звідси й ставлення до особистості як до найвищої цінності тогочасної культури.

Ідеалом визнавалась активна, ініціативна, волелюбна особистість, яка усвідомлює свою приналежність до суспільства і водночас – свою незалежність від нього, свідомо здійснює свій моральний вибір у взаємодії із суспільним оточенням. Таке розуміння особистості стало визначальним для формування нової державної політики у гуманітарній сфері, що знайшла своє відображення в основних нормативних документах того часу, зокрема у «Декларації про єдину трудову школу» (1918 рік) [73]. У цій декларації обстоюється думка: питання змісту, методів та організаційних форм освітньої діяльності повинні розглядатися таким чином, аби мотивувати індивіда на освоєння світу природи і правил життя, суспільних відносин і норм поведінки серед людей, свого внутрішнього світу і життя людства в його історичному розвитку. А сама освітня система повинна враховувати право дитини на вільний час для свого розвитку. Самостійне планування діяльності сприятиме формуванню навичок творчого зростання, а отже, й реалізації своєї індивідуальності. Освітній процес повинен бути індивідуалізованим, що передбачало відповідні організаційні форми управління системою освіти на державному рівні.

Таким чином, основні положення програмних документів Уряду УНР, численні проекти міністерств, які опікувалися гуманітарними питаннями, по суті склали концепцію відродження національної гуманітарної сфери. Серед її визначальних положень слід відзначити такі: громадсько-державний характер науки, освіти, культури; рівні права усіх громадян, незалежно від національності, раси, соціального походження і становища, статі, віросповідання на здобуття освіти; розвиток української мови, вивчення якої було обов'язковим для учнів будь-якої національності; різнотипність і диференціація освітніх закладів; демократизація усіх гуманітарних галузей, запровадження виборів керівних органів науково-педагогічних і культурних закладів;

визнання найвищим органом управління освітнім закладом спеціальної ради, яка обирається на демократичних засадах; повна фінансово-господарська самостійність і народний характер закладів науки, освіти, культури.

Нові вимоги, що висувалися до гуманітарної сфери на той час, стали рушійним чинником для формування нової законодавчої бази, якою утверджувалися пріоритети національного розвитку: Універсали Центральної Ради; виданий Директорією закон (від 1 січня 1919 року), що проголошував українську мову державною; наказ міністра народної освіти І. Огієнка про викладання в усіх школах (вищих, середніх та нижчих) українською мовою; резолюція другого Всеукраїнського вчительського з'їзду (2 серпня 1917 р.), у якій було визначено основні напрями реформування освіти в Україні.

Ці та інші важливі документи пронизувала ідея демократичного розвитку національної гуманітарної сфери. «Культурними здобутками автономії України, – зазначав І. Стешенко, – мають користуватися всі народи, які мешкають на її території, але український народ має забезпечити свої права як справжній хазяїн своєї землі. Виходячи із цього, всі громадяни України, задовольняючи сучасні потреби життя, не можуть обходитися без знання мови того народу, яка є державною на українській території, без знання історії, географії та літератури цього державного народу. Через те українознавство, включаючи мову, повинно бути визнаним обов'язковим у всіх повноправних школах в Україні. Це не насильство над іншими народностями, а їхній обов'язок, який однак вони мають виконувати по змозі, в залежності від технічних умовин [69, с. 15].

У циркулярі (обіжнику) Міністерства освіти Української держави від 5 серпня 1918 р. за №1709/16103, підписаного міністром освіти М. Василенком, було встановлено пріоритетні напрямки освіти в незалежній Україні: «Нині, коли Український народ має свою власну державу і напружує всі сили, щоб закласти як найміцніші підвалини під неї, українська національна

школа, ця головна основа відродження народу, мусить бути особливо добре і завчасно забезпечена всім, що гарантує прямий і вільний перехід всякій українській дитині до самих верхів національної освіти» [74].

Державна політика цього періоду пріоритетом визначає навчання і виховання українською мовою. Одним із виявів національної свідомості визначено і національне мистецтво, і воно, на думку С. Русової, має непересічне значення для естетичного виховання майбутніх поколінь. «У національній школі вчитель не може не бути патріотом, щирим і глибоким. В усьому навчанні він повинен додержуватися правди. Правда мусить бути єдиним ґрунтом, на якому він будує своє навчання і виховання. Велика місія учителя національної школи – в його руках майбутність народу, бо діти, які вийдуть зі школи, мають бути каменярами у відбудові молодой Української держави, мають розробити свою культуру, свої національні скарби» [58, с. 37].

Таким чином, державна політика у гуманітарній сфері у добу національного відродження в Україні акумулює у собі найкращі здобутки світової культури при збереженні і розвитку національної ідентичності. Визначальними для неї є гармонійна співвіднесеність соціальних та індивідуальних факторів розвитку особистості, бережне ставлення до національної культури в усій її органічній цілісності; пріоритетність механізмів самоорганізації і саморегулювання відкритих систем, у тому числі і правової; соборність як спосіб об'єднання суспільства на основі спільної ідеї національного відродження.

Наприкінці 20-х років ХХ століття розгортаються такі соціально-політичні процеси, як диктатура партії, цензура, репресії, згорання контактів із представниками гуманітарної сфери інших держав, відхід від гуманістичних традицій. Моральні акценти у стосунках «особистість – суспільство» зміщуються на користь соціального, що невдовзі знайде своє відображення і у коригуванні державної політики в гуманітарній сфері, зокрема в аспекті визначення її цілей й формування ідеалу особистості і суспільства.

Зауважимо, що починаючи із 1917 року й до 30-х років цей процес відбувався у двох напрямках. В основу першого було покладено принцип природовідповідності, в основу другого – принцип соціовідповідності, що мав виражене політичне забарвлення.

Для розвитку першого напрямку, у його глибокому гуманістичному смислі, мало значення усвідомлення людини-особистості як самоцілі, як сутності [43, с. 9-12]. У відповідності із ним, державна політика у гуманітарній сфері спрямовувалася на всебічний, гармонійний розвиток особистості, що передбачав рівноцінність індивідуальних і соціальних потенціалів кожного громадянина. Суспільним ідеалом, відповідно, було визнано людину – творця власного життя, який прагне гармонії із собою і зовнішнім світом.

Так, М. Йорданський, розмірковуючи над поняттям «гармонійний розвиток особистості», зазначав: «Просвітництво – це передача новим поколінням накопичених знань і вмінь... і прагнення сформуванати нове покоління як в індивідуальному, так і в соціальному відношенні, згідно з ідеалом найбільш широкого, багатого і водночас гармонійного життя» [34, с. 25]. У цьому твердженні ще зберігається погляд на гуманітарну сферу як осередок, де гармонійно поєднується індивідуальне й соціальне. Проте сам же Йорданський чітко окреслює тенденцію комуністичного виховання, а саме, «все виховання влити цілком у суспільні форми» впритул до повного заперечення родини як виховного середовища. Адже «родина безсистемна, нею керують традиції; вона створює передумови для соціальної нерівності особи..., вона не міцна, бо легко розпадається» [там же, с. 41]. Для М. Йорданського та інших ідеологів нової радянської педагогіки провідним завданням стає виховати пристрасну, наполегливу волю до звільнення пригнобленої частини людства, до знищення усякої нерівності, всякого насилля [там же, с. 25], сприяти людині-борцю за класові інтереси пролетаріату, а у кінцевому рахунку – за інтереси всього людства» [там же, с. 24].

В основу державної політики було покладено обов'язок кожного члена суспільства працювати на благо спільного, і ця праця

була добровільною, ненормованою, без розрахунку на винагороду і в основі своїй мала усвідомлену звичку працювати заради спільної користі. Злиття добровільності і обов'язку або, точніше кажучи, розчинення добровільності в обов'язку за звичкою було покликане нівелювати можливі суперечності між ними. Допоки ж робітники стоять «по коліна у трясовині старого світу», вважалося необхідним придушення будь-яких ексцесів з боку окремих осіб, які цю єдність порушували.

Таким чином, пріоритетність суспільного у розвитку гуманітарної сфери того часу призвела до зміщення моральних акцентів у стосунках «особистість – суспільство». Відповідальність за долю і благоустрій життя кожного індивіда остаточно було покладено на суспільство, а людина, як член солідарного цілого, мала право вимагати для себе гідних умов життя. Як наслідок, змінився і вектор розвитку індивідуальної активності у суспільстві: потрібні були люди, які замість того, щоб створювати гідні умови для свого життя, пасивно очікують цих умов від суспільства. У зв'язку з цим, основний принцип соціалізму – рівність соціальна, економічна, інтелектуальна і моральна – трактувався М. Бердяєвим не тільки як утопічний, але й як вкрай шкідливий через відсутність у ньому засад, які б стимулювали розвиток індивідуального потенціалу людини.

Викликає інтерес і позиція А. Луначарського щодо тогочасної державної політики у гуманітарній сфері. У його творах і виступах є багато місць, де мова йде про досягнення досконалого стану борцем-титаном або боголюдиною, яка буде «всезнаючою і всемогутньою», не обмеженою ніякими перепонами в інтелектуальному, духовному і психологічному розвитку. Соціалізм, на думку А. Луначарського, надасть можливість людям максимально проявляти усі свої потенціальні можливості та передавати накопичені знання і досвід іншим поколінням. Він був переконаний, що культура й освіта – це дві найважливіші передумови для розвитку людських відносин у комуністичному суспільстві і без них політична перемога більшовиків і запровадження соціальних й економічних реформ не матиме сенсу [45, с. 24].

У своїх експериментах у галузі культури і освіти А. Луначарський сподівався, що диктатура пролетаріату змінить мислення і поведінку людини в душі соціалізму, проте врешті-решт ці сподівання поступилися місцем глибокому розчаруванню. Навіть після введення нової економічної політики у 1921 році жодне центральне керівництво не вважало за потрібне вкладати кошти у проєкти Наркомпроса.

Для державної політики у гуманітарній сфері ідеалом нової людини став вправний робітник для передової промисловості, який є дисциплінованим і вміє пристосовуватися до конкретних умов виробництва.

За аналогією до стрімких соціально-економічних і технічних перетворень висловлювалися думки про можливість таких же швидких змін і в особистості людини: якщо життя вимагає людей ініціативних, винахідливих, успішних в управлінні новою державою, а їх немає, то у такому випадку їх, за висловом О. Гастева, «слід народити» [11, с. 12]. Подібні твердження є свідченням зневаги до процесу розвитку особистості, який є складним, тривалим і потребує науково обґрунтованих підходів до його організації.

У публікаціях цих років, присвячених державній політиці в гуманітарній сфері, повсякчас зустрічаються характеристики: «гідний», «придатний», «пристосований», «необхідний», які виражають детермінованість розвитку особистості насущними й актуальними політичними, економічними, соціальними потребами суспільства, їхню пріоритетність. Розуміння особистості та її індивідуальних ознак набуває явно вираженого класово-політичного забарвлення і, переважно, соціальний фокус вивчення й оцінки. Як наслідок, ідуть у небуття принципи природо- і культуровідповідності – їхнє місце займає принцип соціовідповідності. Наука, освіта і культура розглядаються лише у соціальному контексті, що негативно позначилось і на подальшому розвитку цих галузей.

Особиста ініціатива й активність були проголошені цінними лише у випадку їхньої спрямованості на суспільно корисні справи;

праця набула значення тільки у колективі і на благо колективу; здатність до творчості мала сенс, коли йшлося про радісне, розумне життя, засноване на братерстві і колективній праці; усвідомлення себе господарем життя було можливим за умови сформованої внутрішньої дисципліни, усвідомлення зв'язку добробуту окремої людини із благом цілого, відмови від «власницьких інстинктів».

Класово-політичний зміст суспільних ідеалів зумовив утвердження в якості взірця для наслідування молоді героїв революції і громадянської війни, а надалі – героїв праці. Уряд розгорнув широкомасштабні пропагандистські кампанії, що мали на меті взаємне емоційне зараження дітей і молоді ідеалами героїв. Ідеологами розроблялися ефективні засоби впливу на особистість, результатом якого мало стати позитивне ставлення до героїчних постатей, незалежно від того, які враження вони справляли насправді, а також інтеріоризація цих зовнішніх факторів. Найбільш цілеспрямовано й організовано ця робота проводилася комсомольською та піонерською організаціями: імена героїв присвоювалися піонерським і комсомольським загонам. Неперевершеною за своїм цинізмом і масштабами стала система виховання на прикладі життя і діяльності В. Леніна, яка склалася одразу після його смерті. Було видано низку документів на партійному і державному рівнях (циркулярів, рекомендацій), які зобов'язували вивчати біографію вождя, його праці. Тобто природний процес вироблення ідеалів і цілей, що має тривалий характер і, можливо, несподівані результати, підмінявся штучним, у якому індивідуальна активність особистості була замінена активністю наставників-ідеологів, що не просто вказували шлях до ідеалу, а ненастанно контролювали пересування особистості цим шляхом.

Таким чином, у державній гуманітарній політиці остаточно закріплюється розуміння особистості як носія виробничих відносин, що визначалися як найбільш значущий фактор у її житті і розвитку. Ставлення до людини через призму її цінності для суспільства, класу, промисловості демонструє зневагу до її природних, індивідуальних сил, інтересів і потреб. Більш того, і ставлення

людини до самої себе як цінності було виправданим за умови усвідомлення нею своєї цінності для суспільства.

На відміну від переліку конкретних якостей, які були втілені у цій моделі та подібних до неї, нормативно-правова база періоду становлення Української державності не містить таких однозначних орієнтирів. Так, представлений у «Декларації про єдину трудову школу», прийнятій у 1918 році, образ нового громадянина не є чітко регламентованим, він концентрує у собі «єдність при максимальному різноманітті», орієнтує на максимальний розвиток природних здібностей кожної окремої особистості. А такі якості, як наполегливість, працелюбство, дух солідарності, представлені у вигляді найбільш бажаних, прийнятних для суспільства.

Проте вже у 20-х роках ХХ століття набуває обґрунтування так званої природний колективізм пролетаріату, що зумовлений специфікою фабрично-заводської праці – вимушеним співробітництвом незалежно від інтересів і уподобань. Колектив при цьому характеризувався як провідна цінність і засіб забезпечення життєдіяльності людини, тоді як будь-які прояви індивідуалізму розцінювалися як «розпуста». У цей час нищівній критиці піддаються ідеї українських діячів гуманістичного спрямування – Г. Ващенка, В. Зеньківського, С. Русової, І. Стешенка, І. Огієнка. Це стосується, перш за все, їхніх висловлювань проти встановлення «класовості» визначальними критеріями при оцінці досягнень у гуманітарній сфері, а також проголошених ними ідеалів духовного розвитку.

Боротьба за утвердження марксистських позицій у гуманітарній сфері набирає обертів після XIV з'їзду ВКП(б) у 1925 році, де було утверджено курс на будівництво соціалізму. Учасниками з'їзду марксизм було оцінено як «вершину наукового розвитку людства», «найдосконалішу моральну доктрину». Відповідно освіта розглядалася як спосіб закріплення і поглиблення завоювань, інтелектуальних здобутків пролетарської революції.

Було проведено чітку межу між державною політикою марксистського спрямування і буржуазною гуманістичною. На адресу

прихильників гуманістичної парадигми розвитку держави лунали звинувачення не лише методологічного характеру (в «об'єктивності», «благодушному ставленні до ворожих проявів буржуазного суспільства»), а й політичного. Крамольними вважалися ідеї особистості як найвищої цінності, гармонійного поєднання блага індивіда із суспільним благом, його прагнення до саморозвитку, самовизначення, творчості. У розумінні людини визначальними були лише соціальні функції, індивід осмислювався як носій певних якостей, що покликані забезпечити зміцнення підвалин соціалістичного суспільства. Ідея розвитку індивідуальності, слідування природним потягам, інтересам, схильностям викликала особливу недовіру: вона розцінювалася як відхід від колективістського ідеалу та прийняття буржуазної державної політики.

Ряд заходів, що були здійснені у другій половині 20-х років, свідчить про гіпертрофію ідеї колективізму і колективного начала в особистості. Так, у 1928 році піддаються осуду особисті заохочення, а також індивідуальні змагання як неприйнятні у справі комуністичного виховання (Із резолюції VIII з'їзду ВЛКСМ. 15-16 травня 1928 р.) [47, с. 273-275]. А у 1929 році з метою організації загальної середньої освіти рекомендувалося створювати школи, перш за все, у районах суцільної колективізації, у радянських і колективних господарствах. Виступаючи потужним стимулюючим фактором для процесів колективізації, це значно утруднювало доступ до освіти інших дітей, зокрема тих, що мешкали у віддалених від центру районах.

У 1931 році Постановою ВКП (б) «Про початкову і середню освіту» у школах вводилося одноосібне управління і персональна відповідальність директора, що обмежувало простір для ініціативи і творчості учительства, громадськості й учнів у школах, які ставали ще більш залежними від партійного і державного апарату. Це слугувало основою для розповсюдження авторитаризму, а нерідко й політичної кон'юнктури, що негативно впливало на розвиток гуманітарної сфери держави в цілому.

У 30-х роках ХХ ст. розпочинається новий етап у розвитку української державної гуманітарної політики в умовах тоталітарної радянської системи. Для нього характерне різке засудження так званого «методичного прожектерства», заборона трудової школи, одноманітність програм і змісту освіти, повний адміністративний та ідеологічний контроль в освітній сфері, галузях науки і культури. Так, фактично відбувається повернення до старої моделі освіти, що мала місце у російській імперії: класно-урочна система, уніфіковані державні навчальні програми, тотальний державний контроль. Відповідно м'яка, ненасильницька модель релігійного православного виховання змінюється агресивно-воєвничною радянською ідеологією.

Цей період позначений остаточним відмежуванням від ідей демократизації та гуманізації суспільних відносин, теза про творче самовираження особистості підміняється закликом до боротьби за свідому пролетарську дисципліну. Категорична відмова тогочасних ідеологів від завдання самореалізації людини, від пошуку нею свого власного місця у житті, соціумі, освітньому просторі руйнує усталену систему публічного адміністрування, робить непотрібною цілу науку. Зокрема, наприкінці 30-х років керівництво системою освіти здійснює Наркомпрос за допомогою нормативних документів, які бездоганно відтворюють дух і букву комуністичної ідеології. Тоталітарна система цих років спромоглася лише на один спосіб управління гуманітарною сферою – створення і повсякчасне розгалуження формалізованого, ідеологічно насиченого текстового простору. Набувши гіпертрофованого вигляду, він унеможливив розвиток гуманістично орієнтованої державної політики у гуманітарній сфері.

Ці процеси загалом негативно позначилися на розвитку гуманітарної сфери в Україні, яка у формальному статусі УРСР отримала лише видимість своєї незалежності і самостійності. Уже з перших днів утвердження радянської влади в Україні культура, освіта, наука перетворюються на поле ідеологічної боротьби, де авторитету немарксистських поглядів, що мали переважно морально-етичне та релігійне забарвлення, протиставляється

марксистсько-ленінський підхід як єдино допустимий у галузі суспільно-гуманітарних наук.

Внаслідок системних трансформацій ідеологічного характеру змінюється власне сама державна політика у гуманітарній сфері, її змістове наповнення й інституціональна структура. Так, відкриваються нові навчальні заклади із чітко визначеним спрямуванням, зокрема Комуністична академія, Інститути червоної професури, робітничі факультети; кардинально реформується наукова сфера, характер і зміст суспільно-політичної преси.

Державна політика була орієнтована на «пролетаризацію» вищої освіти, і з цією метою проголошено принцип «відчинених дверей», тобто кожен без винятку, незалежно від наявного рівня освіченості, отримував вільний доступ до вищої школи. Ця політика призвела до повного зруйнування вищої школи як науково-освітньої установи. Водночас вона дала можливість впродовж першої п'ятирічки отримати вищу освіту близько 57 тисячам осіб, що для понівеченої війною країни було досить високим результатом.

Освітня реформа 1920 року ліквідувала університети за невідповідністю тим моністичним засадам, які мали визначати сутність і структуру вищої освіти у країні Рад. Більшовицька влада на місце дуалізму, що виявлявся у формі загальноосвітніх і спеціальних вищих шкіл, оголосила всю вищу освіту моністичною на базі професійної освіти. Теоретична складова вищої школи мала зберегтися у науковій вертикалі, що передбачало створення академії та інститутів теоретичних знань. Однак подальші нововведення влади у галузі освіти усунули наукову вертикаль.

Кожен науковий працівник, який дозволяв собі відхилення від марксистсько-ленінського методу, повинен був шляхом самокритики, «безстрашного викриття своїх власних помилок» позбутися впливу «буржуазних теорій та стати свідомим, активним будівником безкласового суспільства». До наукової праці прикладають ті самі способи організації, які використовуються у сільськогосподарських і промислових підприємствах (колективізм, складання плану п'ятирічки, соціалістичне змагання тощо).

Не відрізнялася суттєво в цьому плані і державна політика у сфері соціального захисту населення, для якої також пріоритетним стала централізація, адміністрування, вплив державних органів, посилення дисциплінарних і каральних заходів, зокрема у сфері трудових відносин. Із переходом від робочого контролю до державного управління починається систематизація та кодифікація законів про працю, де все більшу роль відігравали державні органи (РНК, НКП та її відділи), централізовано перебудовані за виробничим принципом профспілки (металістів, текстильників, гірників тощо). Націоналізація промисловості, проведена на той час в Україні, що увійшла до складу СРСР, означала водночас і націоналізацію праці. У найповнішому вираженні заходи, вжиті більшовиками після захоплення влади, відбито у великому Кодексі законів про працю (КЗпП), прийнятому в грудні 1918 р., соціальних та багатьох інших декретах, постановах, інструкціях, правилах тощо. Центральне місце серед них посідали питання зміцнення трудової дисципліни. Аналіз цих документів показує, що більшість із них відображає гарячкові зусилля більшовиків щодо подолання хаосу та анархії на виробництві, підтримці хоча б якогось мінімального виробничого рівня. Проголошені раніше цінності вільної та ініціативної праці замінюються буквально «паличною» дисципліною.

Декларація прав трудящого та експлуатованого народу, а потім Конституція 1918 р. оголошували працю обов'язком усіх громадян у відповідності з гаслом революції «Хто не працює, той не їсть» (ст. 18). Із самого початку серед більшовицьких лідерів виникла суперечка стосовно введення трудової повинності. Трудовий обов'язок як міра примусу до праці знаходила дедалі ширше застосування у Радянській республіці, поширюючись спочатку на «експлуататорів», а потім і на інші верстви населення, зокрема і самих робітників. Проявом такого «закріпачення» стало запровадження трудових книжок декретом РНК від 5 жовтня 1918 р.

Кодекс законів про працю закріплював трудову повинність, що здійснювалась як у формі постійної роботи, так і у формі періодичного виконання різних видів державних та громад-

ських робіт (ст. 1). Одночасно в кодексі за всіма працездатними громадянами визнавалося право на працю: «Право на застосування праці за своєю спеціальністю та за винагороду, встановлену для цього роду роботи» (ст. 10). У кодексі прописувалися всі заходи більшовиків у сфері регулювання та охорони праці: 8-годинний робочий день, скорочений на дві години для неповнолітніх та робітників важких та шкідливих виробництв, заборона залучення до них жінок та підлітків, заборона понаднормових, нічних робіт тощо. В умовах мілітаризації економіки та надзвичайності ці норми найчастіше виявлялися фікціями.

Правила внутрішнього розпорядку на підприємствах вироблялися профспілками, проте вони підлягали обов'язковому утвердженню державними відділеннями праці. Невиконання норм виробітку мало тягнути низку наслідків, яка посилювалася в міру ускладнення обстановки. На початку 1920 р. спеціальним декретом було введено загальну трудову повинність.

Із зростанням мілітаризації господарства трудова повинність все більше нагадувала військову. Троцький, один із найавторитетніших лідерів більшовицького керівництва, проводив, наприклад, лінію на повну мілітаризацію профспілок. Колективні договори між адміністрацією та робітниками замінювалися регулюванням із центру (ЦК профспілок та урядовими декретами). Самі профспілки ставали інструментом нової державної політики, хоча народні комісари та працівники НКП висувалися відповідними профспілками та санкціонували те, що було запропоновано профспілками. Профспілки забороняли страйки як спосіб вирішення трудових конфліктів. Вперше це можна побачити у правилах оплати праці на підприємствах, встановлених 19 січня 1918 р. У березні 1919 р. було засновано дисциплінарні суди. Декрет РНК від 27 квітня посилював боротьбу із прогулами. У декреті РНК про дисциплінарні суди від 14 листопада 1919 р., куди входили три представники – від заводууправління, від профспілки та від загальних зборів робітників, – передбачалися ще більш жорсткі покарання за порушення внутрішнього розпорядку, тарифів, дисципліни.

Ранньорадянський період багато в чому являв собою експеримент, що спирався на утопічні ставлення про майбутнє і припускав можливість використання будь-яких методів задля досягнення поставленої мети. У гуманітарній сфері радянського суспільства спостерігалось поєднання двох суперечливих тенденцій демократичної та антидемократичної.

Часто грандіозні успіхи у розвитку науки і техніки супроводжувалися ідеологічним пресингом і репресіями, а будівництво світлого майбутнього та нового суспільства в такій формі виявилось несумісним із позицією людей інтелектуально обдарованих та вільно мислячих.

Науковий працівник початку 1920-х років (особливо гуманітарної сфери) поставав перед вибором – стати провідником нових ідей (зокрема політичних), тим самим забезпечуючи собі наукову кар'єру та можливість вести дослідження, або опинитися на узбіччі життя. Разом з тим, захоплені своїми цілями та ідеями вчені мали змогу реалізуватися: можливості, що з'явилися зокрема в період НЕПу, дали старт новим революційним науковим проектам.

Як пише І. Сидорчук, «для процесу адаптації університетської науки та вчених «старої школи» у постреволюційних політичних умовах було характерне прагнення вчених поширити свої ідеї у межах нових наукових проектів, орієнтованих на інтереси держави. Це вимагало насамперед відповідності їхніх ідей соціально-політичним завданням, які вирішувала радянська влада. Гуманітарне знання не меншою мірою, ніж технічні та природничі науки, включилося в цей процес, що призвело до зростання впливу наукової спільноти на процес становлення та розвитку культурної політики досліджуваного періоду» [64]. У новій радянській державі наука розглядалася як засіб досягнення конкретних цілей та була інструментом впливу на суспільство, плацдармом для індустріалізації, що, з одного боку, дало нові можливості для дослідників, з іншого боку, відбувалася індоктринація науки, формувалися її ідеологічний та класовий характер, методи управління наукою.

В подальшому репресії зруйнували фактично потенціал гуманітарної сфери держави, змінили хід розвитку науки, культури, економіки та суспільства.

Після Другої світової війни почалося відновлення не тільки промислового та сільськогосподарського виробництва. У 1944 р. з евакуації повернулася до Києва Академія наук України. Якщо у 1945 р. налічувалося 267 науково-дослідних установ, то у 1950 р. їх було вже 462. Радянське керівництво підтримувало творчу діяльність української інтелігенції у відображенні ними випробувань воєнного часу. На практиці мали місце і перегини партійних комітетів. Так, з ініціативи Компартії в Україні були проведені кампанії, спрямовані проти творчої інтелігенції. Ініціюючи боротьбу з відхиленнями від радянської лінії, партійні комітети фактично спотворювали культурне життя в Україні, а саме літературу, мистецтво, стан історичної науки. Близько сотні українських діячів науки, культури та мистецтва було звинувачено в українському буржуазному націоналізмі. Істориків звинувачували у націоналістичних проявах, у поширенні праць В. Антоновича, М. Грушевського про самобутність українського народу. Особливу активність у цій боротьбі виявив Л. Каганович, який у 1947 р. був знову призначений першим секретарем ЦК КП(б)У.

Національне питання було однією з найактуальніших сторін політичного життя радянського суспільства. Тому під прикриттям боротьби з буржуазною культурою переслідувалися будь-які прояви українського патріотизму. До таких влада відносила навіть тих, хто виявляв пасивний опір чи невдоволення існуючим режимом. Крім того, перевагу чогось українського вже сприймалось як націоналізм, вважалося неблагонадійним і заслуговувало на пильне спостереження з боку органів держбезпеки. Усі іноземці і навіть ті, хто спілкувався з іноземцями, розглядалися як потенційні шпигуни. Здійснювалися тотальне стеження та контроль за населенням [65].

Великих втрат зазнала українська культура внаслідок вилучення із бібліотек у 1954 р. 111 назв книг. Під заборону потрапили

книги багатьох українських політичних діячів та письменників (М. Скрипник, П. Любченко, С. Єфремов, О. Олесь, М. Зеров та ін.). Державна культурна політика була підпорядкована завданню будь-якими засобами покінчити з національно-визвольним рухом. З метою остаточно придушити в людях найменший потяг до власного волевиявлення, інакомислення відбувалася фальсифікація та приписування порушень, а то й злочинів. Важливо, що процес ідеологічного контролю здійснювався практично на всіх рівнях, починаючи з ЦК КПРС і закінчуючи партійними комітетами у самих установах культури та творчих союзів.

Зміни на краще у цьому плані відбулися після засудження культу особистості Сталіна у 1956 р. на XX з'їзді КПРС. Цей період так званої відлиги і відповідно формування нової державної політики у гуманітарній сфері багато в чому був пов'язаний із діяльністю партійного і радянського керівника М. Хрущова. Було здійснено перегляд ролі Сталіна в історії країни. Вперше прозвучало звинувачення колишнього лідера в насадженні культу особистості, було озвучено потребу реабілітації жертв репресій. Почалася десталінізація.

У роки відлиги українські вчені, окрім досягнень у точних науках, проводили важливі наукові дослідження соціогуманітарного спрямування – в галузі історії, філософії, права, мовознавства та літературознавства, мистецтвознавства, педагогіки та психології. Показово, що були засновані важливі видавництва, такі як «Наука» – видавництво Академії наук України, Державне видавництво образотворчого мистецтва та музичної літератури УРСР «Райдуга» у 1964 р., обласні книжково-журнальні видавництва в Харкові, Одесі, Львові та інших містах. Набирало обертів використання досягнень науково-технічної революції, здійснення електрифікації всієї країни, радіофікації, проведення автоматизації виробництва та ін. Будувалися заводи і фабрики, відкривалися численні університети, наукові установи, бібліотеки, театри та інші установи культури. До основних досягнень у галузі науки і техніки потрібно віднести такі, як-от винахід лазера, створення першого атомного

криголама, запуск балістичної ракети і супутника Землі, політ Ю. Гагаріна в космос (1961), застосування атомної енергії.

Також цей історичний період був позначений напруженим суперництвом у галузі освоєння космосу між СРСР і США. Космічна гонка стала значною частиною культурного, технологічного та ідеологічного протистояння періоду холодної війни. Все це дозволяло СРСР ширше використовувати нові можливості та досягнення людства, розвиваючи і примножуючи гуманітарну сферу країни.

Із квітня 1974 року при Академії наук СРСР була сформована секція з правових проблем управління гуманітарною сферою. Формування подібного науково-координаційного центру дозволило більш глибоко і детально підійти до розробки відповідних проблем радянського адміністративного права. В подальшому розробкою означених проблем займалися радянські адміністративісти, зокрема Б. Лазарев, А. Луньов, Ю. Козлов, В. Лорія та багато інших.

У більшості праць 1970–80-х років, присвячених проблемам гуманітарної сфери у СРСР, піднімалися питання розвитку норм адміністративного права та їхнього застосування у цій галузі, питання співвідношення судового та адміністративного порядку розгляду скарг громадян, апарату управління та інші. Значна увага приділялася таким питанням, як адміністративна відповідальність, право на оскарження до суду дій адміністративних органів, відповідальність посадових осіб за радянським адміністративним законодавством.

У колі національно свідомої творчої інтелігенції з'явилася надія на українське відродження. Портрети та скульптури Сталіна масово змонтували. У музеях відбувалася масштабна зміна експозицій. Не тільки радянська, а й українська ленініана передбачала створення на замовлення держави портретів, літератури про Леніна – це була гігантська індустрія. Однак не можна не вказати і на проблему незатребуваних художніх творів, що стала поворотним пунктом в українському живописі, літературі, кіно та культурі. Обходячи політичні утиски, українські літератори доносили

до читача високі ідеї гуманізму, почуття патріотизму. Так, у ці роки стали надбанням широкого загалу поеми О. Малишка «Прометей», О. Гончара «Прапорonosці».

У хрущовську епоху і наступні роки в культурі ще зберігалось якийсь час вільнодумство (1966 р. опубліковано роман М. Булгакова «Майстер і Маргарита»), але поступово воно приглушалось владою. Вже на початку 1950-х років в Україні діяло 96 театрів, у більшості з яких відбувався творчий пошук нових театральних постановок. Набирав популярності виробничий роман, де описувалися радянські будні та проблеми, які вирішуються мудрим партійним керівництвом. Одночасно зміцнів і рух поетів-бардів, які оспівували не радянські досягнення, а дружбу і любов. Знову набирали чинності підходи соціалістичного реалізму, коли бажане видавали за дійсне. Зрозуміло, вони розвивалися під пильним контролем партійних і спеціальних органів, проте об'єднання українських учених сприяли розширенню кругозору, допомагали впровадити нові методи та розробки на практиці.

Важливо наголосити, що УРСР у той історичний період та в наступні роки тісно співпрацювала з ЮНЕСКО у культурній сфері. Це стосувалось як діяльності музеїв, широкого спектра культурних установ республіки, так і проведення міжнародних симпозіумів та наукових конференцій [6].

Одним із ключових завдань нової державної політики у гуманітарній сфері стало поширення інформації про досягнення радянської України та протистояння антирадянській пропаганді. На державному рівні ставилися завдання відправки до зарубіжних країн, де проживали представники української діаспори, різних виставок та літератури, які презентували життя в УРСР з позитивного боку. Також ця діяльність сприяла розвитку українистики за кордоном, адже до університетів та наукових організацій спрямовувалася видана СРСР література українською мовою.

Змагання двох полярних систем – соціалістичної і капіталістичної – здійснювалось за всіма напрямками: політичному, ідеологічному, правовому, економічному та культурному. Країни

соціалістичного табору ставили за мету однозначно наздогнати і випередити країни Заходу у сфері науки і техніки, в освітньому та культурному розвитку, а також у використанні новітніх досягнень людства.

Найяскравішими були зміни в культурному та духовному житті країни. Важливо відзначити, що відлига відкрила нові можливості для відродження культури, національного відродження після утисків та репресій з боку режиму представників української культури. Відлига породила таке нове явище суспільно-культурного життя, як шестидесятництво. Рух шістдесятників в Україні – це культурно-політичний феномен. Гуманітарна інтелігенція виступила проти русифікації і прагнула відродження національної культури. Найбільший вплив шістдесятники мали на літературний процес.

Вплив ідеологічного повоєнного протистояння двох полярних систем аж до 1975 р. сповна проявився у радянській культурі, широкому нав'язуванні партійно-радянською вертикаллю системи комуністичних постулатів серед творчої інтелігенції. Однак проведення державної політики у культурній сфері було соціалістичним за принципом, а за змістом та формою – національним, її диференціація щодо підтримки національних республік мала неоднозначні результати, далекі від багатьох задекларованих цілей. Водночас тогочасна державна політика у гуманітарній сфері частково сприяла формуванню та утвердженню української національної самосвідомості.

Слід враховувати і наскільки непростим та ризикованим був цей шлях у Радянському Союзі та в Україні особливо. В умовах існування за «залізною завісою», де зберігався суворий ідеологічний контроль, – це були сміливі кроки української інтелігенції. За всієї потужності партійно-державного впливу на творчу інтелігенцію не можна було ізолювати радянське суспільство від закордонного впливу і демократичних тенденцій. Дуже важливо відзначити, що розрядка міжнародної напруженості з 1975 р. вельми сприяла розширенню міжнародних зв'язків СРСР, зокрема й у сфері

культури. Таке зміцнення та розширення зв'язків нерідко розглядалося сторонами як можливість для здійснення пропаганди переваг життя як капіталістичного, так і соціалістичного ладу.

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року і в Зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» від 5 грудня 1991 року проголошувалося: Україна як суверенна держава бажає посісти гідне місце серед демократичних, правових країн світу і ставить собі за мету всебічне забезпечення прав і свобод людини і громадянина на рівні загальновищаних міжнародних принципів, норм і стандартів.

Першими законодавчими актами незалежна Україна засвідчила свою готовність виконувати загальноприйняті світовою спільнотою гуманітарні зобов'язання. Основні громадянські, політичні, соціальні та економічні права були закріплені у Законах України «Про власність», «Про підприємництво», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про громадянство України», «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», «Про скасування кримінального покарання у вигляді вигнання», «Про правовий статус іноземців», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про зайнятість населення», «Про основи соціального захисту інвалідів», «Про допомогу держави сім'ям з дітьми».

У листопаді 1995 року Україна була прийнята у члени Ради Європи, цим самим вона приєдналася до багатосторонніх європейських конвенцій у галузі прав і свобод людини, а також взяла на себе чіткі зобов'язання щодо імплементації їхніх норм у національне законодавство. Підтвердженням сталості гуманітарного розвитку держави стала Конституція України, прийнята у наступному 1996 році. Суттєві зрушення у формулюванні прав та свобод людини і громадянина, які були закріплені у новій Конституції, засвідчили упевнене бажання України долучитися до світових гуманітарних стандартів. Цей процес на той час було визначено як гуманітарну революцію на загальнодержавному рівні.

Чинна Конституція України імплементувала усі основні положення міжнародно-правових актів із прав людини, що є культурним надбанням людства у гуманітарній сфері. Конституція України визначила систему прав і свобод в усіх основних сферах – суспільно-політичній, економічній, соціальній, культурній.

Для державної політики в гуманітарній сфері кінця 90-х років минулого століття актуальним стає відновлення всіх тих громадських організацій, які дозволяли об'єднати і консолідувати зусилля народу щодо успішного вирішення нагальних і болючих суспільних питань. Таким на зорі становлення Української державності стало товариство «Просвіта», яке забезпечило інтенсивний розвиток усіх напрямків національної культури – театри, хори тощо. Відбулося піднесення рівня економічної культури та грамотності, широке поширення та забезпечення доступу до книги, створенням у кожному селі бібліотеки, забезпеченої українською літературою. Це ж товариство забезпечило створення недільних шкіл для повного і загального навчання читанню та писанню найбідніших верств населення.

Показово, що в Україні після 1991 р. «Просвіта» відновила свою діяльність і доклала значних зусиль для усунення та нівеляції наслідків тоталітаризму. Зауважимо, у жодній із країн колишнього СРСР, окрім України, не утворилося на той час ні однієї громадської організації для підтримки і розвитку гуманітарної сфери.

Ще одним показовим фактором становлення національної ідентичності Української держави стала поява та розвиток політичних партій, об'єднань громадян, періодичних видань для динамічного розвитку суспільства на засадах пріоритету національних цінностей. Такі українські щоденні газети, як «Діло» та «Рада», стали потужним механізмом формування національної свідомості та розвитку юридичної думки.

Ще одним елементом формування та розвитку нації в її русі до створення власної національної держави є створення громадських організацій для консолідації та національного виховання певної частини суспільства. Такими організаціями, які досягнули

значних результатів та забезпечили повну і всесторонню участь у процесі здобуття та творення національної держави, стали жіночі організації, і тут слід підкреслити, що «Союз українок» був найчисельнішою жіночою організацією повоєнної Європи, яка успішно та ефективно вирішувала всі проблеми, з якими стикалися представники цієї частини суспільства. Ще однією організацією, через яку так або інакше пройшли всі визначні представники українського громадського та політичного руху і збройної боротьби, була молодіжна організація «Пласт». Вона, як і «Союз українок», продовжили свою діяльність серед тої частини українського народу, яка рятує від репресій та переслідувань тоталітарного режиму, залишила рідні землі і виїхала в інші країни.

Продовжуючи діяти серед української спільноти, ці організації забезпечили збереження та розвиток частини українського народу, яка опинилася далеко від рідної землі. Ні жіночих, ні молодіжних організацій не було створено російським народом, а утворені в період тоталітаризму мали чітке ідеологічне спрямування та політичне завдання. Останньою організацією національного розвитку, яка потребує особливої уваги з огляду на її визначальні значення і роль, є наукові та професійні об'єднання. На сьогодні це перший і визначальний крок ліквідації створеної та домінуючої до сьогодні радянського компартійного номенклатурного підходу, коли не фаховість і професіоналізм є визначальними при призначенні на посаду, а партійна приналежність. Аналіз і відродження всіх громадських інституцій, які були створені українським народом та дозволили йому після століть бездержавності та років Першої світової війни будувати власну національну державу, що була окупована та знищена новоутвореним радянським режимом, дозволить сьогодні повністю та остаточно позбутися спадщини цього режиму, та продовжити успішний розвиток національної держави українського народу [52, с. 29].

§1.3. Принципи і пріоритети гуманітарної політики Української держави у вимірах сучасності

Із часу отримання Україною незалежності у 1991 році розвиток гуманітарної сфери відбувався вкрай складно. Незважаючи на наявність значної кількості нормативно-правових актів, які так або інакше стосуються цієї сфери, в Україні й досі відсутній окремий системний правовий акт, який би визначав концептуальні засади державної гуманітарної політики і на який могли б спиратися органи публічної влади усіх рівнів. Політика незалежної Української держави довгі роки характеризувалася «недооцінкою» питання розвитку гуманітарної сфери. Фактично всі уряди України зосереджували увагу насамперед на поліпшенні соціального захисту населення, невраховуючи того, що гуманітарна сфера – це передусім духовна, тобто смислотворча, ідейна, ціннісна сфера. І державна гуманітарна політика повинна, у першу чергу, зосереджуватися на розвитку духовного потенціалу нації і відповідно консолідації її навколо державотворчих ідей і цінностей. Однак цей процес в Україні був ускладнений через регіональну й етнічну неоднорідність держави, що складається з регіонів із різними ментальністю, культурою, етнічним складом та ресурсним потенціалом.

Крім того, значні розбіжності в оплаті праці через галузеві відмінності в економіці регіонів не сприяли єднанню нації, а створили складні проблеми у забезпеченні єдиних національних стандартів рівня життя населення, а також у боротьбі з бідністю в країні. Загалом для України характерним є феномен масштабної бідності серед економічно активного населення незалежно від професійних, освітніх та демографічних його характеристик. Причини бідності працездатних громадян в Україні полягають, насамперед, у повільній адаптації національної економіки до ринкових умов, неконкурентоспроможності низки галузей і виробництв, низькій продуктивності праці. Надмірна диференціація регіонів за соціально-економічним станом, значний розрив

між центральними та периферійними населеними пунктами країни призвели до формування нерівних можливостей для розвитку українців, до посилення міграційних процесів і в кінцевому підсумку – до світоглядної й політичної дезінтеграції суспільства. Не сприяло розвитку гуманітарної сфери й державне фінансування її за залишковим принципом, що створило передумови для проявів у суспільстві морально-етичної та правової аномії.

Серед сучасних комплексних наукових праць гуманітарної проблематики на теренах України заслуговує на увагу наукова монографія «Гуманітарна політика Української держави в новітній період» за редакцією С. Здіорука. Особливістю авторського методологічного підходу є акцентування на духовності, духовному потенціалі особистості як неодмінній складовій гуманітарної сфери, на важливості державно-церковних відносин. Автор зазначає: гуманітарний розвиток суспільства – це процеси зростання можливостей людини, її добробуту, безпеки, здоров'я та духовності. При цьому гуманітарна політика держави виявляється у послідовному вжитті заходів, спрямованих на підтримку й інтенсифікацію цих процесів згідно з визначеними пріоритетами та загальнонаціональними інтересами, а її сутністю має стати створення умов для виявлення, формування й розвитку творчого потенціалу особи та суспільства в цілому [31, с. 13].

Із змістовного боку гуманітарна політика являє собою сукупність цілей, принципів, механізмів і конкретних заходів, спрямованих на створення умов для повноцінного гуманітарного розвитку суспільства, розкриття і збагачення його інтелектуального потенціалу, забезпечення всебічної духовно-творчої реалізації особистості та формування необхідної для цього нормативно-правової бази.

Гуманітарний розвиток базується на світоглядних принципах, заснованих на переконанні, що людина є найвищою суспільною цінністю; на впевненості у здатності і готовності людини до неперервного вдосконалення та самореалізації усіх її здібностей і талантів; передбачає захист права особистості на свободу

і щастя. Гуманітарна політика незалежної демократичної Української держави повинна полягати, у першу чергу, в системному і послідовному проведенні заходів, що спрямовані на дієву підтримку та інтенсифікацію гуманітарного розвитку суспільства у відповідності із європейськими стандартами та з урахуванням загальнонаціональних та загальнолюдських інтересів.

Так, пріоритетом для будь-якої демократичної держави, як правило, визначено створення об'єднаного суспільства, єдиного гуманітарного простору, а також людиноцентристська спрямованість державної діяльності; відповідальність органів державного управління за свою діяльність перед людиною; верховенство права; законність; народовладдя; поділ влади; різноманіття; відділення держави та церкви; захист гідності людини; непорушність прав і свобод людини; національний суверенітет.

Гуманітарний розвиток суспільства – це процеси зростання можливостей людини, її добробуту, безпеки, здоров'я та духовності. Недооцінена роль гуманітарної сфери, гуманітарної політики як пріоритетного напрямку діяльності держави призводить до катастрофічних наслідків, адже саме людський капітал визначає економічний і політичний розвиток держави, її економічний потенціал.

Вкрай важливим є обґрунтування принципів, на яких будується державна гуманітарна політика. Зауважимо, що основні принципи гуманітарної політики повинні відповідати головним правовим положенням, прийнятим як у нашій державі, так і в міжнародному співтоваристві. Окрім Конституції України до них, безумовно, належать: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про цивільні та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права; Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод; Європейська соціальна хартія та інші документи.

Усвідомлення основоположних принципів, на яких будується державна гуманітарна політика, має велике значення. В основу стратегії гуманітарної політики України повинні бути покладені

вироблення та закріплення нової системи цінностей, у тому числі й ідейно-світоглядних орієнтацій, які відображають своєрідну духовну субстанцію українського суспільства. Але, водночас, не слід забувати, що ми живемо у світі, який стрімко інтегрується. Саме тому принципи гуманітарної політики в Україні повинні відповідати загальноприйнятим у світі, і у першу чергу, в Європі, оскільки про свій європейський вибір, як про стратегічний пріоритет, наша держава заявляла вже неодноразово.

Серед ключових принципів гуманітарної політики Української держави у вимірах сучасності слід відзначити такі *принципи*:

– *Принцип загальної справедливості*, що має непересічне значення для розвитку держави. Він значною мірою виражає соціальну сутність гуманітарної політики, прагнення до компромісу між соціальними суб'єктами, між особистістю і суспільством, між окремими особами. Справедливість потребує узгодженості між діями та їхніми суспільними й правовими наслідками. Втрата суспільством почуття справедливості негативно впливає на усі сфери соціального буття, гальмує розвиток країни, підриває її внутрішню єдність і може призвести в перспективі, якщо не буде нівельована, до соціальних конфліктів.

– *Принцип рівності та рівноправності*. Усі люди рівні перед законом і перед державою, відповідно неприпустима будь-яка дискримінація. Цей принцип фактично означає рівність стартових правових можливостей людини, які кожен використовуватиме відповідно до своїх особистих здібностей і можливостей. Одночасно це не тільки не виключає, а навпаки, передбачає допомогу з боку соціальної держави тим її громадянам, які, за загальними стандартами, такої допомоги потребують.

– *Принцип невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини*, що безпосередньо пов'язаний із попереднім. У здійсненні державної гуманітарної політики цей принцип має непересічне значення, а будь-які відступи від цього сама держава і суспільство повинні сприймати суто негативно. Гуманітарна політика має забезпечувати ефективну діяльність усіх можливих із точки

зору моралі й закону засобів для гарантування цих прав. Держава повинна забезпечувати існування для цього необхідної бази, у тому числі економічної [15].

– *Принцип беззаперечного визнання пріоритету загальнолюдських цінностей.* Одним із основних завдань державотворення є побудова правової держави, у якій за допомогою юридичних засобів забезпечено максимальне здійснення, охорону і захист основних прав людини. Держава має проводити діяльність відповідно до основних прав людини і відповідати за свою діяльність перед людиною. У Декларації про державний суверенітет, Акті про незалежність, і у першу чергу, у Конституції України проголошено побудову демократичної, правової, соціальної, соборної держави. Україною підписані основні міжнародні документи, що стосуються охорони прав людини. Цей принцип означає орієнтованість державної гуманітарної політики на практичне втілення в реальність пріоритету загальнолюдських цінностей.

– *Принцип соціальної справедливості.* Практичне втілення цього принципу в реальному житті для людини і громадянина означає право на доступ до ефективних систем освіти, охорони здоров'я, культури. Okремо виділимо принцип обліку регіональних особливостей. Гуманітарна політика, як і політика в цілому, характеризується тим, що це процес підготовки, прийняття та практичної реалізації обов'язкових для всього суспільства рішень. Тому слід звертати увагу на конкретно-історичні умови розвитку того чи іншого соціуму; рівень участі або відчуження населення відносно влади та державно-громадських справ; рівень розвитку політичної та правової свідомості; національний і демографічний фактор суспільного розвитку; історичні традиції; політичні цінності суспільства; реальну міжнародну ситуацію, ставлення до держави з боку світової спільноти. Усе це закладено в розглянутих основних принципах гуманітарної політики, яких необхідно чітко дотримуватися [12].

– *Принцип багатоманітності,* згідно з яким гуманітарна політика має будуватися на конституційній забороні державного

визнання будь-якої ідеології як обов'язкової для всіх. Кожна особа чи об'єднання громадян добровільно й свідомо можуть обирати і дотримуватися тих ідеологічних настанов, які вони вважають прийнятними для себе. З цією ж метою забороняється і цензура. Однак не допускається поширення ідеологій, що проповідують війни, фашизм та все те, що суперечить нормам загальнолюдської моралі та права. При здійсненні гуманітарної політики владні структури мають враховувати регіональні особливості та багатоманітність України, адже саме в багатоманітності традицій, звичаїв, культур регіонів і є основне багатство кожної держави.

– *Принцип відділення держави та церкви.* Він є продовженням попереднього принципу багатоманітності. Оскільки державної ідеології бути, у відповідність з Конституцією, не може, а релігія є одним з проявів різних конфесій, влада повинна чітко розмежувати сфери діяльності різних релігійних конфесій та громад від власне держави та всіх її органів та інституцій. Особливо важливим є дотримання цієї вимоги в галузі освіти.

– *Принцип захисту та сприяння українській мові.* Державна політика у гуманітарній сфері повинна базуватися на беззаперечному визнанні української мови державною і забезпечувати її всебічний розвиток та функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Як демократична держава, Україна гарантує вільний розвиток і використання та захист мов національних меншин України.

– *Принцип підтримки й формування національної ідентичності* громадян України. Втілюючи це положення у життя, держава має сприяти консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій, культури, дбати про задоволення національних потреб українців, які проживають за межами нашої країни. Особливе значення має урахування складної, а почасти трагічної багатовікової історії нашого народу. Принцип підтримки національних спільнот, що проживають в Україні, означає, що гуманітарна політика має будуватися на засадах сприяння

розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян України [15].

Поряд із принципами провідну роль у здійсненні ефективної державної політики відіграють такі значущі компоненти її змісту, як методи управління. Під методом управління у контексті формування державної політики у гуманітарній сфері зазвичай розуміють способи організуючого та регулюючого впливу соціальних суб'єктів та інститутів політики на керовані об'єкти, визначення умов їхнього оптимального функціонування та розвитку, приведення у відповідність до вимог властивих їм закономірностей.

Методи також поділяються на загальні (універсальні) та галузеві (специфічні) відповідно до сфер їхнього застосування. До перших відносяться такі універсальні способи управлінського впливу, як організаційно-адміністративні (директивні) та економічні методи, а також соціально-психологічні методи морального стимулювання. Директивні методи передбачають використання державно-правового примусу, а економічні – матеріальне стимулювання.

Серед сучасних переважно галузевих методів, що використовуються в системі державної політики, суттєву роль відіграє програмно-цільовий метод, що дозволяє об'єднати в єдиний комплекс кошти та ресурси фінансового, матеріального, організаційного та іншого характеру для «точкового» вирішення актуальних економічних, соціальних та інших завдань. Про специфіку та структуру такого роду програм як про директивні документи, що містять цілісну сукупність взаємопов'язаних економічних, технологічних, організаційних та інших заходів досягнення поставленої мети, досить багато сказано в сучасній літературі [13].

Поряд із програмно-цільовим методом останніми роками у державній політиці починають застосовуватися менеджеріальні методи, методи за технологіями PR. До останніх, здається, можна зарахувати практику з так званого «соціального трипартизму», тобто генеральних угод між урядом, роботодавцями та проф-

спілками як виразниками соціально-трудових інтересів найманих працівників, про умови оплати, охорони та стимулювання праці, а також із багатьох інших соціальних питань у масштабах держави. Їхньою відмінністю є докладне формулювання у спеціальних розділах основних цілей, принципів та методів узгодженої діяльності уряду, профспілок та роботодавців у галузі державної економічної та соціальної політики.

На завершення слід згадати ваучерний метод, який застосовується у багатьох розвинених країнах світу. Цей метод передбачає адресне використання кожним одержувачем соціальних трансфертів через спеціальний рахунок, на який перераховуються з центрального, регіонального або місцевого бюджетів кошти, використання яких можливе лише за цільовим призначенням через спеціальні, уповноважені урядом структури, що мають відповідні ліцензії. В результаті одержувач коштів має можливість вибирати між різними фірмами, службами та іншими підрядниками.

Ще один соціальний метод із тієї ж низки у розвинених країнах називається соціальним контрактом. Його відмінність від ваучерного полягає в тому, що він передбачає обов'язкове укладання контракту між одержувачем трансфертів та фірмами, які надають соціальні послуги. Він передбачає відкриття спеціальних рахунків, але накладає на фірми жорсткі зобов'язання щодо виконання прийнятих ними соціальних зобов'язань перед громадянами.

Сучасний глобалізований світ актуалізує й нові пріоритети реалізації гуманітарної політики Української держави. Серед них такі, як підвищення престижу органів виконавчої влади, на яких покладена реалізація гуманітарної політики, що, в свою чергу, знизить ризик появи деструктивних тенденцій у суспільстві, втрати контролю на місцях, асоціальних проявів. Беззаперечним пріоритетом є підвищення загального рівня життя людей, що вимагає чіткої стратегії у розбудові гуманітарної сфери держави. Відповідно бюджетні і податкові системи повинні надати змогу реалізувати цю стратегію розвитку в регіонах і в державі в цілому.

Не останню роль відіграє й присутність інтелектуального потенціалу в усіх сферах діяльності.

XXI століття вимагає запровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі різного рівня. ІКТ надають значну свободу вибору часу і місця навчання, відкривають широкі можливості для підвищення ефективності викладання й навчання молоді. Окрім того, це дозволяє закладам освіти забезпечувати рівні права на освіту і доступ до неї усім без винятку членам суспільства.

Новітня модель управління передбачає докорінний перегляд розподілу повноважень між державними, самоврядними та громадськими суб'єктами управління і у сфері культури. Дійсно, пріоритет у процесі управління належатиме громадським органам, але це не означає, що держава повинна зняти із себе відповідальність за стан справ у галузі культури, за реалізацію власне державної політики щодо збереження і розвитку національної культурної спадщини.

Держава й надалі спільно із громадськими структурами визначатиме зміст культурної політики, формулюватиме основні напрями її здійснення, створюватиме необхідні механізми для її реалізації. У контексті реформування системи державного управління у галузі культури важливе завдання полягає в тому, аби сформувати такі організаційно-управлінські структури, діяльність яких вповні відповідала сучасним культурно-мистецьким процесам, сприяла реалізації культурних запитів членів суспільства, поступу культурної галузі. Одним із головних завдань має стати подолання тенденції відсторонення населення від процесів управління у цій сфері. Ця тенденція, на жаль, набула поширення в українському соціумі останнім часом. Передумови цього суспільного феномену склалися у попередній період розвитку держави, коли громадяни сприймалися не як активний суб'єкт, а як пасивний об'єкт культурної політики.

Досвід розвитку демократичних держав переконливо свідчить, що державна політика у гуманітарній сфері буде ефективною

лише за умови залучення до її розробки й реалізації широких кіл громадськості. Саме у поєднанні цих двох елементів управління державна політика у гуманітарній сфері є виваженою, прозорою, результативною. Так, досить поширеною світовою практикою ефективного управління у галузі культури є співпраця на партнерських началах взаємодії державних структур із різними громадськими, неурядовими, неприбутковими, благодійними організаціями, а також різноманітними фондами, що зацікавлені у розв'язанні проблем розвитку нації. Залучення громадських структур до процесу вироблення державної політики у гуманітарній сфері та відповідне законотворення є важливим аспектом підвищення ролі громадян та їхніх добровільних об'єднань у гуманітарному розвитку суспільства.

§1.4. Методологія аналізу державної політики у гуманітарній сфері: міжнародний та національний контекст

Методологія аналізу державної політики у гуманітарній сфері вбирає у себе досвід та поєднує елементи різних дисциплінарних напрямів: політології, юриспруденції, соціології, психології, економіки тощо. Аналіз державної політики, в нашому випадку безпосередньо дотичної до гуманітарної сфери, носить описативний характер, коли спирається на досвід усталених класичних дисциплін (як-от політології), які спрямовані на пошук знань про причини й наслідки державної політики. Проте аналіз державної політики неможливий без розгляду процесів нормотворчості й адміністративно-правового забезпечення її реалізації.

Одним із додаткових завдань є продукування й критичний аналіз інформації щодо цінності державної політики для минулих поколінь і нащадків. Ціннісно-критичний аспект аналізу державної політики стає очевидним за умови усвідомлення, що політико-релевантне знання охоплює динаміку взаємодій між залежними змінними (цілями) й змінними незалежними (засобами), які є ціннісними за своїм характером [13, с. 34]. Вибір

певної цінності або надання переваги одній цінності порівняно з іншою є не просто формальним судженням: це висновок, що потребує моральних міркувань, а отже, аналіз державної політики являє собою і форму прикладної етики.

Таким чином, методологія аналізу державної політики має на меті створення, критичну оцінку й комунікацію політико-правового релевантного знання.

Розробляючи підходи до аналізу державної політики як до суспільно-історичного і соціально-правового процесу, важливо розмежувати методологію, методи і методики. Методологія аналізу державної політики включатиме критерії, принципи й процедури. Критерії і принципи керують вибором і використанням певних процедур, а також критичним оцінюванням отриманих завдяки їм результатів. Тож, процедури підпорядковані критеріям правдоподібності і релевантності відносно державної політики, а також загальним рекомендаціям або принципам критичного плюралізму. Що ж до ролі процедур, то вона обмежується формуванням інформації щодо проблем політики, перспектив політики, змін у політиці, наслідків політики та власне її ефективності. Зауважимо, що процедури не створюють політико-релевантного знання.

Методологія аналізу державної політики охоплює п'ять загальних процедур: визначення, прогнозування, рекомендація, моніторинг й оцінювання. В аналізі державної політики означенні процедури позначаються відповідними термінами. Структурування проблем й їхнє визначення надає інформацію про умови, що призвели до тих чи інших змін у політиці.

Прогнозування (передбачення) надає інформацію про можливі наслідки дій та певні альтернативи тій чи іншій політиці, у тому числі у випадку політико-правової бездіяльності.

Рекомендації (установки) надають інформацію про відносну значущість цих наслідків для розв'язання або послаблення гостроти проблеми.

Моніторинг (опис) надає інформацію щодо поточних та попередніх наслідків реалізації державної політики у відповідності

з наявними альтернативами. Моніторинг необхідний суб'єктам політики на етапі її впровадження. Численні установи здійснюють постійний нагляд за наслідками й впливами державних програм, застосовуючи різноманітні індикатори політики у сферах охорони здоров'я, освіти, забезпечення житлом, соціального забезпечення, злочинності, науки й технології [там же, с. 39].

Оцінювання забезпечує інформацією про цінність або вартість цих наслідків у процесі розв'язання або послаблення гостроти тієї чи іншої проблеми.

Оцінювання надає політико-релевантні знання щодо розходжень між очікуваною й реальною дієвістю державної політики, що стає у нагоді виробникам політики на етапі оцінювання політики й процесу вироблення політики. Моніторинг має результатом не лише висновки про умову, за якої характер проблеми пом'якшується: він також може забезпечити критичну оцінку цінностей, якими керується політика, а також адаптувати чи по-новому сформулювати суть державної політики й закласти основи реструктуризації наявних проблем. Прикладом оцінювання може слугувати різновид аналізу, що допомагає прояснити, критично оцінити систему цінностей через перевірку домінуючої форми технічної аргументації, що лежить у основі екологічної політики у Європейському Союзі й інших частинах світу.

Ці п'ять політико-аналітичних процедур являють собою певний алгоритм організації специфічних методів і методик аналізу державної політики.

Методи аналізу державної політики – це загальні процедури, що застосовуються для створення й використання політико-правової релевантної інформації у значній кількості контекстів. Так, у сфері прогнозування ці процедури будуть варіюватися від методів прогнозування на основі експертних оцінок (як-от метод Дельфі) до методів, що засновані на багатовимірному аналізі – каузальному моделюванні – й екстраполяції історичних часових рядів – аналізі із застосуванням часових рядів.

Кожен із цих методів ґрунтується на чисельних методиках. Наприклад, існують декілька методик оцінки серійної кореляції даних часових рядів, у тому числі статистика Дербіна – Ватсона. Аналогічним чином метод аналізу вигод і витрат базується на інших методиках, зокрема на процедурах зниження вигод й витрат, у порівнянні з їхнім сьгоднішнім значенням, а також підрахунку внутрішніх коефіцієнтів відшкодування для проєктів і програм.

У сукупності своїй п'ять політико-аналітичних процедур базуються на серії методів і методик, що є корисними у процесі створення й трансформування політико-релевантної інформації [13, с. 49].

У дослідженні державної політики та державного управління у гуманітарній сфері Української держави нами використовувалися такі загальнонаукові методи пізнання, як аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, а також спеціально-наукові методи, такі як формально-логічний, логіко-юридичний, історичний, порівняльний. Застосовувався структуралізм як метод, який ґрунтується на припущенні, що в суспільстві та в політиці є стійкі соціальні утворення – структури. Це можуть бути інститути, норми, групи, спільності, статуси, ролі, іншими словами, все те, що пов'язує людей, визначає їхню поведінку, але існує об'єктивно, окремо від їхньої волі та свідомості. Об'єктивними можуть бути, наприклад, умови адміністративно-правового забезпечення регіональної політики у галузі освіти. Загальноприйнятими вважаються такі напрями вдосконалення державної політики на регіональному рівні: а) законодавче регулювання; б) подолання чинників негативної динаміки розвитку суб'єкта політики; в) удосконалення владної вертикалі управління; г) демократизація лідерства.

Структуралізм безпосередньо дозволяє визначити державну політику як здатність суб'єктів підпорядковувати собі поведінку інших людей. Поведінка конкретних людей у межах структуралістського підходу зазвичай не береться до уваги, оскільки

вважається, що індивід діє, передусім підкоряючись вимогам тієї чи іншої структури. Наприклад, статус людини, її приналежність до будь-якої соціальної групи або політичної організації можуть впливати на її електоральний вибір.

У межах класичного функціоналізму функція розглядається як об'єктивна вимога, що пред'являється цілим до своїх частин, як позитивний зв'язок, залежність, що виникає між ними. Наприклад, у руслі функціональної традиції появу політичного менеджменту можна пояснити визріванням у політичній системі відповідної потреби, а логіка аналізу визначається необхідністю правильно сформулювати значення функції. Доцільно відзначити, що нормативний метод є необхідним для забезпечення ефективної державної політики.

Системний аналіз у сучасному своєму вигляді сформувався у другій половині ХХ ст. Він орієнтує дослідників на розгляд об'єкта, що вивчається, як відкритої системи, що взаємодіє з навколишнім середовищем і перебуває в постійному розвитку. За допомогою системного аналізу можна описувати змістову сутність державної політики як певну взаємодію суб'єктів цієї політики, як складну цілісність, що має внутрішні механізми самовідтворення, які й забезпечують відновлення системи.

Наразі домінуючим підходом до дослідження державної політики є системний аналіз, що розглядає ініціативи та їхню реалізацію, здійснювані владою як сукупність взаємопов'язаних елементів, що контактують із навколишнім («зовнішнім») середовищем. Так, О. Рой наголошує, що системний характер державної політики полягає в тому, що вона забезпечує єдність розпорядчого (командно-адміністративного) і партнерського (соціально-консолідованого) начала у практиці регулювання соціальних відносин і процесів [57, с. 15].

Структуралізм, аналіз, функціоналізм і системний аналіз дозволяють вивчити державну політику як об'єктивне політичне явище, як результат діяльності людей, які створили за відносно

короткий часовий відрізок особливий тип взаємодій, зв'язків і відносин як особливий сегмент правової реальності.

Кожен теоретичний метод має свої переваги та обмеження. Позитивними аспектами методу є створювані ним можливості описати, пояснити, проаналізувати той чи інший аспект державної політики. Наприклад, виділити і розглянути структури, що пов'язують суб'єкт та об'єкт державної політики (структуралізм), встановити між ними зв'язки-залежності (функціоналізм), описати процеси вибору індивідом тієї чи іншої моделі поведінки в умовах реалізації певної державної політики (психодинамічна, когнітивна та інші теорії мотивації).

Але жоден теоретичний метод не володіє універсальними можливостями для опису всього різноманіття, всієї складності процесів, зумовлених реалізацією державної політики у певному просторово-часовому вимірі. Об'єктні відносини, що розглядаються як умови формування державної політики, її структури, змісту, факторів впливу, тенденцій розвитку прийнято розподіляти на кількісні («жорсткі») та якісні («м'які»).

До кількісних відносяться спостереження, анкетні опитування, контент-аналіз. До якісних – case-study (дослідження кожного конкретного випадку), глибинні інтерв'ю, робота з фокус-групами.

Метод спостереження – це систематизоване, спрямоване сприйняття будь-якого явища або процесу, риси та властивості якого фіксуються спостерігачем. Наприклад, спостереження під час виборчої кампанії за діями суперників передбачає фіксацію їхніх заяв, участь у передвиборчих заходах, оцінку підготовленої реклами. Метод спостереження має багато спільного з повсякденним сприйняттям, коли люди стежать за політичними подіями, що їх цікавлять. Проте науково організоване спостереження, здійснюване професіоналами, відрізняється широтою поля спостереження, здатністю вловлювати більш різноманітну гаму вчинків дійових осіб на політичній арені, виявляти ступінь повторюваності тих чи інших подій, визначати характер взаємодій, реконструювати їхню послідовність, дізнатися про

процеси, що відбуваються у свідомості особистості, про що людина мріє, який тип держави вважає найбільш доцільним, яким лідерам і політичним партіям віддає перевагу. Для політико-адміністративного управління значення анкетних опитувань важко переоцінити, тому що вони дозволяють виявити установки, ціннісні орієнтації, переваги населення, без знання яких неможливо всерйоз розраховувати на успіх у досягненні поставлених цілей.

Опитування можуть також дати інформацію про вчинки, події, які опинилися за межами наукового спостереження. Анкетні опитування активно використовувалися для аналізу ефективності реалізації державної політики у галузі освіти на Дніпропетровщині у 2022 році.

Контент-аналіз – систематична числова обробка, оцінка та інтерпретація форм та змісту інформаційного джерела. Контент-аналіз дозволяє виявити, яка інформація і в якому обсязі міститься у ЗМІ щодо наслідків реалізації державної політики у гуманітарній сфері. Контент-аналіз особливо корисний у тих випадках, коли немає можливості провести анкетне опитування, але вкрай необхідна інформація про пріоритетні цілі тієї чи іншої гуманітарної галузі. Case-study (вивчення випадку) передбачає відносно тривале занурення дослідника в об'єкт, що вивчається, і дає можливість «всебічно розглянути так званий «випадок» в єдності його взаємозв'язків і динаміці вивчення, дослідити групові норми та цінності, структуру ролей або систему владних відносин. Цей метод дає можливість отримати інформацію про один об'єкт, але ця інформація буде багатосторонньою. Щодо дослідження різних аспектів реалізації державної політики, то за допомогою case-study можна вивчати окремі наслідки впровадження цієї політики, які є об'єктами управлінського впливу.

Методологія формування державної політики формується зі сукупності цілей, завдань, пріоритетів розвитку, програм, які розробляють та реалізують органи державної влади із залученням інститутів громадянського суспільства. Процес формування та

реалізації державної політики називається «політичним циклом» та включає кілька етапів. Зміст першого етапу (ініціювання політики) складають аналіз ситуації, вибір пріоритетних суспільних проблем, прийняття рішення щодо розробки політики у конфліктній сфері, визначення основних її цілей та напрямків. Другий етап (розробка політики) включає розробку цільових програм, їх узгодження, прийняття офіційного документа про політику/програму із визначенням джерел фінансування. На третьому етапі (власне реалізації політики) відбувається безпосереднє впровадження політики/програми, здійснюється моніторинг та контроль. Четвертий етап (оцінка політики) передбачає оцінку результатів та наслідків.

Світовий досвід свідчить про існування різних моделей розробки державної політики.

1. Модель «згори – вниз» передбачає, що державні рішення приймаються на найвищих рівнях державного управління, а низові рівні – пасивні виконавці політики.

2. Модель «знизу – вгору» передбачає, що формування державної політики починається з низових структур управління за активного залучення громадян, громадських інституцій.

3. «Централізована модель» передбачає, що політика формується та реалізується силами бюрократичного апарату без залучення інститутів громадянського суспільства і фактично без урахування громадської думки.

4. «Демократична модель» передбачає, що за збереження централізованого управління держава створює умови для активізації діяльності громадян, використовуючи механізми залучення до розробки державної політики громадян та громадських об'єднань.

Жодна з перерахованих моделей розробки державної політики не зустрічається у чистому вигляді; на практиці для вирішення різних за масштабом та характером проблем застосовуються різні підходи до вирішення проблем або стилі формування державної політики.

1. Перспективний підхід – плануванню та реалізації політики передують аналіз тенденцій та прогнозування розвитку ситуації («робота на випередження»).

2. Рефлексивний підхід – конкретні дії з розробки та реалізації політики починаються після того, як проблема набула певного масштабу.

3. Раціональний підхід заснований на використанні економіко-математичних методів та принципу раціональності.

4. Антикризовий підхід – всі зусилля суб'єктів політики спрямовані на подолання критичної ситуації.

Незалежно від типу та моделі державної політики, від того, який підхід до вирішення проблем лежить в її основі, державна політика має відповідати певним показникам: реагувати на зміни, що відбуваються в суспільстві та державі; мати комплексний характер і розглядати будь-яку проблему у взаємозв'язку з іншими проблемами; має бути ефективною та результативною; має користуватися довірою населення.

Державна політика починається з аналізу ситуації та виявлення переліку існуючих у галузі проблем. У державній політиці проблема розуміється як протиріччя між людськими потребами, що постійно виникають, і можливістю держави їх задовольняти [49]. Поява або наявність якоїсь проблеми не означає, що вона обов'язково вирішуватиметься органами державної влади. Суспільна проблема потрапляє у поле зору суб'єктів політики за допомогою механізму формування політичного порядку денного, який полягає у трансляції конкретного суспільного питання у площину офіційного визнання, розгляду та обговорення. Політичний порядок денний – сукупність актуальних соціальних проблем, що відображають потреби суспільства чи окремих груп, інтересів, на які суб'єкти державного управління готові звернути увагу та здатні реагувати.

У науковому дискурсі склалося кілька підходів до визначення пріоритетів формування методології державної політики:

а) політичний підхід – вибір залежить від розстановки політичних сил, взаємовідносин між політичними партіями та суспільством;

б) суб'єктивний підхід – вибір відбувається виходячи з розриву між соціальними потребами та можливостями їхнього задоволення (чим більший розрив, тим ймовірніше вибір);

в) об'єктивний підхід – вибір заснований на кількісних показниках, наприклад, ступінь серйозності проблеми, її наслідки тощо.

Механізмами та інструментами вибору пріоритетів є метод аналогій, розробка сценаріїв, аналіз переваг, експертні висновки тощо.

Світова наукова думка фіксує кілька точок зору щодо формування методології державної політики. Сучасний американський політолог Дж. Андерсон вважає, що методологія державної політики утворюється з вимог, які представники державної влади обирають самі, усвідомивши, що настав час на них прореагувати або створити видимість такої реакції.

Американський політолог Е. Дауне обґрунтував п'ять основних стадій циклу підтримки уваги до питання, що становить проблемне поле державної політики в цілому і у гуманітарній сфері зокрема:

а) передпроблемна стадія – проблема знаходиться ще на периферії суспільної свідомості, інтерес до неї проявляється з боку експертів та певних груп за інтересами;

б) етап «тривожного відкриття та ейфоричного ентузіазму» – інтерес до проблеми різко зростає, з'являються заклики до її вирішення;

в) етап з'ясування «ціни питання» – суспільство усвідомлює, яких витрат потребує вирішення проблеми; якщо витрати надто великі, інтерес до проблеми поступово згасає;

г) постпроблемна стадія – проблема відтісняється в «сутінкову зону» іншими злободенними проблемами;

г) стадія активності «групи підтримки» – група інтересів або група підтримки цієї проблеми ініціює початок нового циклу.

Канадський політолог Л. Пал дійшов висновку, що немає єдиної формули, яка пояснює, чому та чи інша ситуація сприймається як проблема, стає публічною, виводиться на офіційний рівень, а її спосіб рішення визначає стратегічну основу державної політики. У такому випадку виділення проблеми і подальша її екстраполяція у зміст державної політики має відкритий характер.

Певна суспільна ситуація набуває статусу державної проблеми на підставі таких критеріїв: вона має бути підтримана громадською думкою і має лобюватися досить впливовою групою інтересів; інформація про неї має бути доступною, тобто озвученою через ЗМІ; проблема має визнаватися органами публічної влади та отримати «інституційне» формулювання; проблема повинна бути розв'язувана в умовах і при наявності у розпорядженні органів влади необхідних ресурсів.

Формування політичного порядку денного безпосередньо пов'язане з процесом раціоналізації та оптимізації державної політики, тобто з виявленням пріоритетних сфер, проблем та цілей, яким потрібні підтримка та участь держави.

§1.5. Нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики в гуманітарній сфері у контексті розвитку е-демократії та е-врядування

Досліджуючи сучасну державну політику у гуманітарній сфері, не можна оминати увагою широке поширення інформаційно-комунікативних технологій. Форми державного управління постійно вимагають удосконалення та якісної реалізації на цих заходах політики Української держави. У зв'язку з цим останнім часом активно розвивається така форма державного управління, як електронна демократія (далі – е-демократія). Про появу цієї форми демократії ще в 1970 році писав О. Тоффлер. Суть її полягала в тому, що влада, приймаючи політичні рішення, повинна

прислухатися до думки людей щодо можливих наслідків запропонованих змін. Тоді як самі громадяни через зацікавлені групи в ініціативному порядку можуть звертатися з пропозиціями та проектами розвитку країни або будь-якого соціального інституту в державні органи. Спочатку ця форма демократії спиралася на традиційні засоби інформації, але з появою нових технологій її можливості значно зросли [72].

Е-демократія – форма демократії, що характеризується використанням інформаційно-комунікаційних технологій як основного засобу для колективних розумових та адміністративних процесів. За допомогою електронної демократії розширюються можливості громадян щодо участі у реалізації своїх виборчих прав, формуванні державної політики та отриманні доступу до інформації про діяльність органів влади. Громадяни своєчасно у відкритому доступі отримують інформацію про публікацію прийнятих нормативних правових актів, про результати голосувань, про звіти діяльності влади.

За даними Британської енциклопедії («Британіки») у статті Ендрю Чедвіка, присвяченій визначенню е-демократії, цей термін ймовірно походить від назви відомого у США незалежного інтернет-форуму «Міннесота Е-Демократія» (Minnesota E-Democracy), який було засновано у 1994 році і який згодом фундатори перетворили у сайт «E-Democracy.org», який існує і досі та позиціонує себе як піонерський проєкт у сфері е-демократії. Хоча такі дані є досить умовними і точного авторства цієї дефініції не встановлено, правоволодільця чи легітимовано визнаного автора допоки не виявлено, що дає підстави вважати цей термін «народним». Енциклопедія «Британіка» запозичує для визначення «е-демократії» відповідну статтю Ендрю Чедвіка з «Енциклопедії урядування» (Encyclopedia of Governance, 2007) і подає наступне визначення – це використання інформаційних та комунікаційних технологій зміцнення демократії, що у деяких випадках здатна замінити представницьку демократію [42, с. 93].

Беззаперечним позитивним аспектом електронної демократії є відкритість державної політики, зокрема у гуманітарній сфері, широким масам населення. Голосування, обговорення та прийняття управлінських рішень, контроль за їхнім виконанням тепер знаходиться у відкритому доступі для будь-якої людини, яка має можливість виходу в Інтернет. Більше того, масове обговорення управлінських рішень чи законопроектів прискорює та підвищує якість моніторингу громадської думки.

Ще одним позитивним фактором є можливість мінімізації відмежування владної еліти від народу. Будь-який громадянин, який поставив питання, отримує відповідь, нівелюється залежність від загального бюрократичного апарату, як від конкретного чиновника. Як наслідок, між владою та народом встановлюються прямі та зворотні зв'язки, завдяки яким з'являється можливість вести безперервний діалог із мінімальними витратами часу.

Не можна не відзначити й факт залучення молоді до політичного середовища. Очевидно, що політична активність у молодіжному середовищі продовжує знижуватися, але впровадження електронної демократії безпосередньо впливає на підвищення інтересу у молоді до політичних процесів, що відбуваються в країні.

Проте, як і будь-яка система, ця також має і свої недоліки. Так, наприклад, електронна демократія досить вразлива до маніпуляцій хакерів, які мають на меті видобування інформації. Така небезпека виникає через відсутність достатнього захисту даних. Крім того, існує ймовірність підтасовування результатів опитувань та голосувань з боку владного апарату. Можливий також підкуп певних верств населення для формування хибної громадської думки.

Відповідно існує думка, що розвиток нових технологій спрямовано лише на маніпулювання суспільною свідомістю. Водночас впровадження електронної демократії у суспільне політичне життя є невідвратною вимогою часу.

Залежно від аспектів демократії, що просуваються, е-демократія може використовувати різні технології для: а) підвищення

транспарентності політичного процесу; б) посилення прямого залучення і участі громадян; в) удосконалення якості формування думок шляхом відкриття нового простору для інформації і обговорення [76]. На думку цього колективу авторів, техніками е-демократії є е-доступ, е-консультації, е-петиції, е-голосування, е-форуми. Отже, таке технологізоване визначення ставить знак рівності між е-демократією та сукупністю ІКТ, що не зовсім коректно, адже відбувається підміна понять між результатом та засобом його досягнення. Засоби комунікації – це способи забезпечення демократії, але не самоціль демократичного режиму. Важко вести мову про побудову е-демократії в цілому у недемократичній країні [42, с. 94].

На думку Ради Європи, електронну демократію слід розглядати, як використання ІКТ у «демократичних секторах» у межах політичних процесів, місцевих спільнот, регіонів, держав та народів. А під поняттям «демократичні сектори» розуміються такі елементи: а) держава; б) особи, які заміщають свої посади внаслідок виборів; в) засоби масової комунікації, у тому числі електронні; г) політичні партії та зацікавлені групи; ґ) структури громадянського суспільства; д) міжнародні неурядові організації; е) виборці [77].

Основні регулятори електронної демократії, як засоби реалізації державної політики у гуманітарній сфері – публічні та цивільні інститути, включаючи інфраструктуру постачальників та користувачів на всіх рівнях – повинні взаємодіяти та співпрацювати при складанні та уточненні існуючих правил і норм та введенні нових правил та обмежень, що регламентують реалізацію е-демократії. Це необхідно для того, щоб визначити тип, рівень та зміст правового регулювання, яке буде найефективнішим у кожному конкретному випадку

Вважаємо, що правотворча діяльність у цьому випадку не повинна бути прерогативою суто органів державної влади: усі особи, інтереси яких зачіпає е-демократія, повинні мати можливість брати участь у розробці відповідної законодавчої бази. Нові правила вводяться як за допомогою «формалізованого законодавства»,

так і на основі колективних угод між усіма зацікавленими сторонами або між окремими учасниками.

У цьому сенсі видається можливим говорити про саморегулювання учасників відносин у межах реалізації е-демократії, що є правовою новацією в межах існуючих методологій правового регулювання. Учасники конкретних правовідносин самостійно визначають правила та норми конкретної сфери, в нашому випадку – гуманітарної, а держава їх формалізує у вигляді законодавчих актів.

Слід зазначити, що у міжнародній практиці серед проєктів електронної демократії виділяються такі проєкти, як e-business (електронний бізнес), e-employment (електронна зайнятість), e-procurement (електронні торги), e-commerce (електронна комерція), e-justice (електронне правосуддя), e-initiative (електронна ініціатива), які дозволяють представникам різноманітних соціальних структур реалізовувати свої економічні інтереси у взаємодії з органами публічної влади в межах єдиної системи електронної демократії. При цьому сама специфіка електронного управління передбачає наявність інноваційних механізмів, що забезпечують максимальну прозорість, відкритість та підзвітність у відносинах між бізнесом, громадянами та органами публічної влади.

Таким чином, різноманіття практик та проєктів розвитку електронної демократії передбачає наявність широких можливостей та величезного потенціалу взаємодії суспільства й держави у гуманітарній сфері.

Динаміка електронної демократії дозволяє зробити висновок, що її розвиток залежить не так від держави, як від участі громадян.

Таким чином, можна сказати, що інтерактивність, швидкі способи передачі інформації, можливості зв'язку великої кількості користувачів один з одним і владою, повнота інформації та нові можливості з управління політичними процесами можуть позитивно впливати на демократичну систему суспільства.

Нормативне забезпечення державно-управлінської діяльності, спрямованої на надання адміністративних послуг саме на

засадах електронної демократії, так само передбачає градацію принципів адміністративно-правового регулювання на загальні («законності» та «пріоритету права і свободи людини»), і специфічні, такі як «забезпечення рівного доступу до послуг органів державного управління», «забезпечення якості послуг органів державного управління», «єдності правових та організаційних засад системи послуг органів державного управління», «підзвітності (підконтрольності) надання послуг» та «раціональності й оптимальності надання послуг».

Таке розмежування нормативно-правового регулювання передбачає досягнення рівноваги у забезпеченні інтересів конкретних суб'єктів звернення та суспільства в цілому, як певної цілісної соціальної системи, у якій роль держави полягає в управлінні процесом цієї взаємодії.

Еволюція нормативного забезпечення управління системою надання адміністративних послуг в українських реаліях, зокрема в гуманітарній сфері, має досить колізійний характер, що актуалізує проблему упорядкування правових норм.

Проте першочергово необхідно внести ясність у розмежування понять «е-демократія» і «е-урядування». На думку В. Галуцька [2, с. 228], поняття е-урядування та е-демократія є перехресними, але не тотожними. Для їхнього розмежування важливо виокремити дві складові застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій у розбудові інформаційного суспільства: «демократичну» (е-демократія) та «адміністративну» (е-урядування).

У «демократичній» складовій превалюють комунікації «знизу-вгору», тобто громадяни певним чином впливають на функціонування держави, отримують інформацію від державних службовців, контролюють їхню діяльність і на основі цього беруть участь в ухваленні політичних рішень. Виділяють такі складові е-демократії, як електронний парламент, електронне законодавство, електронне посередництво, електронні вибори, електронний референдум, електронне голосування, електронні петиції, електронні опитування тощо. Вони застосовуються з метою

посилення саме демократичних процесів, що відбуваються у державі, для залучення більшого кола громадськості в ухваленні державних рішень, посилення прозорості та підзвітності в діяльності органів публічної влади.

Саме такий підхід до електронної демократії, як справедливо наголошує В. Галуцько, було покладено в її розуміння як форми суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій у демократичних процесах. Це дає змогу посилити участь, ініціативність і залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях до публічного життя; досягти прозорості у процесі ухвалення рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та, що особливо важливо, привертати увагу громадян до процесу ухвалення рішень (Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 №797-р.). І навпаки, «адміністративна» складова (е-урядування) стосується відносин «зверху-донизу»: надання адміністративних послуг в електронній формі, забезпечення електронної взаємодії між суб'єктами управління тощо [2, с. 229].

У 2009 р. Україна, як учасник Ради Європи, отримала рекомендації щодо необхідності введення такого інструментарію е-демократії, як електронні петиції, що є дієвим механізмом взаємодії уряду та суспільства.

Процес впровадження практики електронних петицій розпочався з розробки законопроектів «Про вотум недовіри посадовим особам» та «Про право громадян ініціювати розгляд нормативних документів органами влади та місцевого самоврядування». Події кінця 2013 р. – початку 2014 р. актуалізували інтерес громадян до електронних петицій, оскільки українцям із першої спроби вдалося зібрати підписи до першої петиції з ініціативою щодо

запровадження санкцій проти чинного на той момент президента України за відмову від підписання Угоди про асоціацію з ЄС.

Незабаром ВРУ було внесено зміни до Закону України «Про звернення громадян», згідно з якими особливою формою колективного звернення громадян до Президента України, ВРУ, КМУ та до органів місцевого самоврядування є електронна петиція.

На думку експертів, заснованій на міжнародних практиках впровадження електронних петицій, сплеск інтересу до такого інструменту з боку громадян спостерігається, як правило, напочатку. Переважно всі хвилюючі для громадян проблеми вичерпуються на десяти тисячах петицій. Після цього активність подачі петицій іде на спад. Відповідно, аби чітко перейти від процесу, що характеризується кількісними показниками подачі петицій, до процесу якості й дієвості інструменту петиції, необхідно ґрунтовно підійти до вміння користуватися цим інструментом, тобто до встановлення норм, що регламентують порядок подання та розгляду електронних петицій, аби не дискредитувати основну ідею взаємодії суспільства та влади.

За час використання новітнього інструменту взаємодії влади і суспільства актуалізувалися проблеми, які начебто були очевидними, однак не були враховані та передбачені законодавством до запуску електронних ресурсів, які реалізують електронні звернення. Тому певна концентрація недоліків над перевагами не дозволила розкрити потенціал інструменту.

Аналіз сучасного стану електронних петицій як елемента української е-демократії в гуманітарній сфері слід розпочати з проблем, які є передумовами для нівелювання ідеї електронних петицій в Україні, а саме підривають довіру до української влади та не дозволяють українському суспільству приєднатися до міжнародної тенденції.

По-перше, оскільки електронна петиція призначена для організації діалогу між суспільством і урядом, вона має досягти своєї мети, відповідно, зміст підлягає детальному опрацюванню щодо коректності постановки питання, точності формулювання

конкретної проблеми. В іншому випадку, як це мало місце в українській практиці, недосконалість формулювань дає можливість уряду реагувати відпискою на важливі для суспільства звернення.

Аби уникнути таких ситуацій, експертами зокрема у гуманітарній сфері рекомендується враховувати різні фактори, що мають безпосереднє відношення та впливають на дієвість петиції: авторитетність автора; підняття актуальних проблем; практичне значення цієї проблеми для суспільства; однозначність предмета петиції; організація заходів на підтримку петиції; аналіз цільової аудиторії. Безперечно, петиції не повинні містити готові законопроекти, проте очевидним є факт корисності урахування цих критеріїв при складанні петицій.

Крім того, низка петицій на етапі запровадження е-демократії суперечила чинному законодавству. Незважаючи на це їм вдалося набрати необхідну кількість голосів та бути розглянутими місцевими радами, хоча згідно із законом вони мали бути відхилені ще на етапі ініціювання.

По-друге, громадяни недостатньо обізнані із тим, як працює цей інструмент та до чієї компетенції належить та чи інша проблема. Внаслідок цього петиції, призначені ВРУ або органам місцевого самоврядування, переобтяжили портал електронних петицій, призначених Президенту України (наприклад, петиції громадян щодо жетонів у київському метрополітені, налаштування режиму світлофорів, перенесення столиці України з Києва до Верхніх Плавнів тощо).

Пряме звернення громадян чи громадських організацій через петиції безпосередньо до уряду, безсумнівно, прискорює вирішення проблеми.

Однак особливе становище Президента України в системі державного управління призводить до уповільнення темпів реакції влади на проблеми, що порушуються в петиціях. Президент України може вирішувати питання виключно в межах своєї компетенції, а всі інші звернення після опрацювання в Офісі Президента перенаправляються до відповідного органу державного

управління. У міжнародній практиці працює портал петицій на сайті президента США, практику якого враховували українські розробники. Проте у США інша форма правління – президентська республіка, де глава держави одночасно очолює і виконавчу гілку влади, а тому можливості для вирішення піднятих у петиціях проблем значно ширші.

Значна частина звернень щодо певних проблем не належить до компетенції органів місцевого самоврядування, водночас спрямовується саме до них. Чинне законодавство не дає можливості відхилити петиції, які виходять за межі компетенції, тому звернення не лише реєструються, а й збирають необхідну кількість підписів. Потім, враховуючи передбачену законом адміністративну відповідальність для чиновників, які не надали відповіді на петицію, має бути реакція, зміст якої носить формальний характер.

По-третє, ряд петицій, що відповідають законному формулюванню, можуть використовуватися ЗМІ як інструмент інформаційної війни проти нашої держави. Наприклад, інформація, яка публікується на сайті Президента, подається для громадян як «Президент планує...» тощо.

По-четверте, враховуючи класифікацію електронних петицій (за походженням – індивідуальні та колективні, за способом подання – паперові та електронні, за юридичним характером – консультативні та імперативні), в Україні діють електронні петиції, які мають лише консультативний характер. Такі петиції вводяться для аналізу громадської думки та виявлення значущих проблем для суспільства. Правових наслідків така петиція не має. Імперативні ж петиції мають обов'язковий характер для органів управління.

В Україні й ініціація, й підписання петиції до вищих органів влади проходить ідентифікацію та аутентифікацію через систему інтернет-банкінгу або реєстру фізичних осіб платників податків, що виступає основою для запровадження в Україні практики петицій, що мають імперативний характер.

П'ятим недоліком, який ускладнює процедуру реагування влади на петиції громадян, слід назвати можливість дублювання змісту петицій.

Наприклад, чотири петиції про зняття депутатської недоторканності, з яких дві перебувають і на сайті Президента України, одна присвячена зняттю депутатської недоторканності (понад 26 тис. підписів), друга – ухваленню відповідного закону (понад 25 тис. підписів). А третя та четверта петиції на сайті ВР із 2 тис. та 287 підписами з аналогічною вимогою скасування недоторканності народних обранців викладено у різних формулюваннях. По-перше, це питання знаходиться у межах компетенції ВРУ, а не Президента. По-друге, чотири варіанти однієї петиції розпорошують голоси громадян, що не дає змоги набрати необхідну кількість підписів. Отже, ця дієвість петицій підлягає врегулюванню шляхом встановлення відповідальності модераторів порталів, регулювання загальної чисельності інтернет-майданчиків подання петицій тощо.

Шостою причиною недостатньої дієвості електронних петицій є відсутність механізму контролю над реалізацією петицій. Одним із шляхів постійного моніторингу діяльності влади з боку громадянського суспільства має стати організація низки петицій із метою стимулювання реалізації вимог петиції. Іншими словами, наступна петиція повинна містити вимогу пояснити, що зроблено за результатами попередньої петиції. Але такий механізм використання інструменту демократії залишився поза увагою українського громадянського суспільства. Натомість серед громадян користуються популярністю свого роду жартівливі петиції, й українське законодавство, на відміну від практик інших держав (наприклад, Великої Британії) їх не забороняє. Більш того, вони підлягають розгляду у разі набору потрібної кількості підписів, що є проявом реалізації права громадян на свободу слова.

Такі звернення можуть бути використані як інструмент політичної боротьби, що робить їх небезпечними для становлення демократичного суспільства в Україні. Прикладом може бути вико-

ристання петицій для призначення міфічних осіб на високі посади державного управління або використання петицій політичними партіями у власній передвиборній агітації, боротьбі проти політичних конкурентів із метою маніпуляції громадською думкою.

Істотно підриває довіру суспільства до інструменту електронних петицій подання їх із протилежним змістом, оскільки виникає привід не розглядати їх взагалі, посилаючися на протиріччя інтересів у суспільстві та неоднозначність громадської думки. У подібних ситуаціях підвищити дієвість електронних петицій в Україні можуть безпосередньо владні інститути. Організація активної взаємодії між Президентом, Верховною Радою та іншими владними інститутами при розгляді петицій дозволить реагувати на петиції до отримання необхідної кількості голосів та для отримання відповіді за законом.

Завчасна реакція уряду дозволить стимулювати зростання рівня довіри громадян як до інструменту петицій, так і до влади загалом. Але, незважаючи на очевидність викладеного факту, в українській практиці такий механізм ще не вироблено остаточно. Більш того, на сайті для подачі петицій до ВРУ народні обранці, які зобов'язані реагувати на запити своїх виборців, не демонструють активної діяльності. А тому петиції, які мають серйозніший за своїм змістом контекст, ніж на сайті Президента, не набирають необхідної кількості голосів. Винятком може слугувати хіба що петиція, яка набрала понад 21 тис. голосів, що безпосередньо має відношення до гуманітарної сфери, – питання щодо збереження позашкільної мистецької освіти.

Крім викладених проблем, дієвість інструменту ускладнюється недоліками у технічній роботі порталів електронних петицій, що не дає можливості швидко ініціювати власну петицію або поставити підпис на підтримку іншої петиції. Такий недолік лише посилює негативне ставлення громадян до діяльності органів управління.

За роки незалежності в Україні вдалося сформувати розгалужену правову базу у сфері використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у публічному адмініструванні. До

відповідних нормативно-правових актів належать Закони України «Про інформацію» від 02.10.1992 р., «Про звернення громадян» від 05.10.1996 р., «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р., «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. До актів спеціального характеру можемо віднести Закони України «Про Концепцію національної програми інформатизації» від 05.04.1994 р., «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 05.04.1994 р., «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р., «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 р. На виконання положень зазначених законів і запровадження механізмів е-урядування спрямовано окремі акти Уряду України. Серед них слід виділити такі постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, як-от «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд»» від 24.02.2003 р., «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг» від 03.01.2013 р. №13, «Про схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів» від 05.09.2012 р., «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» від 08.11.2017 р. №797-р., «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 17.01.2018 р. № 67-р., «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 20.09.2017 р., «Питання Міністерства цифрової трансформації» від 18.09.2019 р. № 856, яким було затверджено Положення про Міністерство цифрової трансформації України. В останньому у п. 1. Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри) визначено центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Мінцифри є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій,

електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, публічних електронних реєстрів, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії; у сфері розвитку та функціонування правового режиму Дія Сіті [50].

З метою реалізації державної політики у гуманітарній сфері було сформовано такі інструменти е-урядування:

– е-освіта – форма отримання освіти, що здобувається з використанням переважно інформаційно-телекомунікаційних технологій. Однією з форм е-освіти є дистанційне навчання;

– е-здоров'я – система управління медициною як на державному, так і на регіональному рівнях, як на первинній, так і на вторинній ланці тощо, яка ґрунтується на інформаційно-телекомунікаційних технологіях і за допомогою якої формується, зберігається інформація, а також відбувається обмін нею в електронній формі для реалізації всього комплексу надання медичної допомоги населенню. Медична інформаційна система покликана забезпечити реєстрацію користувачів, автоматичне розміщення, отримання й передачу інформації та документів у сфері надання медичних послуг, а також користування сервісами з автоматичним обміном інформацією із доступом через програмний інтерфейс. До складових е-здоров'я слід віднести також електронний реєстр пацієнтів, автоматизовану базу даних медичних, фармацевтичних та науково-педагогічних працівників сфери управління МОЗ України, е-медицину. Заслугує на увагу такий інструментарій реалізації е-здоров'я, як е-малятко, що об'єднує до 10 державних послуг, необхідних при народженні дитини. Наразі ці

послуги можна отримати за однією заявою в пологовому будинку чи взагалі онлайн – без подання чисельних документів та відвідування значної кількості установ, як це було донедавна;

– е-культура – форма реалізації державної політики у сфері культури, яка передбачає стимулювання та мотивування суспільства до поширення здобутків у галузі національної культури із використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Основним виразником означеної форми є е-бібліотека, яка сприяє створенню в електронній формі культурних цінностей, їхньому збереженню та забезпеченню широкого доступу до них населення країни.

Кожен із означених елементів електронного урядування отримав так чи інакше своє правове закріплення та організаційне забезпечення.

Україні сьогодні, щоб не залишитися на узбіччі світового науково-технологічного оновлення, крім розмов (дискутування) про значення ІКТ і потреби в ІТ-спеціалістах, безумовно, конче необхідно інтегруватися до світових інноваційно-технологічних трендів щодо використання нематеріальних активів суспільства. Спираючися на це, ми в найкоротший термін будемо здатні перейти не тільки на інноваційний шлях розвитку економіки, а й обрати (визначити) свої пріоритети в науково-технологічному розвитку і, як наслідок, створити національну інноваційну систему. Вона має працювати на принципах випереджаючого розвитку фундаментальних наук, а відповідно і науково-освітньої діяльності із правовою охороною напрацьованих знань. Звідси актуалізація державної політики у напрямі інформатизації усіх сфер суспільного життя (Information society policy), що являє собою комплекс взаємопов'язаних політичних, правових, економічних, соціально-культурних та організаційних заходів, направлених на встановлення загальнодержавних пріоритетів розвитку інформаційного середовища на шляху до інформаційного суспільства в Україні.

§1.6. Цінність гуманітарного простору України у контексті проблематики національної безпеки держави

Військова агресія російської федерації проти України переконливо засвідчує визначальну роль засобів «м'якої» сили в різних секторах гуманітарної сфери для досягнення воєнно-політичних та зовнішньополітичних цілей держави. З 2014 року Українською державою було ухвалено цілу низку нормативно-правових актів, водночас у стратегічних документах із національної безпеки України (зокрема, Законі України «Про національну безпеку» та «Стратегії національної безпеки») гуманітарним питанням все ще не приділено достатньої уваги.

Так, у «Стратегії забезпечення державної безпеки», затвердженій Указом Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022, серед основних завдань державної політики до гуманітарної сфери дотичними можна вважати лише такі пункти, які стосуються інформаційної безпеки:

- активізація протидії спеціальним інформаційним операціям, спрямованим на повалення (зміну) конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, загострення суспільно-політичної ситуації в державі, підриг обороноздатності, та іншим проявам протиправної діяльності на шкоду інтересам України;

- створення ефективної системи обміну інформацією між суб'єктами забезпечення державної безпеки та запровадження дієвих механізмів доступу суб'єктів забезпечення державної безпеки до державних електронних інформаційних ресурсів та автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів тощо.

Для порівняння, у «Стратегії національної безпеки України», затвердженій Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015 [70], серед її основних цілей з-поміж іншого все ж таки було зазначено «забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку». Також було вказано, що досягнення визначених цілей потребує «якісно нової державної

політики, спрямованої на ефективний захист національних інтересів в економічній, соціальній, гуманітарній та інших сферах». Проте в чому саме полягає ця «нова якість» – не конкретизувалося. Так само не наводився і перелік національних інтересів у гуманітарній сфері. Фрагментарним було відображення гуманітарних загроз у тексті Стратегії 2015 року. Згадувалися лише «інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу» (п. 3.1), «ведення інформаційної війни проти України» та «відсутність цілісної комунікативної політики держави, недостатній рівень медіакультури суспільства» (п. 3.6).

Серед основних напрямів державної політики національної безпеки України (розділ 4) забезпечення гуманітарної безпеки відсутнє. Є лише забезпечення інформаційної безпеки (п. 4.11), серед пріоритетів якого наведено й окремі елементи інших секторів гуманітарної сфери, зокрема політики національної пам'яті й ідентичності («захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства») та освітньої політики («упровадження загальнонаціональних освітніх програм з медіакультури»).

На той час фахівцями висловлювалася думка, що означені недоліки будуть усунуті, принаймні частково, із прийняттям Закону України «Про національну безпеку України» [28]. Водночас в ухваленому 21 червня 2018 р. тексті Закону № 2469-VIII загалом була відсутня будь-яка згадка про гуманітарну сферу (гуманітарну безпеку, гуманітарний розвиток, гуманітарний простір, гуманітарні загрози тощо).

І знову ж таки, для порівняння, у попередньому Законі України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 р. № 964-IV, який також не можна було вважати бездоганним у цьому аспекті, гуманітарна сфера згадувалася у двох змістових блоках: у статті 7 («Загрози національним інтересам і національній безпеці України») та у статті 8 («Основні напрями державної політики з питань національної безпеки»).

З огляду на таку негативну динаміку щодо розуміння значущості гуманітарної політики держави навряд чи можна сподіватися, що відповідна проблематика опиниться у фокусі політики національної безпеки найближчим часом.

Окремо слід указати на домінуюче в українському суспільстві та політикумі звужене розуміння гуманітарної політики (як пов'язаної лише із наданням гуманітарної допомоги або з окремими питаннями міжнародного гуманітарного права), тоді як у сучасному розумінні це поняття охоплює політику у сфері освіти, науки, культури, релігії, національної ідентичності та національної пам'яті тощо.

Очевидно, що використання другого підходу до розуміння гуманітарної сфери дійсно відповідає сучасним запитам суспільства. У цьому контексті позитивним може вважатися стратегічні безпекові документи й відповідний досвід інших держав.

Так, у Стратегії національної безпеки США вже у вступі відзначаються консолідаційна та національно-ідентифікаційна функції «історії, культури, переконань та принципів» (с. 1). У подальшому описі та переліку пріоритетних дій кожного зі «стовпів» (pillars) національної безпеки згадуються важливі гуманітарні питання, пов'язані з освітою і наукою (с. 19-21), культурою та культурною спадщиною (с. 33, 42), релігією (с. 41-42), цінностями (с. 34-35, 37-38, 40-42) тощо.

В американській безпековій стратегії наголошується на визначальній ролі державної науково-інноваційної політики, необхідності підтримки НДДКР, забезпечення сучасної STEM-освіти та захисту інноваційної бази національної безпеки задля забезпечення економічного добробуту.

У Стратегії національної безпеки Республіки Польща серед найбільш значущих інтересів національної безпеки визначено «збереження національної ідентичності та культурної спадщини» (п. 11 підрозділу 1.2 «Національні інтереси та стратегічні цілі»). А у п. 12 того ж підрозділу, який стосується стратегічних безпекових цілей, з-поміж іншого йдеться про забезпечення безпечних умов

для розвитку людського та соціального капіталу. Окрім того, соціально-гуманітарним питанням присвячені підрозділи 3.3 «Соціальні заходи у сфері безпеки», розділи 3 та 4 (п 4.4 «Соціальні підсистеми»), в яких ідеться про створення безпечних умов для духовного та матеріального розвитку нації, надання нематеріальної підтримки системі національної безпеки (п. 94), захист і зміцнення національної ідентичності (п. 95), освіту (п. 96, п. 141), медіа (п. 97, п. 142), культурну та історичну політику (п. 140) як чинники безпеки. У п. 151 окреслено також безпекові аспекти наукової політики.

Гострота проблематики, пов'язаної з удосконаленням державної політики у гуманітарній сфері, в умовах військового протистояння російської агресії не викликає сумніву. Більш того, руйнування біполярної системи, яка раніше визначала архітектуру та динаміку міжнародних відносин, перевело проблему прийняття будь-яких рішень щодо забезпечення національної безпеки із двомірної у багатомірну площину.

Умовно кажучи, якщо раніше пошук оптимальної стратегії з гуманітарних питань можна було здійснювати у пласкій системі координат, то наразі розв'язання цієї проблеми вже пов'язане із вирішенням низки завдань у багатовимірному просторі. У цьому новому просторі активно діють відносно самостійні суб'єкти міжнародних відносин, які раніше були скоординовані біполярною системою.

Очевидно, що структурно-функціональна простота біполярної системи об'єктивно сприяла більшому ступеню надійності та прогнозованості результатів аналізу міжнародної та національної безпеки, а за її відсутності визначення національних цілей та розробка ефективних стратегій, спрямованих на їхні досягнення, перетворилися у більш складну проблему. А вона актуалізує гострі дебати про найбільш ефективну аналітичну основу розробки нової стратегії для воюючої держави.

Не викликає сумніву, що реалізація положень «Стратегії забезпечення державної безпеки», затвердженої фактично напередодні війни з рф у лютому 2022 року, надасть змогу:

– сформувати цілісний безпековий сектор держави як головний елемент системи забезпечення державної безпеки та ефективний інструмент для якісного управління ризиками у державній безпеці;

– підвищити ефективність функціонування загальнодержавної системи забезпечення державної безпеки, посилити захист конституційного ладу і територіальної цілісності України;

– посилити захищеність законних прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави у сфері державної безпеки;

– інтенсифікувати діяльність та взаємодію між суб'єктами забезпечення державної безпеки;

– удосконалити правові та організаційні засади діяльності суб'єктів забезпечення державної безпеки;

– створити ефективну систему забезпечення безпеки державної таємниці та службової інформації, здатну протистояти викликам сьогодення та забезпечити інтеграцію сектору безпеки і оборони в безпековий євроатлантичний простір.

Водночас проблематика інформаційної безпеки в умовах воєнного часу потребує від законодавців і суспільства ретельнішої уваги. Загалом усі складові інформаційної безпеки є системоутворюючими в інших видах безпеки, таких як соціальна, оборонна, економічна та екологічна безпека. Вирішення проблем забезпечення інформаційної безпеки також сприяє формуванню нової інформаційної культури у суспільстві.

Інформаційна культура є найважливішим фактором подолання та подальшої елімінації негативних ефектів інформаційної війни, яку веде проти України сусідня держава-агресор, і навіть гуманістичної орієнтації цього процесу.

Інформатизація суспільства та іманентно пов'язана з нею інформаційна безпека набули глобальних масштабів і перетворилися на фактор, що впливає на виживання людства в умовах формування єдиного світового інформаційного простору. Недооцінка питань інформаційної безпеки може призвести до важко

передбачуваних соціальних, політичних, економічних, військових та інших наслідків. Саме тому назріла потреба у формуванні єдиної системи глобальної інформаційної безпеки, а також інформаційної культури суспільства як складових усієї системи загальносвітової безпеки.

Актуальність цієї проблеми в ситуації, що склалася наразі в Україні, викликана значною мірою втратою гуманістичних моральних цінностей, ідеалів та підпорядкуванням моралі політико-ідеологічним інтересам. Роль етичних норм у системі безпеки інформаційних технологій стає центральною в умовах воєнного часу. Вирішальне значення в цій ситуації набувають технічна грамотність, культура та етика поведінки людини, які мають відповідати існуючій моделі інформаційної безпеки, загальноприйнятій у демократичних державах.

Відзначимо, що значущість інституту інформаційної безпеки зумовила появу нової галузі знань – інформаційної етики. Цей термін набув поширення серед фахівців з комп'ютерної етики та суміжних дисциплін ще з початку 2000-х років. Інформаційна етика опікується вивченням природи соціального впливу комп'ютерних технологій на суспільство, формуванням на цій основі моральних норм та проведення політики їхнього впровадження у свідомість розробників та користувачів комп'ютерних технологій. Інформаційна етика включає професійну етику, споживчу етику і значне коло питань політики держави.

На сьогодні 90% усіх технологій, що впливають на рівень професійної етики будь-якої галузі знань, пов'язані з інформацією, тобто з її збиранням, передачею, обробкою, зберіганням, технічними засобами та ін. Ця обставина визначає суттєве підвищення вимог до фахівців – програмістів, системних адміністраторів і, звичайно, до аналітиків, пов'язаних із інформаційно-аналітичним забезпеченням національної безпеки держави. Таким чином, питання професійної етики в сучасному суспільстві набувають інформаційного відтінку, причому ця тенденція з кожним роком посилюється. Інформаційна етика виходить на перший план

у контексті забезпечення безпеки використання інформаційних технологій, підвищення культури на основі засвоєння набутого людством досвіду задля інформування кожного суб'єкта про його права та обов'язки в інформаційному співтоваристві, відповідальності за використання інформаційно-комп'ютерних технологій та інших форм інформації.

Формування інформаційного суспільства створює нові інформаційно-етичні проблеми: поширення фейків, комп'ютерна злочинність, маніпулювання за допомогою інформаційних технологій, виховання технократичного мислення, регулювання кіберпростору, питання клонування та генної інженерії. Саморегуляція на основі моральних норм є одним із природних і найбільш ефективних способів захисту від антисоціальної поведінки учасників інформаційної взаємодії. Це пов'язано з тим, що такий вид соціальних норм, як норми моралі, є універсальним регулятором, оскільки здатний регулювати практично усі існуючі в суспільстві відносини на відміну від правових норм.

У перспективі вироблені суспільством норми моралі можуть стати базою для формування нових та вдосконалення існуючих правових норм, які забезпечують дієвість державного впливу. Таким чином, збагатившись новим змістом, адекватним новій реальності інформаційного суспільства, етичні норми можуть стати гарантією забезпечення інформаційної безпеки особистості та суспільства. Саме вони визначають межі належної та бажаної поведінки індивідів у соціумі.

Соціальні відносини в умовах інформатизації суспільства складаються і змінюються досить стрімко. Суспільство має навчитися адекватно реагувати на ці зміни, наводячи соціальні відносини відповідно до реалій, попереджаючи появу небажаних для суспільства процесів.

Для кожної держави важливо мати сучасну концепцію входу до інформаційного суспільства. Вона має принципово відрізнятися від концепцій попередніх періодів розвитку держави, які були орієнтовані насамперед на технічне забезпечення

суспільних процесів. Наразі на перше місце вийшли питання соціального характеру, у тому числі й проблеми інформаційної безпеки. Найважливішим завданням для держави на законодавчому рівні є створення механізму, що дозволить узгоджувати процес розробки законів із прогресом інформаційних технологій. Звичайно, закони не можуть випереджати життя, але важливо, аби відставання не було надто великим, тому що на практиці, крім інших негативних моментів, це може призвести до зниження інформаційної безпеки держави в цілому.

В останні десятиліття інформація набула статусу одного з найважливіших національних ресурсів, що визначають економічний, науково-технічний та оборонний потенціал країни. Під впливом інформатизації усі сфери життя суспільства отримали нові якості – оперативність, гнучкість і динамічність. У сучасних умовах проблеми інформаційного забезпечення в усіх сферах діяльності людини за своєю значимістю та актуальністю навіть перевершують проблеми подальшої інтенсифікації виробництва, які донедавна вважалися одними з головних.

Високі інформаційні технології нині не просто супроводжують та забезпечують працю вчених та інженерно-технічних працівників, політичних та військових діячів, представників мистецтва та освіти, але, наскрізь пронизуючи все життя суспільства, стають визначальними умовами для збереження суверенітету держави та її загального прогресу. Разом з тим інформаційні технології вразливі до зовнішніх і внутрішніх негативних впливів. Збитки від таких впливів, що вимірюються матеріальними показниками втрат (економічних, соціально-політичних, військових), можуть бути критичними для держави.

Тож проблема забезпечення інформаційної безпеки є пріоритетною серед інших проблем національної безпеки. Важливо відзначити, що проблема забезпечення інформаційної безпеки є загально значущою: вона стосується як окремої людини, так і суспільства, держави в цілому. Включає в себе не лише організаційно-технічні питання, а й правові та соціальні аспекти, а також

завдання забезпечення інформаційно-психологічної безпеки. На рівні людини інформаційна безпека має забезпечити захищеність психіки та свідомості громадян від небезпечних інформаційних впливів: маніпулювання, дезінформування, спонування до протиправних дій. На рівні суспільства та держави інформаційна безпека покликана забезпечити захищеність і, як наслідок, стійкість основних сфер життєдіяльності (економіки, науки, сфери державного та військового управління, а також суспільної свідомості) до небезпечних, дестабілізуючих та деструктивних інформаційних впливів, що в умовах війни набуває для Української держави непересічного значення.

Контрольні питання

1. Розкрийте гуманітарну сферу держави: поняття, закономірності та новітні тенденції розвитку.
2. Охарактеризуйте гуманітарну політику в історичній ретроспективі розвитку українського державотворення.
3. Визначте принципи і пріоритети гуманітарної політики Української держави у вимірах сучасності.
4. Сформулюйте методологію аналізу державної політики у гуманітарній сфері: національний та загальносвітовий концепти.
5. Вкажіть на особливості нормативно-правового забезпечення реалізації державної політики в гуманітарній сфері у контексті розвитку е-демократії та е-урядування.
6. Розкрийте цінність гуманітарного простору України у контексті проблематики національної безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

(Розділ 1)

1. Абрамов В. І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення. К.: КНЕУ, 2014, 236 с.
2. Адміністративне право України. Повний курс: підручник В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. За ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021, 656 с.
3. Адміністративне право: навч. посіб. для здобувачів вищої освіти. Ю. П. Битяк та ін. 4-те вид., допов. та переробл. Харків: Право, 2019, 186 с.
4. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс: підручн / заг. ред. О. М. Бандурки. Х.: Золота миля, 2011, 584 с.
5. Актуальні питання надання адміністративних послуг: Збірник нормативно-правових та інформаційно-аналітичних документів. За заг. редакцією Журавель Т. В. Київ. 2016, 114 с.
6. Архів Міністерства закордонних справ УРСР. 104/087/5 Фонд. Питання культури. Частина І. Опис. Комісія УРСР у справах ЮНЕСКО. Про підготовку відповіді на опитування ЮНЕСКО з статистики музеїв. №09/53-2183 11.05.89. 9 січня 1989 р. – 23 травня 1989 р. Справа 6720, 207 с.
7. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: Проблеми теорії, методології, практики. Видання друге. К.: Вид-во УАДУ, 2020, 328 с.
8. Бородін І. Л. Адміністративне право України: підручник. Київ: Алерта, 2019, 548 с.
9. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії: Аналіт. доповідь: Іщенко А. Ю., Зубченко С. О., Карпенко М. М., Лозовий В. С., Черненко Т. В. Київ : НІСД, 2017, 44 с.

10. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 5: Адміністративне право / редкол.: Ю. П. Битяк та ін. Харків: Право, 2020, 960 с.
11. Грабовенко Н. В. Навчальна програма дисципліни «Державна гуманітарна політика» (для бакалаврів). К.: МАУП, 2018, 26 с.
12. Данн, Вільям Н. Державна політика: вступ до аналізу. Пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; наук. ред. М. О. Баймуратов. Одеса: АО БАХВА, 2005, 504 с.
13. Дзоз В. Гуманітарна політика України: проблеми формування та реалізації (соціально-філософський аналіз). К., 2006, 316 с.
14. Дерєга В. В. Соціальна і гуманітарна політика. URL: <https://buklib.net/books/35821/> (дата звернення: 05.10.2022).
15. Декрет РНК УРСР «Про організацію робітничих факультетів». Історія української школи і педагогіки: Хрест. О. О. Любар (уклад.); К.: Знання, 2015, 342 с.
16. Державна політика: підручник. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) та ін. К.: НАДУ, 2014, 448 с.
17. Житецький П. Г. Вибрані праці. Л. Т. Масенко (упоряд., вст. ст. і прим.); І. Чепіга (відп. ред.); К.: Наукова думка, 2017, 327 с.
18. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні. Видання друге, доповнене. К. Ін юре, 2020, 416 с.
19. Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної освіти: фундатори і будівничі (1917–1920 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2015, 496 с.
20. Загальне адміністративне право: підручник І. Гриценко, Р. Мельник, А. Пухтецька та ін.; за заг. ред. І. Гриценка. К.: Юрінком Інтер, 2017, 568 с.
21. Загальна теорія права: Підручник. За заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015, 392 с.

22. Закон України «Про адміністративні послуги». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>
23. Закон України «Про звернення громадян». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
24. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 трав. 2003 р. № 851-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/851-15>
25. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.» від 09 січня 2007. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
26. Закон України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text>
27. Закон України «Про національну безпеку України». № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
28. Зима І. Я. Теоретичні підходи до визначення та формування механізмів державного управління. Інвестиції: практика та досвід. 2019. No 15, 85-89 с.
29. Здіорук С. І. Завдання гуманітарної політики України в контексті сучасних політичних реалій. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. За ред. О. С. Власюка. К.: Знання. 2015, 372-390 с.
30. Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття. К.: Знання України, 2015, 552 с.
31. Збірка документів Ради Європи, ратифікованих Україною. К., 2016, 496 с.
32. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2018. Вип. 2, 24-40 с.
33. Електронне голосування: перспективи впровадження в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-02/tokar-1.pdf>
34. Е-урядування та е-демократія. Навч. посібник у 5 ч. За заг. ред. Семенченка А. І., Дрешпака В. М. К., 2017 р.

35. Книш В. В. Закони та підзаконні нормативно-правові акти України у юридичному забезпеченні захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина на окупованих територіях України. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2015. 12, 62-69 с.
36. Кохан Б. А. Історія становлення та розвитку вітчизняного законодавства, що регулює надання адміністративних послуг. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2019. 2, 44-50 с.
37. Кузь О. М. Репрезентації суб'єктності в постсучасності: Монографія. Харківський нац. економ. ун-т. Х.: ІНЖЕК, 2015, 310 с.
38. Култаєва М. Д. Контури європейського громадянського суспільства і українська реальність. Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід. К.: ЕТНА-1. 2016, 268 с.
39. Куфтирєв П. В. Юридичний зміст поняття електронної демократії. Актуальні проблеми держави і права. № 83, 2019.
40. Лубенець Т. Г. Школа та її робітники. Маловідомі першоджерела української педагогіки (II половина XIX–XX ст.): Хрестоматія. Л. Березівська та ін. (упоряд.). К.: Науковий світ, 2017, 175-178 с.
41. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. К., 2018, 272 с.
42. Національне агентство з питань державної служби України. Статистичні та аналітичні матеріали. URL: <https://nads.gov.ua/> (дата звернення: 15.10.2022).
43. Омельчук В. Державна політика створення єдиного гуманітарного простору: зарубіжний досвід. Діалог цивілізацій чи Четверта світова війна: Мат. V всесв. конф., Київ, 25 травня 2016 р. К.: МАУП, 2017, 273-283 с.
44. Питання Міністерства цифрової трансформації України: Постанова КМУ від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#n12>

45. Положення про Єдиний державний вебпортал електронних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#n15>
46. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXV звітної науково-практичної конференції (7–8 лютого 2019 р.): у 2 ч. Ч. 1. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2019. 236 с.
47. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (Дата звернення: 18.09.2022)
48. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 року. Документ 183/98-ВР, чинний, Редакція від 29.09.2022 р., підстава-2561-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Tex> (Дата звернення: 03.10.2022).
49. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-2982> (Дата звернення: 11.10.2022).
50. Проект Закону про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. № 2557-IX від 06.09.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-osnovni-zasadi-derzhavnoi-politiki-u-sferi-utverdzheniya-ukrainskoi-natsionalnoi-ta-gromadyanskoi-identichnosti> (дата звернення: 07.11.2022).
51. Русова С. До сучасного становища народного вчителя. Світло. 1912. № 6, 36-43 с.
52. Ряппо Я. Новий етап в праці Наркомпросвіти. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX –

- XX ст.): Хрестоматія. Л. Д. Березівська та ін. (упоряд.). К.: Науковий світ, 2003, 306-307 с.
53. Ряппо Я. Радянське студентство. Д.В.У. Харків, 1928, 49 с.
54. Сергієнко Л. Гуманітарна політика України: ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів. Вісник ЖДТУ. 2019. № 2 (88), 162-172 с.
55. Сидорова Е. О. Нормативно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики в гуманітарній сфері. Юридична наука, № 12(114) / 20 20, 94-102 с.
56. Солошенко В. В. Зигзаги культурної політики Радянського Союзу епохи «Холодної війни». Проблеми всесвітньої історії. 2021, № 2(14), 199-210 с.
57. Соціально-демократичні передумови становлення української державної політики кінця ХХ–початку ХХІ століття. Міжнародна наукова конференція «Дні науки–2015» (26–27.04.2015): Матеріали доповідей та виступів. К.: ВПЦ «Київський університет», 2015.
58. Скрипник М. О. Основні завдання культурного будівництва за доби соціалістичної реконструкції країни. Х.: Держ. вид-во України, 1929, 73 с.
59. Скрипник М. О. Основні засади єдиної системи народної освіти СРСР. Х.: Робітник освіти, 1930, 31 с.
60. Скрипник М. Статті й промови з національного питання. Видання II, доповнене. Мюнхен: Сучасність, 2018. 270 с.
61. Стратегія національної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р.) № 287/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
62. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/246420577>
63. Тоффлер Е. Шок майбутнього. К.: Надія. 2018. 342 с.

64. Яцків І. Я. Забезпечення ефективності нормативно-правових актів органів публічного управління: вітчизняний і європейський досвід. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2018. Вип. 2, 24-40 с.
65. Evaluation of the Use of New Technologies in Order to Facilitate Democracy in Europe. E-democratizing the Parliaments and Parties of Europe, Geneva & Florence, October 2003, p. 10.
66. Clift S.L., e-Government and democracy – Representation and citizen engagement in the information age 2004 URL:<http://www.publicus.net/articles/cliftegovdemocracy.pdf> (дата звернення 29.06.2022).

РОЗДІЛ 2.

НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЩОДО ЇХНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

§2.1. Адміністративно-правове забезпечення наукової галузі як фактор підвищення обороноздатності країни й повоєнного відновлення

Відродження науки як фактору підвищення обороноздатності країни й її повоєнного відновлення, підвищення її значимості для зростання економіки країни – одне із ключових питань, що постали наразі перед суспільством у складних умовах протистояння військовій агресії рф. Загострення питань обороноздатності країни, охорони здоров'я, інклюзивного розвитку потребують наявності розвинених національних наукових інституцій, здатних бути центрами спеціальних глибоких знань та генерувати адекватні відповіді на нові геополітичні виклики.

Державна політика у галузі науки являє собою усталену стратегію і тактику взаємовідносин держави в особі уповноважених органів з інститутом науки задля забезпечення наукового та інноваційно-технологічного розвитку країни. У сучасних умовах для України все більшого значення набуває фактор інтелектуального потенціалу суспільства. Саме це зумовлює створення умов, які стимулюють ефективну трансформацію результатів наукових досліджень в інновації. З цією метою необхідно постійно модернізувати сферу досліджень і розробок.

Ключову роль у реалізації державної наукової політики в Україні відіграють саме суб'єкти адміністративно-правового регулювання і забезпечення державної політики у сфері науки в Україні. Для успішного здійснення процесів модернізації

в євроінтеграційному контексті все більш важливого значення набуває нормативно-правове регулювання відносин, які виникають та існують у системі наукової сфери, а також органи, що здійснюють управління нею та реалізацію державної політики. Саме адміністративно-правове регулювання стає дієвим інструментом розвитку наукової галузі.

Відповідно однією з найактуальніших проблем розвитку сучасної сфери науки в Україні є створення, удосконалення та подальший розвиток адміністративно-правового регулювання наукової сфери на визначених загальноправових принципах. Саме тому вивчення та комплексний аналіз зарубіжного досвіду регулювання та реалізації державної політики у сфері науки дозволить критично оцінити вітчизняну нормативно-правову базу, систему суб'єктів, розкрити недоліки, визначити переваги та виробити напрямки удосконалення.

Таким чином, можемо констатувати актуалізацію питання щодо детального та чіткого визначення і комплексного аналізу поточного стану забезпечення та реалізації державної політики у сфері науки. Це можливо досягти шляхом пошуку нових напрямків удосконалення адміністративно-правового забезпечення державної політики у науковій сфері та її розвитку в контексті імплементації світового досвіду і з урахуванням євроінтеграційних процесів.

За даними НАН України, найбільш перспективними галузями післявоєнного відновлення національної економіки на якісно новій інноваційній основі, що забезпечить відповідний рівень зайнятості, є атомна енергетика, чорна металургія і важке енергомашинобудування; фармацевтична промисловість та виробництво медичної техніки; виробництво синтетичних рідких палив (бензин, дизельне пальне тощо); аграрна селекція та генетика [15]. Стратегічно важливим для економіки післявоєнного часу є відродження літакобудування, ракетобудування та космічна галузь – традиційні галузі, де Україна має конкурентні позиції на світових ринках.

Через війну Україна вже втратила щонайменше 30–50% виробничих потужностей у сфері важкої індустрії, в якій у довоєнний

час було зайнято 25–30% економічно активного населення. Тому відновлення та модернізація промислових об'єктів – важливий пріоритет національної економічної політики. Великі промислові підприємства не тільки пропонують велику кількість робочих місць, але й генерують попит на супутні послуги, що живить підприємницьку ініціативу малого бізнесу на суміжних територіях [там же].

Напередодні війни Україна знаходилася серед країн із найнижчим рівнем «науково-дослідної капіталізації» ВВП. Так виконані в Україні дослідження і розробки в 2020 р. становили лише 0,4% ВВП, в той час як в середньому по країнах ОЕСР цей показник становить 2% ВВП; у Швейцарії – 3,4%; Кореї – 4,2%; Ізраїлі – 4,3% ВВП. Досвід Ізраїлю може слугувати для України якнайкращим прикладом ефективної державної політики у галузі науки й інновацій.

Довготривалий і фактично неперервний збройний конфлікт специфічно позначився і на розвитку гуманітарної сфери Ізраїлю: за останні 15 років державні витрати на неї були стабільно високими. Так, частка державних витрат на освіту становила 5,54% від ВВП у 2008 році, у бюджеті на 2022 рік передбачено 6% від ВВП, що є достатньо високим показником для світової практики. Таке ставлення до освітньої галузі сприяє прогресивному розвитку і нарощуванню економічного потенціалу держави. Фінансування галузі охорони здоров'я за цей період здійснювалося в межах 7–7,5% від ВВП. Що ж до розвитку науки, то останні 15 років збройні сили оснащуються високотехнологічною зброєю і засобами захисту. Наукова думка тут активно працює для забезпечення безпеки солдат і мирного населення. На базі кожного ізраїльського університету створено компанії технологічного трансферу й функціонують бізнес-інкубатори, кожен з яких працює в середньому над 10 стартапами одночасно. Нове підприємство набирається сил в режимі «теплиці» кілька років, а далі вирушає у «самостійне плавання». Якщо проект виявляється успішним, держава отримує вкладені кошти через роялті – 3–4% з продажу, якщо ні – підприємець не несе відповідальності перед державою. Цю роботу координує Бюро Головного ученого при

Міністерстві промисловості і торгівлі. Таке активне продукування інновацій зробило Ізраїль привабливим для мультинаціональних компаній, таких як Microsoft, Cisco Systems, Motorola, IBM, Intel, Google, Apple [75].

Сьогодні Ізраїль – визнаний лідер у світовій торгівлі електронікою, оптичними приладами, медичним обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, фармацевтичними засобами та іншою високотехнологічною продукцією. Головними чинниками, що дозволяють Ізраїлю бути процвітаючою країною, незважаючи на перманентний арабо-ізраїльський конфлікт, є такі: спрямування зовнішньої фінансової допомоги на розвиток національної економіки та ВПК; ефективне поєднання систем безпеки, освіти, науки та бізнесу, що забезпечує прорив в оборонних технологіях та підготовці висококваліфікованих фахівців; висока підтримка інновацій державою, оскільки саме інновації допомагають мати сильну економіку та високотехнологічний експорт. Виходячи з досвіду Ізраїлю, національна безпека – це не тільки оборона, а й освіта, медицина, соціальний захист тощо. Ефективність управлінських та фінансових механізмів держави забезпечує поєднання обороноздатності та високої соціальної якості.

На жаль, ситуація із розвитком наукової галузі в Україні зовсім інша. Україна історично мала економіку індустріального типу. Разом з тим це була сировинноорієнтована, малопродуктивна економіка, в яку фактично не вкладалися інвестиції для її модернізації та переходу на вищі технологічні уклади. Технічна модернізація окремих підприємств не відбувалася 15 і більше років. Війна зруйнувала мільйони робочих місць українців, а це значить, що базовий інститут економіки, який дозволяв перетворювати працю її громадян у нову додану вартість, суттєво знизив свою ефективність. Для зруйнованої війною економіки цінність створення нових робочих місць має значно вище інституційне значення, ніж судові, правоохоронні, антикорупційні, банківські і т. д. реформи, якими переважно займалась українська влада останні 5 років. Проведення подальших ринкових реформ не буде

мати успіху в країні, громадяни якої залишаються масово безробітними з доходами в рази нижчими, ніж в сусідніх країнах, з посттравматичним синдромом пережитої війни.

Якщо говорити мовою цифр, то 1991 р. за показником наукомісткості ВВП, що становив понад 2,4% (у тому числі 1,5% бюджетних витрат на науку), Україна випереджала не лише країни Центральної та Східної Європи (ЦСЕ), але й провідні європейські країни. Сьогодні вона значно відстає від них. Наші найближчі сусіди (Польща, Чехія, Словаччина) мали схожі початкові умови для кардинальних змін у науковій сфері на початку 1990-х років, але у багатьох із них, завдяки проведеним реформам, суттєво зросли якість наукових досліджень і рівень витрат на дослідження та наукові розробки. Водночас в Україні витрати на ІР у відсотках ВВП впали, порівняно з показниками 1991 року, у 5,5 раза.

Відбудова економіки спирається, у першу чергу, на розвиток наукової галузі. З 2010 р. по 2020 р. реальні обсяги наукових досліджень і розробок в Україні скоротилися на 45% (у міжнародних доларах за паритетом купівельної спроможності), а чисельність дослідників — більш, ніж вдвічі (на 62%). Україна ввійшла до числа країн з найменшою концентрацією дослідників (11 осіб на 10 000 населення проти 55 в країнах Європи та ОЕСР). Наука та інновації не розглядалися і зараз не розглядаються як двигун розвитку країни. У нинішніх умовах наука могла б стати нашим шансом на відновлення та розвиток. Тим більше, що, як свідчить світова історія, саме війни – той самий «локомотив», який прискорює економічний розвиток країн за рахунок розвитку науки, насамперед технічної та природної.

Скорочення витрат на науку призводить до неминучого скорочення кількості науковців. Кількість дослідників нині становить лише близько 20% рівня 1991 року. Молодь перестала прагнути працювати в науці, в тому числі через низьку зарплату та низьку технічну оснащеність. Було ліквідовано соціальні ліфти, а з ними й перспективи розвитку української науки. Кадровий голод буде посилюватися через війну, якщо держава знову

залишить науку поза увагою. Очевидно, що без людського інтелектуального потенціалу не буде ні власних розробок, ні технологій. Натомість їх доведеться імпортувати з інших країн за рахунок коштів від експорту переважно сировинної продукції, посилюючи роль України як постачальника сировини та у довгостроковій перспективі знижуючи стійкість економіки. Для обслуговування імпортованих технологій інженерні кадри не знадобляться: достатньо буде техніків та робітників.

В Україні у структурі підготовки кадрів із вищою освітою кількість студентів технічних спеціальностей постійно зменшується. В умовах війни та післявоєнного відновлення ситуація з набором на навчання до ЗВО суттєво погіршиться. Оскільки багато дітей шкільного віку залишили Україну, українським ЗВО доведеться конкурувати із закордонними університетами. У багатьох із них нашим студентам надаються гранти, фінансова допомога, безкоштовне проживання, навчання мовам тощо. Тобто створюються всі умови для утримання талановитої української молоді за кордоном [61].

За результатами опитування, проведеного навесні 2022 року серед 2173 українських науковців у межах проєкту Ukrainian Science Reload (до ініціативної групи увійшли представники українських та зарубіжних університетів, громадських організацій, Національного фонду досліджень України та National Erasmus+ Office in Ukraine & HERE team), було констатовано серйозні кризові процеси в галузі науки. Так, 83,8% респондентів зазначають, що їхнє матеріальне становище погіршилося порівняно з довоєнним часом, хоча 81,1% респондентів продовжують отримувати заробітну плату в установі (установах), де працюють. Враховуючи те, що 74,4% вчених не займаються іншими видами діяльності, крім наукової та/або науково-педагогічної, слід розуміти, що ця криза є суттєвою [69].

На запитання «Чи є можливість займатися науковою діяльністю в тому ж обсязі, що й у довоєнний час?», позитивно відповіли менш як третина опитаних. Серед причин, які не дозволяють

іншим повноцінно працювати, переважають як психологічні («Я не відчуваю себе в безпеці, що заважає мені працювати» та «Відсутність інтересу, апатія»), так і фізичні («Специфіка моєї роботи передбачає присутність на робочому місці, а у мене немає такої можливості» або «Технічні причини: постійні перебої з Інтернетом та зв'язком, відключення світла тощо») [там же].

Міжнародна допомога певною мірою дозволяє зменшити ризики для наукової галузі, що набувають все більшої гостроти. Однак інструменти такої допомоги здебільшого стосуються лише незначної частки науковців, які виїхали за кордон, а переважна більшість їх залишилася в Україні. Так, 47,2% опитаних перебувають в Україні та не змінювали місце проживання через війну. А 38,1% науковців перебувають в Україні, але змінили місце проживання через війну, і лише 14,7% вчених перебувають за кордоном.

Крім того, законодавство окремих країн висуває дуже високі вимоги до осіб, які претендують на певні, хай і додатково профінансовані посади. Це призвело до двох кризових наслідків: перший – 59% науковців протягом останніх трьох років не брали участь у грантових чи конкурсних проектах, відповідно навіть написання окремої заявки на фінансування стає для них проблемним. До того ж виникають труднощі і з підтвердженням володіння мовою. З'ясувалося також, що багато прогресивних та оригінальних дослідницьких галузей загалом не було представлено в Україні, навіть у традиційно сильних природничих та технічних науках.

Водночас ситуація з фінансуванням науки серйозно погіршується, що у поєднанні із системним недофінансуванням минулих років стає критичним. Так, майже 30% учених, які працювали над певними проектами, зазначили, що їхній проєкт було зупинено через війну. Насамперед це пов'язано із припиненням фінансування Національного фонду досліджень, що не дало можливості як профінансувати цього року проєкти з 2021-го (у тому числі, як це не парадоксально, і спрямовані на безпеку), так і розпочати фінансування нових проєктів. Таким чином, найкращі з найкращих наукових колективів фактично втратили вагому підтримку [69].

Окрім цього, зарубіжні країни борються за наших викладачів та науковців, надаючи їм гранти на проведення досліджень та фінансову допомогу, створюючи необхідні умови для продуктивної праці, забезпечуючи необхідним обладнанням, що було неможливо в Україні. Тобто конкуренція за наше наукове майбутнє відбувається як на рівні молоді, так і на рівні висококваліфікованих кадрів. На жаль, значна частина талановитих науковців обере своє майбутнє за кордоном [там же].

Інша проблема щодо розвитку наукової галузі полягає у тому, що наукових успіхів світового рівня не можна досягти на застарілому обладнанні, якому вже понад 50–60 років і яке неодноразово підлягало ремонту. Впроваджуються окремі проекти для вирішення цієї кризової ситуації, серед них – проект «Відновлення та модернізація наукової інфраструктури України», що передбачає суттєву модернізацію дослідницької інфраструктури, забезпечення науки сучасним обладнанням рівня, порівнянного з європейським. Водночас для цього проекту необхідне значне фінансування з боку держави, яке в умовах воєнного часу є проблематичним.

Поза увагою законодавців та органів виконавчої влади все ще залишається й питання створення та захисту прав інтелектуальної власності (ІВ), яка є чітким індикатором майбутнього економічного розвитку та є однією з ланок на шляху від ІР до інновацій. У низці розвинених країн світу, наприклад Ізраїлі, Китаї, Японії, Кореї, саме наука та інтелектуальна власність стали головною рушійною силою економічного розвитку, що дозволило їм набути певної науково-технологічної ваги у колі провідних країн світу. Розвиток науки та інтелектуальної власності цих країн відбувся завдяки державним рішенням, спрямованим на вдосконалення освіти, науки, підтримку наукових досліджень, стимулювання авторів та наукових установ до створення та впровадження в економіку нових технологічних рішень у вигляді об'єктів інтелектуальної власності. В Україні в останні десятиліття відбувалася чітка та планомірна деіндустріалізація, що призвело до постійного зниження патентної активності та якості

пропозицій, що патентуються. Та й пріоритетні напрямки патентування в Україні та світі також кардинально відрізняються. У світі переважна більшість патентів належить до п'ятого та шостого технологічних укладів (ядром яких є інформаційні, нано- та біотехнології відповідно), а в Україні – до третього та четвертого технологічних укладів.

Нині у світі відбувається технологічна революція, пов'язана із переходом до цифрової економіки. І ті країни, які першими перейдуть на інформаційні, нано- та біотехнології, будуть розробниками цих технологій та їхніми розповсюджувачами, стануть світовими лідерами майбутнього та розвиненими країнами. Аналіз перспектив можливого повоєнного розвитку економіки України свідчить, що саме розвиток науки та інтелектуальної власності є одним із небагатьох шансів країни залишити останні місця у світових рейтингах за рівнем доходів.

Для вироблення найбільш оптимальних підходів до адміністративно-правового забезпечення державної політики у сфері науки необхідно, у першу чергу, визначитись із змістом категорії «наука» в цілому. Це дозволить узагальнити теоретичні концепції щодо дефініції «наука» та визначити основні її ознаки та особливості. Загалом це поняття є динамічним та багатограним, оскільки зміст його постійно змінювався у зв'язку з трансформацією суспільних устроїв. Визначення «науки» можна знайти у багатьох наукових доробках, проте у різних джерелах означена дефініція вживається в різних значеннях та може нести іноді суперечливе змістовне наповнення.

Так, Ю. Ковбасюк пропонує розглядати науку в узагальненому вигляді та трактує дану категорію як продукт діяльності людей з вироблення знання, засобів його розширеного відтворення і розвитку пізнання, перевірки, систематизації та поширення його результатів [11, с. 192]. У свою чергу, О. Крушельницька наголошує на тому, що одні дослідники визначають науку як суму знань, досягнутих людством, а інші – як вид людської діяльності, спрямованої на розширення пізнання людиною законів природи

і розвитку суспільства. Проте, найбільш загальним визначенням «науки» слід вважати таке: це сфера людської діяльності, функції якої – розробка і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність. А виходячи із цього, безпосередньою метою науки необхідно визначити опис, пояснення і передбачення процесів, явищ дійсності, які є предметом її вивчення, на основі відкриття наукою законів [16, с. 13].

У працях О. Колесникова знаходимо три визначення категорії «наука»: сфера людської діяльності, яка направлена на вироблення та систематизування нових знань про природу, суспільство, мислення та пізнання навколишнього світу; результат вищезначеної діяльності, тобто система отриманих наукових знань; одна із форм суспільної свідомості, соціальний інститут [12, с. 8].

На нашу думку, науку слід розглядати як результат інтелектуальної творчої діяльності людини, що має на меті формування і використання нових знань. Це зумовлено складністю визначення як самого поняття, так і предмету науки. Загалом, категорія «наука» формується на основі єдиного гносеологічного і соціологічного підходу до розкриття її природи. Змістове наповнення дефініції «наука» можемо розглядати з позиції та в контексті багатофункціональності цього явища. Зокрема мова може йти про науку як галузь культури; спосіб пізнання світу; спеціальний інститут, що має свої організаційно-правові форми, наприклад заклад вищої освіти, наукові установи та співтовариства.

Визначення мети науки також достатньо складне. Це зумовлено, у першу чергу, тим, що мета науки безпосередньо залежить від її визначення. Водночас не викликає сумніву, що метою науки в її найбільш загальному розумінні є дослідження процесів та явищ об'єктивної дійсності, що і є предметом вивчення науки. Таким чином, основний зміст науки проявляється у такому:

- формування теорії як сукупності наукових знань, яка виступає у формі суспільної свідомості і досягнень інтелекту людини;
- застосування результатів наукової діяльності у практичній площині, тобто виробництві як основі розвитку суспільства.

Держава застосовує фінансові та податкові важелі для створення економічно сприятливих умов для ефективного здійснення наукової і науково-технічної діяльності відповідно до законодавства України.

Державну політику у сфері науки необхідно визначати як стратегію та тактику взаємопов'язаних відносин між державою в особі уповноважених органів із науковою галуззю в контексті забезпечення наукового та інноваційно-технологічного розвитку країни. Питання щодо якісного забезпечення, формування та реалізації державної політики у науковій сфері актуалізується у зв'язку із відсутністю чіткої стратегії у вищезазначеній сфері так звану полісу of non-police.

Аналіз нормативно-правового регулювання у сфері наукової діяльності в Україні дозволяє стверджувати, що вона становить собою певну сукупність законів та підзаконних нормативних актів, які спрямовані безпосередньо на врегулювання суспільних відносин у науковій сфері. У загальному вигляді класифікація правових актів у сфері наукової діяльності за юридичною силою може мати такий вигляд: Конституція України; Закони України; акти Міністерства освіти та науки України; постанови Верховної Ради України; постанови Кабінету Міністрів України; Укази Президента України; нормативні акти міністерств, державних комітетів, що стосуються сфери науки і техніки, які приймаються в межах компетенції того органу, що його видає, у формі постанов, положень, наказів, інструкцій, правил тощо.

Так само, як і з приводу інших галузей, Конституція є основоположним документом, що має найвищу юридичну силу з питань регулювання наукової сфери. Зокрема, ст. 54 Конституції України гарантує громадянам свободу наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не

може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Розглядаючи питання регулювання відносин у науковій сфері виокремлюють такі акти, які цю сферу регламентують, зокрема: Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [47], Закон України «Про інноваційну діяльність» [42], Закон України «Про наукові парки» [46], Закон України «Про державне регулювання у сфері трансферу технологій» [30], Закон України «Про науково-технічну інформацію» [49].

Також сюди ми із впевненістю можемо віднести укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України; постанови, рішення й інструкції відповідних міністерств інших центральних органів виконавчої влади; рішення місцевих державних адміністрацій; рішення органів місцевого самоврядування. Як бачимо, система актів, що складають основу нормативно-правового забезпечення наукової сфери, є достатньо різноманітною та розгалуженою.

Побіжно зауважимо, що у Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» не міститься визначення науки як такої, проте у статті 1 вищезазначеного закону надається трактування категорії «наукова діяльність». Під нею законодавець пропонує розуміти інтелектуальну творчу діяльність, спрямовану на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їхнього застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження [47].

Важливим для розвитку наукової галузі є запровадження Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» грантового фінансування через Національний фонд досліджень, а також базового фінансування наукової діяльності закладів вищої освіти, що відбувається в контексті проведення та результатів їхньої державної атестації.

Як зазначає С. Головка, основною метою атестації є використання її результатів для планування обсягу видатків державного бюджету для забезпечення діяльності, формування тематики

наукових досліджень та науково-технічних розробок таких наукових установ. Ми вважаємо, що саме прийняття закону у новій редакції є важливим кроком у становленні якісної нормативно-правової бази у забезпеченні наукової галузі [4, с. 61]. На нашу думку, одним із позитивних моментів прийняття даного закону у новій версії є створення Національної ради з питань розвитку науки і технологій, на яку покладено роль єдиного координаційного центру з формування стратегічного бачення розвитку української науки. Саме це дозволить розв'язати та усунути одну із найболючіших проблем – відсутність координації між органами державної влади, науковою спільнотою, бізнесом та громадськістю, а також підвищення результативності та ефективності бюджетного фінансування.

Саме Національна рада з питань розвитку науки і технологій наділена повноваженнями щодо визначення стратегічних орієнтирів та ключових принципів державного управління науковою діяльністю в Україні. Таким чином, виходячи із основних положень Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», ми можемо стверджувати: відбувається поступальний розвиток законодавчого забезпечення вітчизняної наукової сфери та імплементації міжнародних стандартів у національну науку. Саме тому встановлюється пріоритетність державної підтримки розвитку наукової галузі задля економічного зростання.

Основні цілі державної політики у галузі науки визначено саме у Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Це і примноження національного багатства на основі використання наукових досягнень, і створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина, його фізичного, духовного та інтелектуального розвитку через використання сучасних досягнень науки і техніки та інші.

У контексті дослідження державної політики у гуманітарній сфері не можна оминати увагою Закон України «Про наукову та науково-технічну експертизу». Положення цього закону визначають правові, організаційні і фінансові основи експертної діяльності

в науково-технічній сфері, а також загальні основи і принципи регулювання суспільних відносин у галузі організації та проведення наукової та науково-технічної експертизи з метою забезпечення наукового обґрунтування структури і змісту пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, наукових, науково-технічних, соціально-економічних, екологічних програм і проєктів, визначення напрямів науково-технічної діяльності, аналізу та оцінки ефективності використання науково-технічного потенціалу, результатів досліджень [48]. Не підлягає сумніву, що модернізація законодавчих та інших нормативних актів у науковій сфері має полягати у гармонізації законодавчих засад з європейськими стандартами, створенні правових підстав розбудови сучасної національної наукової системи.

Закон України «Про наукові парки» регулює правові, економічні, організаційні відносини, пов'язані із створенням та функціонуванням наукових парків, і спрямований на інтенсифікацію процесів розроблення, впровадження, виробництва інноваційних продуктів та інноваційної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках [46].

Саме завдяки цьому нормативно-правового акту розпочинається діяльність наукових парків в Україні. Науковий парк являє собою юридичну особу будь-якої організаційно-правової форми, одним із засновників якої є заклад вищої освіти та основною метою є впровадження результатів діяльності у реальний сектор економіки.

Таким чином, наукові парки мають бути створені відповідно до вищезазначеного закону та функціонувати в межах, визначених ним же. На нашу думку, прийняття Закону України «Про наукові парки», а також їхнє створення є дієвим кроком на шляху налагодження партнерства і співробітництва України з ЄС. Саме це і стало певною точкою відліку у визначенні курсу на розвиток національної економіки за інноваційною моделлю.

У свою чергу, наукові парки є свого роду уособленням суб'єктів господарювання, що мають безпосереднє відношення до

інноваційної діяльності. Водночас слід наголосити і на тому, що ще у 2006 році був прийнятий Закон України «Про науковий парк «Київська політехніка», а тому саме його можна розглядати як базис для зародження й функціонування наукових парків в Україні. Цим законом науковий парк визначено як об'єднання суб'єктів господарювання, створене на основі засновницького договору з метою здійснення управлінських функцій при реалізації проекту, спрямованого на розроблення та випуск інноваційної продукції (продуктів). А вже закон, який був ухвалений та прийнятий у 2009 році, надав та закріпив на законодавчому рівні поняття усіх наукових парків, почав регулювати процедуру їхнього створення, особливості діяльності, органи управління, а також визначив державну підтримку.

Значущим для розвитку наукової галузі нашої країни стало прийняття Закону України «Про державне регулювання у сфері трансферу технологій». Саме він визначає правові, економічні, організаційні та фінансові засади державного регулювання діяльності у сфері трансферу технологій і спрямований на забезпечення ефективного використання науково-технічного та інтелектуального потенціалу України, технологічності виробництва продукції, охорони майнових прав на вітчизняні технології та/або їхні складові на території держав, де планується або здійснюється їхнє використання, розширення міжнародного науково-технічного співробітництва у цій сфері. Слід все ж таки наголосити на недостатній ефективності даного нормативно-правового акту: певні положення закону, які стосуються безпосередньо цільового субсидювання трансферу технологій не застосовуються та не містять податкових пільг щодо трансферу технологій.

У свою чергу, Закон України «Про науково-технічну інформацію» визначає основи державної політики в галузі науково-технічної інформації, порядок її формування і реалізації в інтересах науково-технічного, економічного і соціального прогресу країни. Метою вищезазначеного закону є створення в Україні правової бази для одержання та використання науково-технічної інформації. Законом регулюються правові і економічні відносини

громадян, юридичних осіб, держави, що виникають при створенні, одержанні, використанні та поширенні науково-технічної інформації, а також визначаються правові форми міжнародного співробітництва в цій галузі [49].

Щодо підзаконних нормативно-правових актів, не можна не згадати прийняту ще у 2007 році Постанову Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації». Вона була направлена на забезпечення посилення контролю за дотриманням норм Конституції України та вимог законів України, що регулюють питання, пов'язані із науковою діяльністю.

Аналізуючи нормативно-правове забезпечення регулювання відносин у науковій сфері, варто акцентувати увагу на тому, що на сьогодні у царині правового регулювання вищезазначеної сфери діють численні нормативно-правові акти. І значна роль в ієрархії цих актів, на думку Н. Христинченко, належить саме підзаконним актам. Це зумовлено, у першу чергу, тим, що ці органи є ближчими до проблем наукової галузі та безпосередньо переймаються здійсненням реалізації державної політики у житті, що і є основним завданням підзаконних нормативно-правових актів.

Станом на сьогодні прийнято ряд цільових програм, що визначають пріоритетні напрями реалізації політики у сфері науки у житті. На рівні підзаконного нормативно-правового акту затверджується відповідний план роботи органів влади для реалізації державної наукової політики.

Представники наукової спільноти правничої галузі нерідко висловлюють думку щодо систематизації нормативно-правових актів, які застосовуються в науковій сфері, та необхідності створення єдиного кодифікованого нормативно-правового акту – Кодексу про наукову діяльність або ж Кодексу про наукову та інноваційну діяльність в Україні.

Специфіка публічного адміністрування у науковій галузі визначається особливостями означеної сфери суспільних відносин.

Грунтуючись на чинному законодавстві, а мова йде, перш за все, про Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [47] та Закон України «Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки» [50], публічне адміністрування у сфері наукової діяльності має стосуватися впорядкування суспільних відносин, яких може бути піддано управлінському впливу та диференційовано (до певної міри, умовно) за такими критеріями:

1. Суспільні відносини щодо безпосереднього провадження наукової діяльності, тобто інтелектуальної творчої діяльності, яку спрямовано на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їхнього застосування. Нормативно до основних видів наукової діяльності віднесено фундаментальні та прикладні наукові дослідження [47].

Слід зазначити, що уповноваженого суб'єкта публічного адміністрування у впорядкуванні цих відносин не наділено повноваженнями щодо, наприклад, вибору методів наукового дослідження чи обов'язковості проведення наукових досліджень для конкретних наукових працівників. Можливим є впорядкування таких аспектів провадження наукової діяльності, як: визначення порядку функціонування наукових установ; порядку проведення державної атестації наукових установ; окреслення засад формування та діяльності вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи; визначення порядку надання статусу національного наукового центру; нормування здійснення видавничої діяльності наукового, освітнього та просвітницького характеру; встановлення засадничих положень щодо підготовки наукових кадрів та підвищення їхньої кваліфікації; визначення порядку присудження наукових ступенів та наукових звань; визначення порядку проведення наукової та науково-технічної експертизи.

2. Суспільні відносини щодо створення умов для підвищення ефективності наукових досліджень і використання їхніх результатів для забезпечення розвитку всіх сфер суспільного життя. Незважаючи на можливість широкого трактування способів

«підвищення ефективності», доцільно припустити, що до них віднесено: окреслення порядку захисту прав інтелектуальної власності на науковий результат; визначення засад утворення та функціонування державних ключових лабораторій як суб'єктів, діяльність яких спрямовано на розвиток фундаментальних досліджень на світовому рівні, нових перспективних міждисциплінарних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок, координації спільної діяльності тощо; окреслення порядку функціонування Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання; визначення засад забезпечення ефективної взаємодії представників наукової громадськості, органів виконавчої влади та реального сектору економіки у формуванні та реалізації єдиної державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності.

3. суспільні відносини щодо створення умов для провадження наукової діяльності. Мається на увазі здійснення державної підтримки та цільового субсидіювання діяльності виробничо-орієнтованих наукових установ; формування Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави; визначення загальних засад статусу Національної академії наук України та Національних галузевих академій наук; встановлення норм а) оплати і стимулювання праці (навчання) вчених; б) пенсійного забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників; в) соціального захисту наукового працівника; здійснення грантової підтримки наукової діяльності за рахунок коштів державного бюджету [47].

Незалежно від виду суспільних відносин у сфері наукової діяльності метою публічного адміністрування в цій сфері виступатиме їхнє належне впорядкування у відповідності до існуючої моделі наукової діяльності та загальноприйнятих міжнародних стандартів для забезпечення гарантування загального блага громадянського суспільства, його стабільного розвитку, поєданого із забезпеченням і підтриманням ефективних інститутів саморегулювання, що має прояв у спрямуванні управлінської діяльності на задоволення потреб суспільства і держави в технологічному розвитку шляхом взаємодії науки, бізнесу та влади; юридичному

забезпеченні часткової автономії наукових установ, університетів, академій, інститутів, інших юридичних осіб незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи у сфері наукової діяльності [47].

Інституційний механізм публічного адміністрування у сфері наукової діяльності характеризується специфікою суб'єктів, яких наділено повноваженнями стосовно виконавчо-розпорядчої діяльності; надання адміністративних послуг; притягнення до адміністративної відповідальності; забезпечення прав і свобод громадян; управління об'єктами державної та комунальної власності, які використовуються для здійснення наукової діяльності.

У визначенні суб'єктів публічного адміністрування у сфері наукової діяльності доцільно враховувати те, що: а) сферу наукової діяльності впорядковано й уніфіковано на загальнодержавному рівні; б) значну частину повноважень щодо забезпечення наукової діяльності делеговано науковим установам та науковим самоврядним організаціям.

У розгляді питання формування та реалізації державної політики у сфері науки слід орієнтуватися на розділ IV Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [47], який є основним нормативно-правовим актом, що регулює наукову діяльність. У відповідності із ним суб'єктами державного регулювання та управління у сфері наукової діяльності є:

- Верховна Рада України (ст. 39);
- Президент України (ст. 40);
- Кабінет Міністрів України (ст. 41);
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику – Міністерство освіти і науки України (ст. 42);
- інші центральні органи виконавчої влади у сфері наукової і науково-технічної діяльності (ст. 43).

У п. 2 статті 43 наголошується, що державні органи, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними

відповідно до законів України, до сфери управління яких належать наукові установи, мають право своїми нормативно-правовими актами встановлювати особливі вимоги щодо: управління відповідними науковими установами та організації наукової і науково-технічної діяльності в цих установах; діяльності та повноважень органів управління і громадського самоврядування у відповідних наукових установах; кандидатів на посади начальників (керівників) відповідних наукових установ, їхніх структурних підрозділів; призначення та звільнення з посад керівників (заступників керівників) відповідних наукових установ; кандидатів на посади наукових працівників та заміщення вакантних посад наукових працівників у відповідних наукових установах; реалізації прав і обов'язків наукових працівників у відповідних наукових установах; підготовки наукових кадрів в ад'юнктурі та докторантурі відповідних наукових установ, вищих військових навчальних закладів, закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти. Нормативно-правові акти, передбачені двома останніми пунктами цієї частини, затверджуються за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері наукової і науково-технічної діяльності.

Раніше до визначеного у розділі IV Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» переліку також відносили і Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України, основним завданням якого була саме реалізація державної політики у сфері наукової діяльності. В подальшому його було реорганізовано у Державне агентство з питань електронного урядування України. 2 вересня 2019 року прийнято Постанову Кабінету Міністрів про перетворення агентства на Міністерство цифрової трансформації України [22].

У свою чергу, питання, пов'язані із управлінням наукою, були повернуті до Міністерства освіти і науки України, що дозволило певним чином поступово розвивати структуру наукових досліджень. Проте необхідно наголосити, що вищеперераховані суб'єк-

ти є саме суб'єктами державного регулювання та управління у сфері наукової діяльності.

Це зумовлено тим, що Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» у статті 4 надає наступний перелік суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності: наукові працівники; науково-педагогічні працівники; аспіранти; ад'юнкти і докторанти; інші вчені; наукові установи; університети; академії; інститути; музеї; інші юридичні особи незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи; громадські наукові організації.

Таким чином, необхідно чітко розмежовувати суб'єктів наукової діяльності, а також суб'єктів державного регулювання та управління у сфері наукової діяльності.

Щодо інструментів, яких застосовано суб'єктами публічної адміністрації у сфері наукової діяльності, то їх специфіковано у відповідності до мети правового регулювання та впорядкування конкретно визначеної групи суспільних відносин [2, с. 59].

На підставі усталених підходів до градації інструментів публічного адміністрування у сфері наукової діяльності можна виокремити такі з них: прийняття нормативно-правових актів (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення державної атестації наукових установ» [40]); прийняття індивідуальних (адміністративних) актів (наприклад, наказ Міністерства освіти і науки України «Про утворення спеціалізованих вчених рад з метою присудження ступеня доктора філософії» [57]), укладення адміністративних договорів (наприклад, Угода про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Міністром національної освіти Республіки Польща [67.]).

Загалом, публічне адміністрування у сфері наукової діяльності доцільно розглядати як діяльність уповноважених суб'єктів публічної влади, зміст якої має вияв у погодженому впорядкуванні суспільних відносин щодо безпосереднього провадження наукової діяльності, створення умов для провадження наукової

діяльності та підвищення ефективності наукових досліджень і використання їхніх результатів для забезпечення усіх сфер суспільного життя [2, с. 60].

Для того, щоб сформувати новий каркас національної інноваційної системи, яка була б здатна максимально сприяти модернізації виробництва та забезпеченню відповідного рівня зайнятості населення, необхідна системна перебудова наукової сфери та її відносин із суспільством, державною владою та бізнесом. Вона має відбуватися за двома векторами:

1. Законодавче забезпечення відносин у тріаді «суспільство» – «держава» – «наука» із чіткою регламентацією відповідальності між ними; прийняття нормативно-правових актів, які уможливають запровадження європейських стандартів у сфері організації виконання та фінансування наукових досліджень.

2. Реалізація конкретних інструментів для стимулювання розвитку науково-технологічної сфери та залучення інновацій. А для цього необхідне відродження, модернізація мережі центрів дослідницької та інноваційної інфраструктури — технопарки, інноваційні центри, інноваційно-технологічні кластери, інноваційні бізнес-інкубатори, венчурні фонди.

Стратегічним завданням трансформації державного регулювання в науковій сфері повинна стати саме побудова нової моделі взаємовідносин між науковцем, державою і суспільством, за якої дотримуватиметься рівність інтересів держави й ученого.

Загалом, державна політика у сфері науки, без сумніву, є одним із найбільш важкодоступних об'єктів для пізнання. Саме тому для втілення в життя теоретичних положень державної політики у сфері науки в Україні важливо не лишень чітко формулювати її цілі та напрями, але й забезпечувати їхню повноцінну реалізацію.

Щодо визначення самої категорії державної політики у сфері науки, то важливим є розуміння її як інтегративного теоретично-практичного правового інституту, який охоплює всю множинну наукових досліджень, і в цьому сенсі є універсальним. Слід ураховувати також, що це є система цілеспрямованих заходів,

які забезпечують комплексний розвиток науки, впровадження наукових результатів в економіку країни, що, у свою чергу, визначає мету, напрямки та форму діяльності органів державної влади в галузі науки і реалізації досягнень науки. На нашу думку, саме ці складові визначення державної політики у сфері науки якнайкраще відображають її суть і мету.

Державна політика у галузі науки має багатосторонній та багатоаспектний характер, а тому вона може знайти відображення та втілення у життя найрізноманітнішими методами у різних формах. Загалом, реалізація будь-якої галузевої політики провадиться шляхом видання (укладення) юридичних документів, вчинення політичних актів, здійснення економічних заходів, проведення інформаційних кампаній тощо. Саме тому визначені цілі досягаються різними методами: правовими й позаправовими, примусовими та заохочувальними, профілактичними та юрисдикційними, ідеологічними, виховними та, зрештою, безпосереднім впливом на учасників правовідносин. Вважаємо, що державна політика, безвідносно до певної галузі, являє собою, у першу чергу, певну систему цілеспрямованих заходів, основною метою яких є досягнення кінцевої мети – задоволення потреб суспільства, а також забезпечення державного ладу.

У свою чергу, задля реалізації державної політики і впроваджуються та використовуються форми і методи державної політики, або ж державного регулювання. Так розділ V Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначає безпосередньо форми і методи державного регулювання та управління у науковій і науково-технічній діяльності. Зокрема, у ньому визначено, що держава застосовує фінансові та податкові важелі для створення економічно сприятливих умов задля ефективного здійснення наукової і науково-технічної діяльності відповідно до законодавства України [47]. Фінансове забезпечення наукової діяльності здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, власних або залучених коштів підприємств, установ та організацій, коштів вітчизняних та іноземних замовників робіт, грантів, інших джерел, не заборонених законом.

Держава здійснює бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності шляхом фінансування основної діяльності державних наукових установ, наукових досліджень вищих навчальних закладів, фінансування окремих наукових та науково-технічних програм, проєктів та надання грантів.

Фінансування шляхом надання грантів здійснюється на конкурсній основі для: а) виконання наукових досліджень і розробок; б) розвитку матеріально-технічної бази наукових досліджень і розробок високого рівня; в) підтримки організації та проведення наукових конференцій, симпозіумів, наукових турнірів, конкурсів наукової творчості, інших науковокомунікативних заходів та заходів з популяризації науки; г) наукового стажування наукових працівників; ґ) забезпечення доступу до науково-технічної інформації та наукової літератури на всіх видах носіїв [там же].

З метою стимулювання фундаментальних та прикладних наукових досліджень, реалізації єдиної державної політики у сфері наукової діяльності, розвитку національного дослідницького простору та його інтеграції до світового дослідницького простору, розбудови дослідницької інфраструктури в Україні та її інтеграції до світової дослідницької інфраструктури, сприяння налагодженню науково-технічного співробітництва між науковими установами, вищими навчальними закладами та представниками реального сектору економіки і сфери послуг утворено Національний фонд досліджень України [там же].

У свою чергу, Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» встановлює такі пріоритетні напрями:

– фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави;

– інформаційні та комунікаційні технології;

– енергетика та енергоефективність;

- раціональне природокористування;
- науки про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань;
- нові речовини і матеріали [50].

Основними формами державного регулювання в Україні є прогнозування, планування та програмування. Саме від якісної характеристики цих форм напряму залежить обґрунтованість державного регулювання, його цілеспрямованість, реальність та ефективність.

Еріхом Янчем свого часу було запропоновано дещо інше розуміння означених форм. Зокрема, він відніс до них такі форми: прогноз, передбачення та технологічне прогнозування. Під прогнозом у цілому автор розумів ймовірнісне твердження про майбутнє з відносно високим ступенем достовірності; передбачення – аподиктичне (неймовірнісне) твердження про майбутнє, що ґрунтується на абсолютній достовірності, а технологічне прогнозування – ймовірнісна оцінка на відносно високому рівні впевненості майбутнього переміщення технологій [74, с. 19].

У свою чергу, С. Чистов наголошує на тому, що досягнення цілей та завдань наукової політики здійснюється державою через застосування конкретних методів її реалізації. А тому необхідно виокремлювати за ознакою форми впливу на науковий розвиток економіки дві групи таких методів: методи прямого та методи непрямого регулювання.

До методів прямого регулювання науковець пропонує віднести:

- визначення державних пріоритетів розвитку науки і техніки;
- державні науково-технічні програми;
- державне замовлення в науково-технічній сфері;
- державна науково-технічна експертиза;
- бюджетне фінансування досліджень та робіт, що виконуються в межах пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки;

- державна політика щодо формування та заохочення науково-технічних кадрів;
- державна політика у сфері патентів і ліцензій.

Означені методи прямого регулювання передбачають безпосередню участь держави в контексті вирішення та аналізу проблем наукового розвитку в цілому, а також проблемних питань окремих його ланок зокрема.

До методів непрямого регулювання дослідником пропонувалося віднести:

- диференційовану податкову політику;
- стимулюючу фінансово-кредитну політику;
- гнучку амортизаційну політику;
- правовий захист інтелектуальної власності;
- державну політику у сфері міжнародного наукового співробітництва [73].

Наведені методи непрямого регулювання створюють економічні та правові умови для прискорення наукового прогресу, проте це не означає, що такі умови мають бути однакові для всіх галузей розвитку науки. А тому, з огляду на реалії воєнного стану в Україні, вони можуть бути диференційовані державою відповідно до пріоритетних напрямів та програм.

Окремого розгляду потребує питання державних цільових програм. Відповідно до Закону України «Про державні цільові програми», вони становлять собою комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням [31].

Відповідно до статті 56 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» [47], державні цільові наукові та науково-технічні програми є основним засобом концентрації

науково-технічного потенціалу держави для розв'язання найважливіших природничих, технічних і гуманітарних проблем та реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки. Останніми роками в Україні було прийнято низку державних цільових програм, які за своєю спрямованістю поділяються на економічні, наукові, науково-технічні, соціальні, національно-культурні, екологічні та інші. Більшість державних цільових програм розраховані на 3–4 роки з орієнтовним обсягом фінансування – це означає, що конкретні обсяги фінансування мають визначатися в державних бюджетах на відповідний рік. Насправді ж реальне фінансування часто виявляється меншим за передбачене, а інколи уже прийнята урядом державна цільова програма не потрапляє до державного бюджету та її виконання відкладається до наступного року.

Отже, попри велику потенційну ефективність державних цільових програм як інструменту державної наукової політики, брак узаконених єдиних правил формування і затвердження державних цільових програм, що має місце у змісті та правовому статусі існуючих програм, які стосуються сфери науки, підриває їхню ефективність, дієвість і значення [20, с. 29].

Грантова підтримка наукової і науково-технічної діяльності за рахунок коштів державного бюджету запроваджується з метою підвищення рівня наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, розвитку науково-технічного потенціалу та підвищення рівня конкурентоспроможності закладів спеціалізованої освіти наукового профілю (наукових ліцеїв, наукових ліцеїв-інтернатів), наукових установ та вищих навчальних закладів, збереження та розвитку матеріально-технічної бази для провадження наукової і науково-технічної діяльності, наукового стажування наукових працівників, у тому числі за кордоном, організації та проведення конференцій, симпозіумів, наукових турнірів, конкурсів наукової творчості, інших науково-комунікативних заходів та заходів з популяризації науки.

Означена підтримка надається на безоплатній та безповоротній основі центральним органом виконавчої влади, що забезпечує

формування та реалізує державну політику у сфері наукової і науково-технічної діяльності, іншими центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать бюджетні наукові установи, університети, академії, інститути, Національною академією наук України, національними галузевими академіями наук, Національним фондом досліджень України. Державні наукові установи (крім державних наукових установ оборонно-промислового комплексу), державні університети, академії, інститути мають право бути засновниками та співзасновниками господарських товариств та беруть участь у формуванні статутного капіталу такого господарського товариства виключно шляхом внесення до нього майнових прав інтелектуальної власності, виключні майнові права на які зберігаються за державною науковою установою або державним університетом, академією, інститутом [47].

Законодавець визначає наукову і науково-технічну експертизу як невід'ємний елемент державного регулювання та управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності [48].

Таким чином, проаналізувавши вищезазначені положення, можемо дійти висновку, що чіткого підходу до визначення форм і методів державного регулювання та управління у науковій сфері не сформовано. Відповідно ускладнюється питання щодо визначення форм і методів, незважаючи на те, що розділ V Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» носить таку назву. У вищезазначеному нормативно-правовому акті відсутній чіткий перелік таких форм і методів, а зазначена лише характеристика окремих. Погоджуємось із думкою представників наукової спільноти щодо визначення передбачення, прогнозування та програмування як форм державного регулювання у науковій діяльності та доцільності їхнього виокремлення на законодавчому рівні.

Отже, пошук напрямків удосконалення наукової галузі, забезпечення державної політики у сфері науки першочергово має спиратися на визначення та аналіз цих причин. Вироблення рекомендацій, пропозицій та пошук оптимальних напрямків вирішення зазначених проблем дозволить імплементувати ефективну

політику та її реалізацію у сфері науки в контексті євроінтеграційних процесів, а також на основі вивчення та дослідження міжнародного досвіду.

Законодавча база у сфері науки, безперечно, потребує оновлення, що також зумовлено і необхідністю приведення її до вимог міжнародних стандартів. Незважаючи на складні умови воєнного становища і подальшого відновлення країни, не можна знімати з порядку денного питання створення єдиного кодифікованого та систематизованого акту. Вважаємо, що це дозволило б оптимізувати вітчизняну нормативно-правову базу у галузі науки. У цьому контексті заслуговує на увагу точка зору Б. Патона [10], який наголосив на тому, що стимулювати розвиток науки можливо шляхом прийняття низки законів, які б мотивували бізнес до спонсорської діяльності. Це б дозволило залучити можливості спонсорської допомоги задля оптимізації функціонування наукової галузі, що особливо є актуальним в умовах збройного протистояння російській агресії. Водночас у складний для країни час вкрай важливо саме на державному рівні підтримати розвиток фундаментальної науки. Якщо знищити нині фундаментальну науку – не буде й прикладної. Відповідно унеможливиться й розвиток промисловості, у тому числі військово-промислового комплексу. Знищення науки та відтік працівників цієї галузі за кордон вивільняє простір для малоосвічених управлінців і законотворців. Тож саме від розвитку науки та її належного адміністративно-правового забезпечення залежить гідне майбутнє України.

§2.2. Освітня політика Української держави та євроінтеграційні процеси: модули взаємозумовленості

Державна політика в галузі освіти ґрунтується на основних засадах освіти в Україні, якими відповідно до ст. 4, 6 Закону України «Про освіту» є пріоритетність освіти як сфери життєдіяльності суспільства, доступність для кожного громадянина всіх форм та типів освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов

кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок зі світовою та національною історією, культурою, традиціями; незалежність освіти від політичних партій, громадських та релігійних організацій; науковий, світський характер освіти; інтеграція з наукою та виробництвом; взаємозв'язок із освітою інших країн; гнучкість та прогнозованість системи освіти; єдність та наступність системи освіти; безперервність та різноманітність освіти; поєднання державного управління та громадського самоврядування в освіті [56].

Політика держави в освітній галузі в Україні визначається Верховною Радою України згідно з Конституцією України та здійснюється органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, у тому числі шляхом встановлення та забезпечення державних стандартів освіти.

Згідно з частиною першою ст. 15 Закону України «Про освіту» державні стандарти освіти містять вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої та професійної підготовки в Україні. Вони є основою оцінки освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня громадян незалежно від форм здобуття освіти. Державні стандарти освіти розробляються окремо за кожним освітнім та освітньо-кваліфікаційним рівнем та затверджуються Кабінетом Міністрів України [там же].

Пошуки нової моделі державної політики у галузі освіти зумовлені глобальною кризою освіти у світі в цілому, що стало предметом численних наукових дискусій. Зокрема, А. Грудзинський слушно зауважує, що криза сучасного університету полягає у протиріччі, яке загострилося в нових соціально-економічних умовах між його трьома основними функціями як соціального інституту: забезпеченням наукового розвитку (неможливістю фінансового забезпечення здійснення наукових досліджень), наданням можливості отримання освіти (у зв'язку з підвищенням попиту на вищу освіту) та забезпеченням регіонального розвитку (пошук

балансу врахування як національної, так і глобальної перспективи розвитку) [5].

Фахівці з проблематики державної політики в освітній галузі звертають також увагу на зміну підходів до управління освітніми організаціями. Так, Ж. Серкіс вважає, що в умовах демократичних перетворень управління університетом має базуватися на нових підходах – організаційно-культурних [63, с. 148]. У системі вищої освіти зокрема в сучасних умовах відбуваються глибинні структурні, інституційні, функціональні зміни, проте передбачити, яку модель державної освітньої політики слід вважати оптимальною, вкрай важко.

У сфері освіти відбуваються радикальні функціональні, структурні й організаційні зміни, в регулюванні яких значну роль відіграє державна освітня політика. Стосовно функцій соціального інституту освіти існує чимало різних класифікацій, але найчастіше виокремлюються такі функції: культурна (трансляція знань і культурних зразків), соціальна (участь у процесах соціалізації особистості), економічна або професійна (підготовка і перепідготовка кадрів, формування соціально-професійної структури суспільства), ідеологічна (виховання громадянина, лояльності до наявних інститутів, підтримка моральних норм), соціально-селективна (освіта є каналом соціальної мобільності й інструментом відтворення соціальної нерівності). Вважається, що систему загальної освіти переважно орієнтовано на соціальну і культурну функції, а систему професійної освіти – на економічну. Однак до традиційних завдань університету, таких як відтворення, збереження та передавання знань, додається завдання реагування на трансформаційні процеси в самій освіті, пов'язані з глобалізацією, на нові аспекти професіоналізації й соціалізації здобувачів вищої освіти [70, с. 2].

Університет у сучасних умовах перестає функціонувати в закритому просторі, за віджилою схемою відносин, притаманних тій же системі вищої освіти СРСР. Він змушений відкриватися для навколишнього середовища і сформував нові принципи

діяльності та управління – з урахуванням нової соціальної й економічної реальності.

Беззаперечною видається думка про те, що «система вищої освіти кожної країни, як і культура її народу, є унікальним явищем, незрівнянно складнішим, ніж інші системи (транспорту, зв'язку, безпеки)» [11].

Аби бути повноцінними гравцями на ринку освітніх послуг, закладам вищої освіти необхідно забезпечити сталі, прогнозовані, упорядковані відносини між інститутом освіти й інститутом ринку, інститутом держави й інститутом освіти. Підготовка кадрів повинна здійснюватися, виходячи з потреб ринку, а не з уможливлених і почасти сумнівних рішень керівників освітньої галузі, котрі, як правило, не є виразом дійсних потреб суспільства (окремих його сегментів).

Розвиток ринку університетських послуг почав визначатися на сьогодні специфічними обставинами: психологічна невизначеність суспільства й населення щодо цього ринку; диспропорція в розміщенні населення й університетів по території країни; необхідність підвищення освітнього потенціалу на периферії; диференціація в доходах окремих груп населення.

Важко переоцінити роль державної освітньої політики в регулюванні попиту на освітні послуги. Наслідки як позитивні, так і негативні переходу університетів на принципи ринкової діяльності так ще у повній мірі й не вивчено. Але стратегії університетів як своєрідних корпорацій іноді розраховано на популярність тих чи інших спеціальностей серед населення. Експерти ж наголошують на тому, що вимогою часу є нова державна політика, яка має реагувати на стан сфери зайнятості й ринку праці, але при цьому не піддаватися ажіотажному соціальному замовленню. У сфері освіти і зайнятості все ще відсутній баланс зацікавлених сторін, адже одна з них – університети – демонструє підвищену активність, реалізує свої корпоративні інтереси на тлі перекосів у сфері зайнятості, яка теж є сферою державного регулювання.

Критеріями для формування й реалізації оптимальної моделі державної освітньої політики є:

1. Забезпечення доступності вищої освіти.

Система вищої освіти в Україні реформується для того, щоб стати доступною, а підготовлені фахівці – конкурентоспроможними на ринку праці й адаптованими до соціуму. Цьому сприяють процеси демократизації освітнього простору, багатоукладність й варіативність освіти, її регіоналізація та прагнення відповідати європейським стандартам.

2. Сприяння справедливості розподілу освітніх можливостей у суспільстві. За цим критерієм прикладом може слугувати модель освіти, прийнята в США, в основі якої системна грантова підтримка молоді в бажанні здобувати вищу освіту. Для України проблемною в цьому сенсі постає, на наш погляд, контрактна форма навчання, коли наявність коштів в абітурієнта підвищує його шанси на отримання освіти, тоді як державна підтримка талановитої молоді залишається недостатньою.

3. Підвищення конкурентоспроможності закладів освіти. Державна освітня політика опікується, перш за все, якістю освіти, яка регулюється державними стандартами вищої освіти. Але якою мірою ці стандарти відповідають вимогам глобального світу і як вони втілюються у практику?

Відомо, що привабливий університет сьогодні – це конкурентоспроможний навчальний заклад, який надає якісні послуги. Проте готовність споживати освітні послуги не завжди відповідає сучасним вимогам і національній ментальності. Досить поширеною є практика невдалого запозичення з точки зору високих цілей розвитку людства західних освітніх моделей. Серед позитивних практик наслідування слід відзначити упровадження останнім часом компетентнісного підходу до системи вищої (університетської) освіти, що слід розглядати як засіб підвищення конкурентоспроможності українського університету.

Інтеграційні процеси у сфері університетської освіти посилені наразі глобалізацією, яка стала визначальним фактором

розвитку постіндустріального світу. Про це свідчать виникнення на базі новітніх інформаційних і комунікаційних технологій нових форм навчання й нових напрямків міжнародної освітньої діяльності; збільшення кількості дослідних центрів, котрі займаються актуальними проблемами підготовки кадрів і розробляють відповідні рекомендації; спроби розвинутих країн проводити узгоджену політику і навіть розробляти єдину стратегію в галузі освіти, у тому числі університетської [86].

Водночас, не можна ігнорувати й інші, не менш значущі, соціокультурні фактори у формуванні державної політики в галузі освіти. Так, більшість прогресивних реформ в українському освітньому просторі мала переважно характер «наздоганяючої» модернізації, що відбувалася під впливом більш розвинених західних країн. Привнесені ззовні, реформи передбачали пасивне засвоєння чужих зразків, а не вироблення власних; вони не змінювали умови і не формували нові цілі. Не були задіяні внутрішні чинники розвитку, а отже, реформаторські кроки не були результатом подолання суперечностей власними засобами, які б відповідали ментальній основі вітчизняного освітнього простору. Дійсно, успіх або поразка будь-якої реформи освіти визначається не лише матеріально-економічними, соціально-педагогічними та організаційними факторами. Значно важливішою є проблема концептуальної спрямованості реформ, що закладається в основу державної політики. Вони, утверджуючи нове, не повинні знищувати національну культуру, а навпаки, спиратися на неї. Тож визначальним фактором успішності модернізації є зміна домінант реформаторської діяльності – перехід від бездумного копіювання закордонних освітніх моделей до виявлення внутрішніх резервів і національного потенціалу перетворення освітнього простору та виваженої адаптації їх до викликів сучасного суспільства.

Облік нормативно-правових актів у сфері освіти полягає у зборі, «інвентаризації» нормативно-правових актів, постійному підтриманні їх у стані т. з. «чинного нормативно-правового акта», який би враховував усі зміни, що вносяться до нього, а також доповнення. Він покладений на Міністерство освіти і науки України

як центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сфері освіти та інших державних органів.

Застосування елементів консолідації щодо актів освітнього законодавства України потребує зведення до єдиного цілого численних правових норм про освіту, розкиданих за низкою нормативних правових актів. Насамперед, це стосується актів, що надають різноманітні пільги учасникам освітніх правовідносин. Систематизація освітнього законодавства може також проводитися у формі інкорпорації. Остання передбачає лише зовнішню обробку нормативних правових актів без будь-якої зміни їхнього змісту. Систематизовані таким чином нормативно-правові акти об'єднуються у різноманітні збірники. У цих збірниках вони можуть розташовуватися за хронологічним принципом (тобто за часом видання акта) або предметом правового регулювання (наприклад, акти можуть групуватися залежно від рівня освітньої системи, до якої вони відносяться, або від сфери регульованих відносин – економіка освіти, управління освітою тощо).

Найбільш складною формою систематизації законодавства є кодифікація, за якої відбувається внутрішня переробка нормативного матеріалу та створюється новий нормативно-правовий акт. Кодифікація постає як засіб (спосіб) вдосконалення та впорядкування законодавства і проводиться з метою: а) об'єднати та систематизувати апробовані протягом досить тривалого часу діючі встановлення; б) уточнити (удосконалити) їхній зміст; в) викласти з дотриманням вимог законодавчої стилістики та техніки. Тим самим забезпечується максимально можлива повнота регульованих цим кодифікуючим актом суспільних відносин. Кодифікація дозволяє усунути протиріччя та неузгодженість чинних норм права, надати їм завершеної форми.

Принципово вигідна особливість кодифікації полягає в тому, що вона забезпечує виконання у правовій системі двох найважливіших завдань: а) упорядковує законодавство та б) якісно вдосконалює його.

Кодифікація в цьому сенсі є не лише вищою формою систематизації, а й вищою формою правотворчості. Кодифікація завжди переслідує встановлення нових норм, що найбільше відповідають потребам суспільної практики, що усувають прогалини та дефекти в правовому регулюванні, і їм властива якість оптимальних регуляторів у певних умовах.

Незважаючи на позитивні аспекти розробки та ухвалення Кодексу України про освіту, існує низка перешкод для швидкої розробки та прийняття зазначеного законодавчого акта. Тим не менш реформа системи освіти, яка проводиться в Україні, курс на входження нашої країни в єдиний європейський простір вищої освіти, а також суттєві зміни, що вносяться в інші, суміжні галузі законодавства, визначають концептуальне оновлення системи освітнього законодавства, одним із засобів якого є його кодифікація.

Основним джерелом формування національного освітнього законодавства є Конституція України. Стаття 53 Конституції України гарантує кожному право на освіту. Відповідно до положень цієї статті держава забезпечує, зокрема, доступність вищої та післядипломної освіти, різних форм навчання. За Рішенням Конституційного Суду України від 4 березня 2004 р. № 5-рп/2004 доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту на засадах рівності, визначених статтею 24 Конституції України, означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту та держава має створити можливості для цього права. Визнання права кожної людини на освіту є також вимогою Загальної декларації прав людини (ст. 26), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (ст. 13).

Стаття 92 Конституції України [13] передбачає, що «основи освіти» регулюються виключно законами України. Таким чином, Конституція України не виключає, що низка питань регулювання освітньої діяльності, які не є основними, можуть регулюватися постановами Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства освіти та науки України, інших органів виконавчої влади.

Разом з тим слід погодитися, що своєрідною «конституцією освіти» є Закон України «Про освіту» [56], прийнятий у новій редакції 05 вересня 2017 року. Цей закон регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, а також визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти. В Україні створені рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

Статтею 2 Закону України «Про освіту» встановлюється, що законодавство України про освіту ґрунтується на Конституції України та складається із цього закону, спеціальних законів, інших актів законодавства у сфері освіти і науки та міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку. Підзаконні нормативно-правові акти не можуть звужувати зміст і обсяг конституційного права на освіту, а також визначених законом автономії суб'єктів освітньої діяльності та академічних свобод учасників освітнього процесу. Листи, інструкції, методичні рекомендації, інші документи органів виконавчої влади, крім наказів, зареєстрованих Міністерством юстиції України, та документів, що регулюють внутрішню діяльність органу, не є нормативно-правовими актами і не можуть встановлювати правові норми [56].

Означеним законом гарантується доступність та безкоштовність дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти, різних форм навчання; врегульовано питання надання державних стипендій та пільг здобувачам освіти різних рівнів; їхнього соціального захисту, незалежно від форм навчання та типів закладів, де вони навчаються; сприяння здобуттю освіти у домашніх умовах тощо.

Громадяни мають право безкоштовно здобувати вищу освіту в державних та комунальних навчальних закладах на конкурсній основі, а громадянам, які належать до національних меншин, держава гарантує право навчання рідною мовою або вивчення рідної мови у державних та комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Зазначені положення Конституції України та Закону України «Про освіту» розглядаються як конституційні засади розвитку освітнього законодавства.

Законодавством України про загальну середню освіту визначаються правові, організаційні та фінансові засади функціонування та розвитку системи загальної середньої освіти, що сприяє вільному розвитку людської особистості, формує цінності правового демократичного суспільства в Україні. Відповідно до законодавства загальна середня освіта є цілеспрямованим процесом оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної та практичної діяльності.

Статтю 3 Закону України «Про повну загальну середню освіту», прийнятого у 2020 році [51], передбачається, що система загальної середньої освіти складається із змісту повної загальної середньої освіти на кожному її рівні, мережі закладів освіти, учасників освітнього процесу, кадрового, фінансового, науково-методичного, ресурсного та нормативно-правового забезпечення освітньої та управлінської діяльності у сфері загальної середньої освіти. У цій статті наголошується, що система загальної середньої освіти функціонує з метою забезпечення всебічного розвитку, навчання, виховання, виявлення обдарувань, соціалізації особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і здобуття освіти упродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності, дбайливого ставлення до родини, своєї країни, довкілля, спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству; формування в учнів компетентностей, визначених Законом України «Про освіту» та державними стандартами.

Дотримання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти як зведення норм та положень, що визначають державні вимоги до освіченості учнів і випускників шкіл на рівні початкової, базової та повної загальної середньої освіти та гарантії держави у її досягненні є обов'язковим для загальноосвітніх навчальних закладів, а також професійно-технічних та вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації незалежно від підпорядкування, типів та форм власності. Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688 було внесено зміни до Державного стандарту початкової освіти, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 [28].

Постановою Кабінету Міністрів України від від 30 вересня 2020 р. № 898 затверджено Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти, який набув чинності з 1 вересня 2022 року [34].

Державну політику у сфері дошкільної освіти в межах компетенції формують та реалізують центральний орган виконавчої влади у сфері освіти, інші центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їхні виконавчі органи. Засадами державної політики та принципами освітньої діяльності у сфері дошкільної освіти є встановлені у Законі «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 року в редакції від 02.04.2022 року положення: рівний доступ до здобуття дошкільної освіти; обов'язковість здобуття дошкільної освіти дітьми старшого дошкільного віку; забезпечення умов для збереження і зміцнення здоров'я дитини, формування гігієнічних навичок та культури здорового способу життя, виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, всебічного розвитку, задоволення її потреб у реалізації здібностей, інтересів тощо; єдність розвитку, виховання та навчання дітей; єдність виховного впливу сім'ї та закладів дошкільної освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності; наступність дошкільної та початкової освіти; світський характер дошкільної освіти у державних і комунальних закладах дошкільної освіти; дитиноцентризм та особистісно-орієнтований підхід до розвитку дитини;

відповідність змісту, рівня й обсягу дошкільної освіти віку дитини та особливостям її психофізичного розвитку; інші засади та принципи, визначені Законом України «Про освіту» [56].

Принципами дошкільної освіти є доступність кожному громадянину освітніх послуг, наданих системою дошкільної освіти; рівність умов реалізації задатків, схильностей, здібностей, обдарувань, різнобічного розвитку кожної дитини; єдність розвитку, виховання, навчання та оздоровлення дітей; єдність виховних впливів сім'ї та дошкільного навчального закладу; спадкоємність та перспективність між дошкільною та початковою загальною освітою; світський характер дошкільної освіти; особистісно-орієнтований підхід до розвитку дитини; демократизація та гуманізація педагогічного процесу; відповідність змісту, рівня та обсягу дошкільної освіти особливостям розвитку та стану здоров'я дитини дошкільного віку.

На законодавчому рівні визначається роль сім'ї в дошкільній освіті, а саме те, що сім'я зобов'язана сприяти отриманню дитиною освіти у дошкільних та інших навчальних закладах або забезпечити дошкільну освіту у сім'ї відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти. Відвідування дитиною дошкільного навчального закладу не звільняє сім'ю від обов'язку виховувати, розвивати та навчати її у сімейному колі. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність перед суспільством та державою за розвиток, виховання та навчання дітей, а також за збереження їхнього життя, здоров'я, людської гідності. Відповідальність за здобуття дітьми дошкільної освіти покладається на їхніх батьків, а дітьми, позбавленими батьківського піклування, на осіб, які їх замінюють, та на навчальні заклади, де вони утримуються.

Окремого розгляду у контексті нашого дослідження потребує проблематика гуманітаризації освіти в сучасних умовах. Очевидно, що вона не адекватна проблематиці розвитку гуманітарної освіти. Не відсутність гуманітарної освіти, а нерозвиненість гуманітарного мислення, суто технократичні й економічні переконання в окремих спеціалістів-керівників призводять на практиці

до провалу багатьох гарних починань як в освіті, так і в інших сферах суспільного життя. Саме тому на часі перехід в освіті від культу фрагментарної людини-об'єкта до утвердження пріоритету конкретної багатовимірної людини-суб'єкта та синергії її зв'язків із динамічним світом.

Проблема гуманітаризації виникла вже тоді, коли внаслідок відомого ще із часів античності протиставлення «техне – епістеме», природничо-наукове, а особливо технічне знання, почало відмежовуватися від знання культуротворчого. Остаточо відділившись, воно на правах найбільш активного «перетворювача» природи присвоїло собі право займатися проблемами людини. Саме тоді виникли і стали оформлюватися критерії доцільності і ефективності, що мали суто природничо-дослідницьку, технічну і технологічну природу.

Відповідно, вже на початку ХХ століття корисним для людини вважалося лише те, що можна раціонально обґрунтувати (веде до здешевлення, прискорення, удосконалення) за аналогією до принципів роботи технічних приладів. А домінантою розвитку стало технократичне мислення, визначальними рисами якого є примат засобів над ціллю, цілі – над смислом і загальнолюдськими інтересами, смислу – над буттям і реаліями сучасного світу, техніки – над людиною та її цінностями.

У цьому ж напрямі відбувався і розвиток гуманітарної сфери й відповідної державної політики, пріоритетом для якої стали технократичні цілі – більше, швидше, ефективніше, дешевше. Означені цілі виявилися лише способами, точніше кажучи, засобами, неадекватними власне гуманістичним цілям суспільного розвитку.

Гуманітаризація освіти передбачає реалізацію комплексу заходів, спрямованих на відновлення людського виміру в освіті і науці, а отже, на подолання вузько соціального, технократичного підходу, характерного для традиційної організації освітнього процесу. Вона однаково актуальна для представників будь-якої професії, оскільки спрямована на подолання технократичного мислення. Саме із цих позицій гуманітаризація може осмислюватися

як модус трансформації суспільства в цілому, а не окремих його професійних сегментів.

Слід зазначити, що проблематика гуманітаризації освіти представлена широким спектром підходів як до визначення предметності теоретичного аналізу, так і до обґрунтування тих чи інших шляхів принципового вирішення наростаючих суперечностей. Серед них умовно можна виділити такі:

– екстенсивний – за якого гуманітаризація сприймається, перш за все, як додаткове введення у навчальні плани освітніх компонентів гуманітарного циклу або їхнє поглиблене вивчення;

– інтенсивно-технологічний – приборічники якого вбачають у гуманітаризації необхідність зміни технологій освітньої діяльності. Вони пропонують будувати нову освіту на зануренні у предмет, індивідуалізації траєкторій навчання, утворенні різновікового освітнього простору тощо;

– інтенсивно-змістовий – представлений переважно у вигляді особистісно-орієнтованої парадигми, в основі якої пошук людських смислів в освіті.

Незаперечним є той факт, що освіта неможлива без звернення до особистості, її внутрішнього світу. Проте виникає питання, яку роль відіграє особистість у цьому процесі – роль цілі або засобу? У системі традиційної освіти особистість сприймається не як самобутня і цілісна, а через призму функціонально заданих параметрів – успішності, «правильної» поведінки, мотивації тощо. Переслідуючи цілі функціональної, предметної підготовленості людини, традиційна педагогіка позиціонує особистість як засіб, спираючися на механізми мотивації, ціннісного орієнтування, смислопошуку як свого роду допоміжні фактори.

Перехід до цілісної педагогіки особистості вимагає нової методології. Освіта має спиратися, у першу чергу, на механізми особистісного становлення людини – рефлексію, смислотворчість, автономність та ін., що осмислюються як самоціль освітньої діяльності, якій підпорядковані усі її змістові і процесуальні компоненти. Ефективність засвоєння при цьому власне предметного

змісту зростає завдяки тому, що воно здобуває якісно нового особистісного смислу, виступаючи своєрідним середовищем становлення досвіду індивіда.

Процес гуманітаризації державної політики в освітній галузі є ні що інше, як введення людини у культуру, оскільки саме «культура співпадає з межами нашого власного існування у світі, з нашим специфічним людським буттям і тільки культура «дозволяє робити висновки про те, ким ми є цьому світі і що означає бути людиною» [19, с. 128].

Означена зміна пріоритетів зумовлює необхідність універсализації освіти на основі отримання «знання про знання». Із цих позицій не основи наук, а основні елементи культури повинні утворювати наступні блоки нового змісту освіти: культура організації і реалізації діяльності; культура мислення; філологічна культура (мовленнєва, риторична); етична культура; політична культура; естетико-художня культура; психологічна культура; фізична культура.

Предметне навчання по суті своїй протиприродне для людини. Адже вона прагне зберегти свою цілісність в об'єктивно цілісному світі. Між тим, створена за радянських часів система освіти, в основу якої було покладено предметно-змістовий принцип, не лише не дозволяє сформуватися цій цілісності, а повсякчасно руйнує її.

Світ, поділений у відповідності із навчальними дисциплінами, виглядає достатньо впорядкованим і детермінованим, але такий світ не співвідносний із тим, у якому ми реально живемо. Світ, що складається із предметних галузей, є дидактичним, але не життєздатним, його освоєння робить мислення людини розсудочним, проте не розумним... Розум формує інший образ світу: динамічний, без жорстких кордонів між предметними галузями, який об'єднує знання і почуття. Саме тому для побудови освіти, яка б сприяла зрощенню розуму людини, предметно-змістових принципів замало – необхідно звертатися до свідомості людини, її особистості [9, с. 18-19].

Таким чином, принципова відмінність підходу до організації процесу гуманітаризації пролягає на межі розуміння його як форми або як змісту. Має значення не цикл предметів або їхні інтегровані блоки чи модулі, а в першу чергу, спосіб взаємодії у процесі пізнання.

Гуманітарне мислення спирається на особливий спосіб взаємодії з оточуючим світом. По-перше, це прагнення зрозуміти і осмислити реалії світу в їхньому «людському вимірі». Тобто оволодіти не лише об'єктивними і точними характеристиками тих чи інших явищ, але й досягнути ступінь їхньої співвіднесеності із сутнісними силами людини, наповнити об'єктивовану картину смислами і цінностями людини. По-друге, гуманітарне мислення передбачає таку взаємодію із будь-якими знаково-символічними системами, яка дозволяє зберегти відкритість їхнього розуміння і як об'єктивних значень, і як ціннісно-сміслових проявів людини. З огляду на це, більшість концепцій гуманітаризації освіти в основу пізнавального процесу покладають розуміння, досягти якого допомагає діалог. При цьому діалог набуває значення загального способу, а не лишень форми реалізації комунікативної ситуації.

І нарешті, гуманітарне мислення відкидає уявлення про абсолютну детермінованість і раціоналізм у пізнанні світу, а також однозначність отриманого результату. Воно визнає суперечливість, мінливість, невичерпність світу, а отже, і пізнавального процесу. Відповідно, саме знання вже осмислюється не як результат, а як процес, що несе у собі потенціал відкритості. Ці та інші якісні характеристики гуманітарного мислення дозволяють робити висновки про ступінь ефективності заходів з реформування освіти, що й зумовлюють різного роду трансформаційні процеси в освітньому просторі. Зокрема, якщо мова йде про перерозподіл питомої ваги навчальних предметів, то, як правило, залишається поза увагою той факт, що і гуманітарний цикл навчальних дисциплін може бути вкрай технократичний, а освітній процес – побудований на технологізованій основі механістичної парадигми.

Необхідно внести ясність і у розуміння двох взаємодоповнюючих процесів – гуманітаризації і гуманізації. В освітній практиці гуманітаризація асоціюється із збільшенням кількості гуманітарних наук у програмі, а гуманізація – із переведенням міжособистісної взаємодії суб'єктів освіти у площину людяності і високої моралі. Між тим, така позиція розводять сфери впливу цих двох чинників розвитку особистості, і проблемою гуманітаризації переймаються лише на природничо-технічних факультетах вищих навчальних закладів.

Узагальнюючи підходи до розуміння гуманітаризації суспільних відносин, а також суперечності в їхній реалізації, можемо зробити висновок: сутність гуманітаризації полягає у формуванні певної напруженості і стилю мислення та діяльності людини, що зорієнтовані на освоєння, розвиток і використання будь-якого знання як засобу гуманізації життя.

Гуманітаризація як соціокультурна детермінанта трансформації сучасного простору освіти дозволяє вирішити такі проблеми у його розвитку:

- подолати вузько сцієнтистський, технократичний, механістичний підхід до розуміння сутності освіти. Орієнтація на удосконалення умінь і навичок занурює людину у сферу раціонального, а отже, навчання забезпечує однобічний розвиток цілісної за своєю природою людини. Гуманітарна освіта передбачає можливість співвіднесення себе, своїх дій із культурою, суспільством, з іншою людиною, із самим собою, за рахунок чого простір сутнісних сил людини постає як простір її розвитку;

- забезпечити формування суб'єктного простору людини. Особистість народжується у процесі вирішення екзистенціального завдання освоєння і оволодіння складністю власного буття. Дійсно гуманітарна освіта розглядає людину в якості суб'єкта об'єктивної освітньої діяльності, що дозволяє їй утвердитися у власному цілепокладанні і творчості як основі життя, переконатися у власній унікальності і неповторності;

– вирішити проблему інтенсифікації і збагачення культури. Якщо система освіти викорінює паростки творчого начала в особистості, а з ними – і пагони культури, то вона позбавляє особистість можливості творити культуру, що врешті-решт призводить до її збіднення.

Таким чином, метою гуманітарної за своєю суттю освіти є формування цілісної поліфонічної картини світу, що дозволяє не лише засвоювати цикл предметів, але й вростати у культуру, опановуючи відповідний спосіб мислення.

Державна політика в освітній галузі повинна мати пріоритетом освіту, яка стає для людини не лише засобом, а й способом і метою розвитку, заповнює собою усе її життя, а отже, і життя суспільства в цілому. Із цих позицій розуміння освіти актуалізує такі поняття, як «суспільство знань», «пожиттєва освіта», «від освіти на усе життя до освіти через усе життя».

Зміна пріоритетів у державній політиці щодо освітньої галузі потребує і нового змісту і поняття «навчання», оскільки неперервна освіта зорієнтована на адаптацію до динамічних умов соціального і професійного буття і прагнення здобувати нові знання. Говорячи про певні здібності і життєві пріоритети, навряд чи доречним буде вживання самого поняття «навчання» у процесуальному розумінні, хоча його інституціональний статус все ж таки зберігається. Навчитись учитися – це і є мета, до якої має прагнути навчання в його інституціональних формах, що забезпечує індивіду можливість отримувати освіту і культивувати себе як істоту, яка прогресує впродовж усього життя [75, с. 6].

Із цих позицій актуальності набуває така модель неперервної професійної освіти, яка об'єднує у певну цілісність два аспекти освітнього процесу. З одного боку, як простору особистісного і соціального розвитку, набуття необхідних компетенцій, де створюються максимально сприятливі умови для виявлення творчих здібностей особистості, оптимізації її гуманістичних принципів; з іншого – як розширення індивідом напрямів своєї діяльнійшої реалізації. Другий аспект потребує особливої уваги, адже саме

діяльнісна самореалізація актуалізує потенційні можливості особистості, спонукає її до творчості як процесу самовираження і самотворення одночасно. Таким чином, неперервна освіта стає простором, у якому особистість оволодіває соціальними механізмами самореалізації.

У свою чергу, такий підхід висуває особливі вимоги до організації освітнього процесу як процесу професіоналізації. Його основними принципами в межах багаторівневої системи стають: а) суб'єктна орієнтація; б) свобода вибору освітньої траєкторії; в) гнучкість і варіативність; г) використання життєвого, соціального і професійного досвіду суб'єкта освіти як джерела навчання; г) діалоговий характер взаємодії. Втілення даних положень у життя потребує системних перетворень у державній політиці та відповідному нормативно-правовому забезпеченні.

§2.3. Мовна політика у контексті гуманітарних викликів для України в умовах війни й повоєнного відновлення

Мова є одним із ключових структурних елементів формування національної ідентичності. Окрім маркерної функції у процесі групової взаємодії, мова слугує також одним із критеріїв самоідентифікації індивіда, тож питання мовної політики одразу зачіпає ряд фундаментальних елементів соціального життя: національна безпека, державна комунікація та державні послуги, соціальне обслуговування, освіта та багато інших.

Згідно з А. Блекледжем, мовний вибір тісно пов'язаний з мовною ідеологією, політичним впливом й владними відносинами. Цей зв'язок обумовлений різним статусом окремих мов у професійній, соціально-економічній та соціально-культурній сферах, а виміральною оцінкою статусу конкретної мови може бути рівень її вжитку на глобальному рівні, наскільки володіння цією мовою є затребуваним як на локальному, так і на глобальному ринках праці, соціальні групи чи класи використовують цю мову, іншими словами, яким є лінгвістично-культурний капітал мови.

Лінгвістично-культурний капітал мови не є примордіальною та незмінною категорією, як і будь-який капітал, тож у процесі владних відносин та зокрема за допомогою певної державної політики може бути примножений чи зменшений. Одним із способів регуляції лінгвістично-культурного капіталу є формування мовної ідеології [76].

Мовна ідеологія – це певний комплекс переконань стосовно мови, сформованих її носіями щодо раціоналізації чи обґрунтування сприйняття мовної структури та використання її, що відображається у «самоочевидних» ідеях та трактуваннях певної соціальної групи щодо ролі мови у соціальному досвіді її членів. Слід відзначити, що мовна ідеологія не завжди є частиною предмету дослідження мовної політики держави, адже цей феномен актуалізується за умови взаємозв'язку між мовним досвідом та соціальною стратифікацією [89].

За цієї умови лінгвістично-культурний капітал мови та вид мовної ідеології стають аналітично важливими одиницями у дослідженні мовної політики держави. Термін «мовна ідеологія» своїм корінням сягає лінгвістичної антропології та характеризує такі соціальні відносини, у яких мова наділяється рядом характеристик щодо якості, цінності, статусу, норми, функції, володіння і тому подібне.

На думку Ж. Бломмарта, мовні ідеології мають такі функції:

– *Регулювання* практичного мовного режиму у публічній сфері. Публічні політики, що базуються на мовній ідеології, конструюють зображення «соціально бажаного» використання мови та ідеального мовного розподілу у суспільстві.

– *Продукування та регулювання ідентичності*. Держава може формувати прискриптивні етнолінгвістичні ідентичності. У такому випадку метою державної мовної політики є «автоматичне» скеровування індивідуальної поведінки. Означений характер політики особливо притаманний державам, які прагнуть сформува-ти монолінгвістичне суспільство. Подекуди може відбуватися за таких умов перебільшення ролі мови у суспільному житті.

– *Нормативування*. Формування етноцентричної та внутрішньо гомогенної («чистої», нормативної) мови та проектування такого зображення державної мови у зовнішній світ.

У свою чергу, С. Галь і Дж. Ірвін виокремлюють такі процеси, що сприяють ідеологізації мови:

– *Іконічність*. Процес, у межах якого мова стає одним із видів ідеологічної репрезентації груп, що відбувається за тих умов, якщо лінгвістичні практики, притаманні цій групі, стають їхнім іконічним відображенням.

– *Рекурсивність*, коли процеси опозиції між конкретними соціальними групами відображаються на рівні символічної опозиційності тих рис, які характеризують конкуруючі групи. Рекурсія може спровокувати процес сегментації групи та її поділу на різні підгрупи.

– *Стирання*. Цей процес протилежній рекурсії, в його межах індивіди приховують свої певні активності чи переконання, роблячи їх невидимими на загальному ідеологічному полі. Цей феномен притаманний групам, які позиціонують себе як гомогенні [77].

Мовна політика держави є частиною політики ідентичності – політики, яка піднімає та одночасно дає відповідь на питання «Ким ми є?», надаючи йому значення одного із ключових питань політичного життя. Тож для дизайну чи аналізу мовної політики аспектами першого значення є такі: яке бачення національної ідентичності транслює державотворець та де він/вона прагне провести лінію розмежування: хто такі: ми і носіями яких характеристик ми є.

Відповідно гострота соціального конфлікту залежить від форми та розташування тієї межі, що проводить кордон між різними ідентичностями.

Як зазначає А. Патен, у контексті мовної політики держави найбільш типовими є питання публічного визнання мови та індивідуальної лінгвістичної автономності. За визначенням Пате-на, в цьому випадку мову слід охарактеризувати як таку, що має

достатній рівень публічного визнання, а користування цією мовою відкриває доступ до публічних послуг і ведення публічного бізнесу. До таких публічних послуг належать освіта, сфера охорони здоров'я, обслуговування в державних та комунальних інституціях [86].

Рівень індивідуальної лінгвістичної автономності визначається рівнем свободи індивіда обирати мову вжитку у непублічних сферах життя без державного втручання. Питання лінгвістичної автономності актуалізується у контексті того, чи дозволяє собі держава втручатися у сферу приватного мовного ужитку.

Проявом реалізації мовної політики є легальний рівень мови: державне законодавство, декларації, мовні стандарти, тести та інші типи документів. Опосередкований рівень мовної політики складніший для визначення та аналізу. На цьому рівні мовні практики не є регульовані та кодифіковані безпосереднім законодавством, однак вони можуть підтримуватися неформальними практиками у суспільстві, наприклад внутрішні правила використання мов у засобах масової інформації.

Відкритість та закритість мовної політики, відповідно, співвідносні з легалізованим та опосередкованим рівнем. На відкритому рівні мовної політики законодавче регулювання мовної поведінки базується на наявному у суспільстві культурному середовищі і, таким чином, відбувається інституціоналізація існуючих практик та патернів мовної поведінки.

На закритому рівні мовна політика держави конструюється з огляду на бажану поведінку та направлена на зміну культурного середовища у суспільстві шляхом маніпулювання мовними практиками [87]. Мовна політика держави включає й такі елементи, як планування статусу, планування структури й форми та планування надбання. Планування статусу – це закріплення певної мови/мов у полі конкретних сфер. Планування структури й форми – це спроба змінити форму та структуру власне самої мови. Планування надбання відбувається з огляду на необхідність кодифікації та стандартизації державної мови [там же].

Також поширеною практикою є модифікація офіційного впропису мови задля уникнення запозичень з інших мов. Планування надбання передбачає імплементацію політики статусу та закріплення за мовою конкретної ролі.

Розглядаючи мовну політику, ми, в першу чергу, будемо фокусуватися на ролі мови як єднального чинника нації. У багатьох культурних та соціальних контекстах мова, якою говорять індивіди, набуває значення серцевинного елемента, маркера групової ідентичності. Визначення та інструменталізація елементів групової ідентичності набуває першочергового значення у державотворчих процесах молодих держав, адже політика ідентичності відіграє важливу роль у збереженні рівноваги та стабільності у суспільстві. Мова може відігравати роль маркеру, що конструює бачення та відчуття належності до конкретної групи, і бути відображенням того, хто до цієї групи не належить.

У соціальних відносинах мова втілює у собі різний лінгвістично-культурний капітал: мова набуває характеристик цінності, якості, сили, економічного, політичного та соціального потенціалу. Формуючи дизайн мовної політики, держава може впливати на наповнення цих характеристик, конструюючи мовну ідеологію у державі. Мовна ідеологія набуває особливого значення в умовах, коли користування певною мовою у публічній та приватній сферах відображає владні стосунки у соціальній структурі суспільства.

Моделі публічної мовної політики конструюють бажане політичним актором зображення національної ідентичності, особливо гостро це питання постає у лінгвістично гетерогенних суспільствах. Мовна політика може стосуватися як статусу, так і каркасу мови, однак незважаючи на те, що, на перший погляд, політика в другому випадку має виключно лінгвістичний характер, однак так само вона має й ідеологічне забарвлення, особливо в таких формах, як, наприклад, пурифікація чи реновація.

Не викликає сумніву, що мова акумулює створену протягом століть систему суспільно-духовних цінностей, передає новим

поколінням ключові уявлення про національну ідентичність, про необхідність збереження єдиного культурно-історичного простору, що об'єднує народ України. Відповідно питання поширення і збереження української мови як мови державної завжди буде актуальним для нашої країни.

Мова є важливим об'єктом правових відносин, що виникають між індивідами, організаціями та органами влади, оскільки вона є інструментом формування офіційних, усних, письмових, інформаційних повідомлень, заяв, звернень, договорів тощо. Окрім того, вона є соціальною реальністю, що потребує спеціального нормативно-правового регулювання. Динамічність мови як форми суспільної свідомості і як засобу соціальної комунікації, її багатофункціональність дозволяють говорити про існування особливих мовних відносин, що входять до сфери правового впливу.

Правове і, перш за все, законодавче закріплення соціальних функцій мови за умови системної постановки питання дозволяє враховувати рівень національної культурної самосвідомості народу, його соціальні потреби, а також створює умови для нейтралізації намагань суб'єктивного втручання в процеси мовного функціонування.

Здійснюючи правове забезпечення мовної політики, необхідно застосовувати комплексний підхід, оскільки мовні відносини охоплюють широке коло суб'єктів: людина, національні спільноти, держава, державні органи, органи місцевого самоврядування тощо.

Як свідчить світовий досвід, моделі правового регулювання мовних відносин визначаються мовною ситуацією, що історично склалася в конкретній країні, а також залежить від мовної політики, здійснюваної державою. Тож питання, пов'язані із законодавчим закріпленням специфіки функціонування мов у тій чи іншій країні, не можна розглядати ізольовано від усієї політичної, соціально-економічної та культурної ситуації, яка найчастіше диктує логіку й визначає можливості законодавчого регулювання мовної політики. Саме з особливостями модернізації українського

суспільства пов'язані основні кроки органів державної влади, що мають на меті розв'язати весь комплекс проблем, дотичних до утвердження української мови як державної.

Вже в законодавчих актах Української РСР кінця 80-х років і перших років незалежної України досить повно відображені мовні права титульної нації і національних меншин. Йдеться насамперед про Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» (1989 р.), «Декларацію прав національностей України» (1991 р.), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.).

Причому зазначені нормативно-правові акти випередили у часі прийняття Радою Європи визначальних міжнародно-правових документів у цій галузі правовідносин:

– Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (1992 р.).

– Рекомендацій 1201 44 Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо тексту додаткового протоколу до Конвенції про захист прав та основних свобод людини щодо осіб, які належать до національних меншин (1993 р.).

– Рамкової конвенції про захист національних меншин (1995 р.).

Концептуальні засади етнонаціональної політики майбутньої незалежної держави були викладені в Декларації про Державний суверенітет України (1990 р.). Цей документ декларував зобов'язання держави щодо забезпечення національно-культурного відродження українського народу, його історичної свідомості та традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя. Документ містив положення, згідно з яким громадяни всіх національностей становлять народ України; утверджував рівність перед законом усіх, незалежно від походження, расової та національної належності, мови тощо; гарантував усім національностям, що проживають на території країни, право їхнього вільного національно-культурного розвитку.

У Декларації прав національностей України (1991 р.) [6] держава гарантувала всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, соціальні та культурні права. Декларація утверджувала заборону дискримінації за національною ознакою і покарання за такі дії (ст. 1); гарантувала всім національностям право на збереження їхнього традиційного розселення; зобов'язувала створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур (ст. 2); гарантувала право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і поширення інформації (ст. 3).

Принциповим і досить важливим слід вважати положення декларації, яким передбачено можливість функціонування мов інших національностей нарівні з державною мовою, не вимагаючи при цьому, щоб на відповідній території громадяни певної національності становили більшість, як це передбачається тепер законом про мови.

Згідно зі ст. 3 Декларації, достатньо було компактного проживання тієї або іншої національності. Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.) був новим помітним кроком у напрямку гарантування національним меншинам права на вільний розвиток, у т. ч. у мовній сфері. Разом з тим закон певною мірою звужив мовні права національних меншин порівняно з положеннями Декларації прав національностей.

Йдеться, зокрема, про заміну ряду формувань – «компактного проживання» на «більшість населення»; «вільне користування рідними мовами у всіх сферах суспільного життя» на «користування у роботі державних органів, громадських об'єднань, а також підприємств, установ і організацій».

Наступним надзвичайно важливим кроком у реалізації мовної політики України стало прийняття Конституції України 1996 р., у ст. 10, 11, 12 якої сформульовано принципові положення щодо функціонування мов в Україні. Згідно зі статтею 10 державною мовою в Україні є українська мова, при цьому держава забезпечує

всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Стаття 11 встановлює, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

У статті 12 зазначається, що Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

Важливе значення для конкретизації конституційної норми щодо державної мови мало офіційне тлумачення ч. 1 ст. 10 Конституції, надане Конституційним Судом України, який у своєму рішенні наголосив, що «положення ч. 1 ст. 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова», треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України у здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (ч. 5 ст. 10 Конституції України).

Виходячи з положень ст. 10 Конституції України щодо гарантування застосування мов в Україні, зокрема у навчальному процесі, мовою навчання в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних і комунальних навчальних закладах України є українська мова.

Процес удосконалення законодавства про мови в Україні потребує врахування різних підходів, але, перш за все, має включати системне розуміння відповідного законодавчого втілення та тлумачення такого основоположного для правового забезпечення мовної політики в Україні поняття, як «державна мова».

Поняття «державна мова» є усталеним і досить поширеним як у теорії, так і в практиці багатьох країн світу. Воно закріплюється традицією, конституціями, національним законодавством

і виконує інтегруючу функцію в політичній, офіційній, культурній сферах країни, є своєрідним символом держави. Синонімами цього терміну є «національна мова» (Мальта), «мова республіки» (Франція), «мова країни» (Швейцарія).

Державна мова – це, по-перше, мова більшості населення, що проживає на відповідній території тієї чи іншої держави, і, по-друге, мова нормативних актів, діловодства, судочинства, діяльності державних органів, навчання, засобів масової інформації.

Конституційний Суд України визначив державну мову як мову, «якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя» [59].

Якщо в конституції країни встановлюється державна мова, то вона зазвичай пов'язана з назвою країни і, як правило, це мова титульної нації (етносу). Титульним етносом у багатоетнічному суспільстві є найчисленніший та найдавніший з етносів, з назвою якого асоціюється назва країни і який робить найвагоміший внесок у соціальну результативність життєдіяльності означеного суспільства. Він дає своє ім'я не лише країні, а й державі та атрибутам влади – території й кордонам, природній специфіці й ландшафту, шельфу, територіальним водам і повітряному басейну; дипломатичній службі і збройним силам, валютно-фінансовій системі й типу економіко-господарської діяльності, парламенту й уряду, мові офіційного спілкування і моделі культурного засвоєння людиною світу, торговельним, культурним і зовнішньополітичним взаєминам народів.

Державний статус української мови є стабілізаційним чинником у зміцненні єдності українського суспільства, ідентифікації громадян як єдиного українського народу, а також важливим чинником суверенітету і безпеки держави. Утвердження української мови як державної є складовою контексту державної інституціоналізації, формування державно-управлінського механізму забезпечення державної мовної політики, покликаної унеможливити спекуляції мовно-політичними проблемами. Захист своєї мови і культури є обов'язком кожної держави, важливою

складовою національної безпеки навіть у тих країнах, де мовна ситуація не відзначена складністю.

Суспільна обумовленість та конфліктогенність мовних процесів неминуче роблять мову одним із найважливіших об'єктів правового регулювання. Встановлюючи правила застосування, вживання, використання мов, законодавець регулює відносини між їхніми носіями і має виходити з того, що мова як соціальне явище є визначальним чинником міжлюдської інтеграції, важливим аспектом групової ідентифікації.

Ця специфічна сфера законодавства повинна регулювати взаємини особи з групами осіб, стосунки між групами осіб, відносини між державою та групами осіб. Мовну ситуацію в кожній країні слід розглядати як унікальну. Відповідно, законодавче регулювання мовних відносин має здійснюватися з урахуванням національних особливостей, які не вкладаються в існуючі (в тому числі й на міжнародному рівні) стереотипи. Особливості мовної ситуації в Україні свідчать про те, що об'єкт правового регулювання – мови і мовні відносини – в Україні є складним і різноманітним, а це потребує адекватного реагування на проблеми, які виникають у цій сфері, і відповідного роз'яснення на міжнародному рівні.

Лише мова титульного етносу може бути ознакою українського громадянства, саме вона здатна забезпечити нації її самобутність і гідність, інформаційний суверенітет, культурну цілісність, згуртованість і єдність, творчий потенціал і поступ.

Не підлягає сумніву, що мовна ситуація в суспільстві безпосередньо залежить від мовної політики держави. Так, уряд може як стимулювати розвиток державної мови, так і стримувати, звужувати її функціонування.

У кожній державі мовна політика є складником національної політики, вона віддзеркалює її принципи, відповідає панівній ідеології. Спрямування і форми впровадження мовної політики зумовлені суспільним та політичним ладом, політичним режимом, міжнаціональними відносинами. Як будь-яке суспільство вдосконалюється, розвивається через засоби мови, так держава

починається з мови, ґрунтується на ній. Слушною з цього приводу є думка професора В. Лизанчука, який у книзі «Не лукавити словом» дійшов висновку, що саме на єдиній мові, передусім рідній, історично формується нація як спільнота переконаних однодумців, які закладають гарантію патріотичної одностайності з метою розвитку власного політичного утворення, нормативних актів і технології діяльності державних інституцій [18, с. 190].

В останні роки після Революції Гідності й розв'язаної росією гібридної війни проти нашої країни ситуація в мовній політиці держави почала стрімко змінюватися на користь української мови. Цьому сприяли мобілізація мовного патріотизму і всередині депутатського корпусу Верховної Ради, і тиск на владу з боку численних громадських організацій, роль яких значно посилилася.

У 2018 році, через чотири роки після Революції Гідності, рішенням Конституційного Суду України [58] Закон «Про засади державної мовної політики» було визнано таким, що не відповідає Конституції України, адже положення цього закону «створюють умови для домінування регіональної мови над державною мовою, вибіркового захисту регіональних мов або мов меншин, надають привілеї одним мовним групам (національним меншинам) та обмежують права інших, що має ознаки дискримінації та порушує принцип правової визначеності – складовій верховенства права, надають право місцевим радам вирішувати питання щодо застосування заходів, спрямованих на використання регіональних мов або мов меншин».

Значним кроком вперед на шляху розвитку державної мовної політики стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року, який набрав чинності 16 липня 2019 року [38]. Майже одночасно з набранням чинності цим законом українським урядом було схвалено Стратегію популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава». Відповідне рішення було прийнято на засіданні Кабінету Міністрів України 17 липня 2019 року. Ця стратегія визначає мету,

стратегічні цілі та основні завдання, на виконання яких має бути спрямована реалізація державної мовної політики найближчими роками, та охоплює всі сфери суспільного життя.

Вищезгаданим Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» українська мова остаточно і беззаперечно проголошується єдиною державною (офіційною) мовою в Україні. На відміну від попереднього мовного закону, тепер відповідно до пункту сьомого статті 1 зазначеного закону «статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені цим законом» [38].

Таким чином, вперше за період становлення української державності використання української мови в органах державної влади та місцевого самоврядування стало обов'язковим для всіх регіонів України.

Слід зауважити, що вперше на законодавчому рівні українську мову було визнано як таку, що потребує захисту (пункт перший статті 3). Також закон охоплює найбільшу сферу застосування закону серед усіх попередніх мовних законів. Так, відповідно до статті 2 закону, «Цей закон регулює функціонування і застосування української мови як державної у сферах суспільного життя, визначених цим законом, на всій території України»; до сфери дії закону не належить сфера приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів. Розглядаючи чинний закон у порівнянні з попередньою правовою базою державної мовної політики, можемо з упевненістю стверджувати, що чинний закон дійсно охоплює найбільший обсяг сфер суспільного життя [38].

Важливою новацією закону є те, що знання державної мови є обов'язковою умовою для набуття громадянства України, а з липня 2021 року, коли стаття 7 закону набула чинності, необхідний рівень знання мови для набуття громадянства визначається Національною комісією зі стандартів державної мови – новим

органом в українській державній системі, утвореним у листопаді 2019 року [68].

На відміну від попередніх мовних законів, Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у частині III вводить умови обов'язкового володіння та використання української мови за конкретних умов, тоді як у попередніх законах існувала варіативність використання мов у державній сфері. Так, у статті 9 закону наведений вичерпний перелік керівників та заступників державних органів, членів виконавчої та законодавчої гілки влади, які зобов'язані володіти та користуватися українською мовою під час виконання службових обов'язків, а також усіх державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій та їхніх заступників, представників судової гілки влади та правоохоронних органів, освітніх і медичних закладів та ін.

Рівень володіння мовою зазначених осіб має бути засвідчений державним сертифікатом про рівень володіння державною мовою (стаття 10). У сфері трудових відносин ніхто не може бути примушений до використання іншої мови окрім державної, за винятком випадків обслуговування клієнтів-іноземців й у контексті співпраці з міжнародними партнерами (стаття 20).

Фундаментальною зміною у державній мовній політиці стало створення легальних механізмів для контролю за виконанням державної мовної політики. Як уже було зазначено, законом утворюється Національна комісія зі стандартів державної мови, до повноважень якої віднесено такі:

- опрацювання та утвердження стандартів української мови як державної;

- збереження та розвиток державної мови через встановлення стандартів державної мови і методів перевіряння рівня володіння державною мовою, необхідного для набуття громадянства чи зайняття визначених законами посад;

- напрацювання з урахуванням пропозицій та висновків Інституту української мови Національної академії наук України, інших наукових та освітніх установ і затвердження стандартів

державної мови: правопис, термінологію, стандарти транскрибування і транслітерації;

– затвердження порядку перевірки рівня володіння державною мовою;

– ведення Реєстру державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою та забезпечення його адміністрування.

Таким чином, утворено орган, відповідальний за забезпечення достатнього рівня володіння українською мовою для набуття українського громадянства та зайняття відповідних посад, зазначених у законі, а також за стандартизацію мови.

Як позитив слід відзначити утворення посади уповноваженого із захисту державної мови (стаття 49). До завдань уповноваженого входить: захист української мови як державної, захист права громадян України на отримання державною мовою інформації та послуг у сферах суспільного життя, визначених цим законом, на всій території України і усунення перешкод та обмежень у користуванні державною мовою.

Для виконання цих завдань уповноважений наділений такими повноваженнями:

– подає Кабінету Міністрів України пропозиції щодо забезпечення ефективної реалізації державної політики, спрямованої на захист державної мови, всебічний розвиток і функціонування державної мови у сферах суспільного життя, визначених цим законом, на всій території України, сприяння задоволенню мовних потреб українців, які проживають за межами України;

– забезпечує моніторинг виконання законодавства про державну мову, державних цільових програм забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної;

– розглядає скарги фізичних і юридичних осіб на дії та бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій всіх форм власності, інших юридичних і фізичних осіб щодо дотримання вимог законодавства про державну мову;

– спрямовує до Комісії з питань вищого корпусу державної служби, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій подання про проведення службових розслідувань, а також притягнення до дисциплінарної відповідальності посадових осіб, винних у порушенні законодавства про державну мову, що є обов'язковими до розгляду;

– забезпечує складення протоколів та застосування стягнення у випадках, встановлених законом;

– здійснює контроль за виконанням повноважень його представниками відповідно до частини шостої цієї статті.

Таким чином, уповноважений із захисту державної мови має повноваження та інструментарій для контролю за дотриманням державної мовної політики та виконання положень відповідного закону.

Для забезпечення ефективного виконання своїх повноважень також утворений Секретаріат уповноваженого із захисту державної мови та штат представників, у компетенції яких розгляд скарг. Кожен громадянин України може подати скаргу про порушення мовного законодавства. З 2021 року за порушення мовного законодавства застосовується адміністративна відповідальність.

Наявність моніторингу та інструментів контролю за виконанням політики є важливою перевагою чинного мовного закону перед попередніми, адже саме це підвищує ефективність впровадження та дотримання політики.

Резюмуючи вищевикладене, відзначимо, що у складних умовах війни українського народу з державою-агресором РФ має бути суворе дотримання громадянами Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який діє на виконання статті 10 Конституції України, рішення Конституційного Суду України, а також волі української нації, яка вимагає дотримання і захисту своїх прав.

Закон затверджує позицію держави щодо системного посилення статусу української мови в Україні, унеможлиблює функціонування інших мов на рівні з державою. Статтею 13 означеного закону регламентовано застосування державної мови в нормативних актах, діловодстві та документообігу. Відповідно, мовою нормативно-правових актів і актів індивідуальної дії, діловодства і документообігу органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування є виключно державна мова. Проекти нормативно-правових актів і актів індивідуальної дії органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування складаються відповідно до стандартів української правничої термінології, що встановлюються Національною комісією зі стандартів державної мови. Нормативно-правові акти і акти індивідуальної дії органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування оприлюднюються державною мовою в порядку, визначеному законом.

«Незалежно від того, на якій посаді перебуває громадянин України – державного службовця, учителя чи лікаря – кожен зобов'язаний дотримуватися мовного закону. Переконаний, повномасштабна війна рф проти України розставила всі акценти», – наголошує уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремень. Уповноважений звернув увагу, що української стає більше. Але для того, щоб динаміка залишалася позитивною, кожен має навчитися захищати свої мовні права. Якщо громадянину не вдається врегулювати ситуацію на місці, йому відверто дорікають чи ображають, він повинен надсилати належним чином оформлені скарги на адресу Секретаріату уповноваженого.

Захищати мовний фронт в період війни – це об'єднувати суспільство довкола головних цінностей. Довгий час «мовне питання» робили предметом політичних спекуляцій. Таким явищем, як антиконституційний закон «Про засади державної мовної політики», який підривав підвалини державності, не місце в історії. Тож нині мовний фронт по всій території України. І в Одесі, і у Львові, і в Харкові, і в Миколаєві однакові підходи: володіти українською –

захищати національні інтереси. Тож медіапростір, назви вулиць і міст, спілкування між чиновниками, оперативні повідомлення з фронту повинні лунати виключно державною [15].

§2.4. Адміністративно-правові заходи з формування культурної ідентичності українців як духовно-ціннісного фактору зміцнення потенціалу нації в протистоянні державі-агресору

Воєнне протистояння України державі-агресору – російській федерації – внесло корективи у формування державної політики в галузі культури. Війна – це безсумнівне зло, але при усьому її руйнуючому впливові на матеріальні і людські ресурси країни вона також може стати потужним єднальним фактором, стимулом для формування політичної нації та громадянського суспільства. За час війни в українському соціумі відбулися суттєві зрушення на духовно-ціннісному рівні суспільних відносин. По-перше, це консолідація суспільства, якої не спостерігалось в довоєнній Україні з її вираженою регіональною диференціацією. По-друге, активна мобілізація ресурсів – людських і соціальних. Суспільство, при значному погіршенні економічних обставин життя, відшукує ресурси для власного виживання і надання підтримки армії. І третє, що теж дуже важливо, за час війни суттєво збільшився відсоток людей, які насамперед ідентифікують себе з Україною.

До російської агресії, як вказують експерти, консолідація українського суспільства, за оцінками його громадян, була на доволі низькому рівні (1,5 бала) [21, 357–359]. Збройна агресія росії проти України привели до радикальної консолідації її населення навколо цінностей українства, української ідентичності. За результатами дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), Соціологічної групи «Рейтинг», Центру соціальних і маркетингових досліджень (СОЦІС) та Центру Разумкова, частка громадян України, які декларують свою українську національну ідентичність, зросла в середньому до 90,6%.

За наявності такої підтримки з боку суспільства держава в змозі забезпечити розробку і реалізацію ефективної гуманітарної політики, що стане запорукою збереження найголовнішого ресурсу, необхідного для перемоги і повоєнної відбудови країни, – людського.

Як відомо, культурна ідентичність може бути особистою та колективною. Перша пов'язується зі статтю, сімейним станом, сферою зайнятості, освітою, місцем проживання, віруваннями людини на різних етапах її розвитку. Механізм формування особистої ідентичності людини базується на інтеріоризації усіх обставин її життєдіяльності в особистісні, психологічні структури – підсвідомі або трансцендентні, що набувають для індивіда всезагального значення.

Найбільш значущими проявами колективної ідентичності є соціальні: класові, етнічні, національні, громадянські, політичні тощо. Спільним для них є уявлення індивіда про свою належність до групи, спільноти «своїх», до тих, які в її свідомості осмислюються як «ми». Ця установка щодо оцінки конкретних ситуацій та усвідомлення своєї приналежності до певної спільноти одночасно передбачає дистанціювання та утвердження своєї «іншості» відносно інших спільнот.

Як зазначає М. Гібернау, відчуття спорідненості з співвітчизникам, із якими ми ідентифікуємо себе, докорінно відрізняється від ставлення до «іноземців», «невідомих людей», «чужинців», а отже й потенційних ворогів [3, с. 35]. Колективна ідентичність як така є не об'єктивним чи суб'єктивним, а інтерсуб'єктивним феноменом. Вона формується у зв'язку із тим, що частина людей переконана: інші люди сприймають та оцінюють те або інше явище так само, як і вони. Саме ця спільна віра в однакову оцінку тих чи інших явищ або процесів робить їх реальними в соціальному просторі, тобто співвідносними за своїми наслідками для конкретних індивідів.

Для розвитку відчуття ідентичності потрібні колективні події, які демонструють індивідам, що їхня спільнота існує. Такими

подіями в Україні стали і Помаранчева революція, і Революція Гідності. Наразі таким єдиним фактором для українців є протистояння російському агресору.

Інтегративна сутність категорії «культурна колективна ідентичність» відображає притаманну людині потребу відчувати себе частиною певної спільноти та сприймати таку приналежність як цінність» [14, с. 5], що дозволяє здолати частковість конкретизованих та закріплених у різних варіантах персональних ідентичностей, які усвідомлюються людиною.

Культурна колективна ідентичність – «Ми» охоплює два процеси: по-перше, людина усвідомлює свою подібність до певної групи людей; по-друге, вона має діяти як її типовий представник, власне чим і підтверджує свою приналежність до неї. Означений типовий представник – ідеальне уявлення про те, яким мав би бути учасник групи. З огляду на інтерсуб'єктивний характер культурної колективної ідентичності, основоположник теорії нації Е. Ренан характеризував її як щоденний плебісцит, тобто свідчення ставлення окремої людини до національних інституцій, явищ національного життя та окремих особистостей зі ставленням до них інших людей. З цього випливає важливий методологічний наслідок – розуміння приналежності до своєї нації та тенденцій її існування і розвитку. Таким чином, колективне національне «Ми» включає в себе важливу і вагому емоційну складову та релятивістські настрої. Як приклад можна навести коливання рівня інституційної довіри: довіри до органів влади, офіційних осіб, установ, політичних партій і рухів, громадських об'єднань, соціальних програм, заходів тощо; довіри, яка є як філософією життя, так і визначальним критерієм консолідованості суспільства.

Конфлікт ідентичностей, який на сьогодні ще спостерігається в Україні, – це конфлікт різних частин української політичної нації у процесі її становлення. Відповідно лінії розмежування проходять не за етнічною чи мовною ознаками, а за двома моделями, що мають соціально-політичний зміст: побудова європейського майбутнього чи повернення до радянського минулого. На думку

С. Римаренко, на одній території нині співіснують дві країни: Україна пострадянська, де наявні корупція, крадіжки на всіх рівнях та голосування за гроші, і Україна нова, що успішно воює, збирає гроші на армію і намагається реалізувати нові бізнес-проекти [62, с. 286].

Для формування духовно-ціннісних орієнтирів гуманітарної політики України визначальною є європейська інтеграція України. Україна – частина європейської цивілізації, український народ має єдині з європейцями духовні цінності. Конкретні євроінтеграційні кроки України довоєнного періоду – реформування судової системи, антикорупційної інфраструктури, державної служби, місцевого самоврядування; децентралізація економічної та політичної влади; внесення змін до податкового, трудового законодавства. Але найбільш важливими є процеси перебудови суспільної свідомості: українці у більшості своїй вже прийшли до усвідомлення, що демократія, верховенство права, рівність, повага до людської гідності і прав людини є тими базовими чинниками, що забезпечують гідне життя.

Війна стала спонукаючим фактором до соціального, політичного та військового відтворення держави також і через військові цінності. Мілітаризація – це не лише виробництво зброї та спорядження, а й трансформація свідомості громадян, гендерних ідентичностей, мови, етики, моралі, способів існування та способів бачення світу. Одним із наслідків війни стало долучення частини цивільного населення безпосередньо до збройних сил, оборонного сектору або до його суміжних галузей. Отже, різнопрофільні спеціалісти, з початком повномасштабного вторгнення, знайшли себе у професії військового. Вже сьогодні Збройні Сили формують інклюзивну робочу силу з широким спектром поглядів, досвіду та можливостей.

Українська культурна ідентичність все ще є «незавершеним проектом». Особливості сучасного етапу формування національної ідентичності в Україні визначаються, з одного боку, потребою реалізації ідеї нації на основі цінностей українства, єдності

українського народу у боротьбі з агресором; з іншого – необхідністю реалізації соціально-економічних інтересів громадян безвідносно до їхньої станової, етнічної, релігійної та політичної визначеності, що несе у собі певний потенціал конфліктності та деконсолідації суспільства. А країна має виробити цілеспрямовану державну політику щодо подолання криз ідентичності, нейтралізації її загроз, особливо в умовах воєнного стану і повоєнного відновлення.

Однією із засад державної політики у галузі культури може стати Концепція формування національної ідентичності громадян України з визначенням політичних, економічних та соціокультурних механізмів і пріоритетів консолідації національної спільноти. Геополітичним пріоритетом такої консолідації є саме європейський та євроатлантичний вибір України, який підтримує, за соціологічними опитуваннями, більша частка її громадян. Основою європейського вибору країни має бути чітке дотримання Конституції України та законів держави щодо створення інституційної системи, яка б сприяла подальшій консолідації, а не поділу країни [64, с. 253-265].

Загалом, правове забезпечення культурної політики потребує системної модернізації задля повноцінного гуманітарного розвитку українського суспільства, консолідації та доступності культурних благ для більшості населення. Загальна мета посилення нормативно-правового забезпечення полягає у створенні системи державного протекціонізму розвитку української культури та мистецтва.

Законодавство України про культуру регулює:

1. Діяльність у сфері художньої літератури, кінематографії, театрального, музичного, хореографічного, пластичного, образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, архітектури, фотомистецтва, дизайну; нематеріальної культурної спадщини, в тому числі народної культури (фольклор, традиції, звичаї і обряди, діалекти і говірки, народні художні промисли та ремесла, історична топоніміка тощо); охорони національного культурного

надбання, в тому числі культурної спадщини; музейної справи, колекціонування; архівної справи; бібліотечної справи; книговидання, створення видавничої продукції, її розповсюдження і використання; створення і розповсюдження фонограмної та аудіовізуальної продукції; мистецької освіти та її науково-методичного забезпечення; наукових досліджень у сфері культури; міжнародних культурних зв'язків, а також переміщення культурних цінностей через державний кордон; виробництва матеріалів та обладнання, необхідних для збереження, створення і використання культурних цінностей та культурної спадщини.

2. Іншу діяльність, основною метою якої є створення, збереження, розповсюдження і використання культурних цінностей, культурної спадщини та культурних благ.

Значним кроком у розвитку правової бази гуманітарної політики держави у сфері культури є схвалення в новій редакції Закону України «Про культуру» [43], у якому визначено основні засади відповідної державної політики. Так, статтею 3 закону до таких засад віднесено:

- визнання культури одним з основних факторів самобутності українського народу – громадян України всіх національностей;
- сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереженню цілісності культури;
- захист і збереження культурної спадщини та культурних цінностей як основи національної культури, турбота про розвиток культури;
- сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті;
- забезпечення свободи творчості та форм культурного самовираження, захист прав інтелектуальної власності, авторського права і суміжних прав;
- гарантування прав громадян у сфері культури;
- забезпечення доступності для кожного якісних культурних послуг;

– інклюзивність;

– створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня, естетичного виховання громадян, доступності мистецької освіти, задоволення культурних потреб українського народу, розвитку закладів культури незалежно від форми власності, залучення у сферу культури інвестицій, коштів від надання платних послуг, благодійної діяльності, з інших не захищених законодавством джерел;

– сприяння діяльності професійних творчих спілок та громадських організацій у сфері культури, активному функціонуванню державної мови в культурному просторі України, доступу громадян до культурних благ;

– визначення естетичного виховання дітей та юнацтва пріоритетом розвитку культури;

– забезпечення діяльності базової мережі закладів культури;

– підтримка діяльності у сфері культури, пов'язаної з виготовленням і розповсюдженням електронних та друкованих засобів масової інформації, аудіо- та аудіовізуальної продукції, розробленням комп'ютерних технологій та підвищенням їхнього потенціалу для розширення доступу та залучення громадськості до діяльності у сфері культури тощо;

– пропагування української національної культури у всій її різноманітності за кордоном та світового культурного надбання в Україні;

– підтримка вітчизняного виробника у сфері культури;

– стимулювання розвитку креативних індустрій та вироблення конкурентоспроможного креативного продукту;

– забезпечення розвитку міжнародного культурного співробітництва;

– формування страхового фонду документації про культурні цінності та документів на об'єкти культурної спадщини.

Пріоритетом державної політики у сфері культури визначено статтею 4 закону: розвиток культури української нації,

корінних народів та національних меншин України; актуалізація ролі культури як системи цінностей, ресурсу для забезпечення сталого розвитку та консолідації суспільства; посилення освітнього, інноваційного та комунікаційного потенціалу культури; охорона культурної спадщини та культурних цінностей, збереження, відтворення та охорона традиційного характеру середовища; естетичне виховання громадян, передусім дітей та юнацтва; розвиток мистецької освіти, кадрове забезпечення сфери культури; автономія та самоврядування закладів культури та закладів освіти у сфері культури; розширення та модернізація культурної інфраструктури села; охорона, заохочення та підтримка культурного розмаїття як одного з найважливіших чинників сталого розвитку держави; економічна (фінансова), територіальна (фізична), соціальна та інформаційна доступність якісних культурних послуг для кожного; створення, виробництво, тиражування, розповсюдження, демонстрування, споживання, популяризація, збереження та використання культурних благ; розвиток державно-приватного партнерства, залучення інвестицій у сферу культури; забезпечення проведення досліджень у сфері культури; підвищення престижності у суспільстві професій у сфері культури; розвиток креативних індустрій.

Законом встановлено, що пріоритети державної політики у сфері культури визначаються: стратегіями, концепціями, програмами у сфері культури, що розробляються і затверджуються згідно із законодавством; щорічним посланням Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України та програмами діяльності Кабінету Міністрів України, схваленими Верховною Радою України, в яких враховуються аспекти розвитку культури; завданнями з розвитку сфери культури, визначеними планами пріоритетних дій Кабінету Міністрів України.

Пріоритети державної політики у сфері культури враховуються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у програмах соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Стратегію розвитку культури та план заходів щодо її реалізації, які ґрунтуються на принципах послідовності, наступництва і безперервності державної політики у сфері культури, затверджує Кабінет Міністрів України один раз на п'ять років за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв.

Механізм реалізації державної політики у сфері культури включає у собі кілька елементів: правовий, економічний, організаційний і кадровий (професійний). Вони об'єднуються між собою у різних варіаціях, визначаючи сам характер державного регулювання культури.

Відповідно до принципу децентралізації ця структура повторюється на кожному рівні влади – центральному та регіональному. Визначальну роль у реалізації державної політики у сфері культури відіграє організаційний елемент. Причому під ним ми маємо на увазі не тільки саму структуру органів влади, а й мережу організації культури, що об'єднує безпосередніх виконавців політики.

В основі організаційного елемента, при взаємодії всіх його складових, повинні бути закладені діалог, політичне партнерство, взаємна відповідальність органів державної влади щодо економічних, фінансових, людських та інших ресурсів, здійснення системного контролю над виконанням рішень.

Система установ культури може складатися із двох секторів – державного та недержавного. Державний сектор, що повністю перебуває на утриманні у держави, повинен створювати можливість для людей реалізовувати свої культурні права в повному обсязі, незалежно від їхнього становища в суспільстві і, насамперед, платоспроможності. Також держава може створювати установи такої спрямованості, в якій на певний момент не зацікавлені інші суб'єкти політики, налагоджувати їхню діяльність, а потім переводити на позадержавний сектор. Останній включає організації культури, створювані бізнесом чи громадянським суспільством для реалізації власних цілей культурної діяльності. Але говорити

про їхнє повне усунення від держави не доводиться: вони діють у межах існуючого законодавства, можуть відстоювати свої інтереси при прийнятті політичних рішень, а також можуть отримувати фінансування від держави для реалізації актуальних для суспільства проєктів.

Важливим для аналізу функціонування сфери культури є питання її приватизації. Приватизація може розумітися у двох сенсах: перехід державного майна у приватні руки або перенесення відповідальності за забезпечення виробництва тих чи інших товарів та послуг від держави до приватного сектору. У другому випадку саме майно, тим більше, якщо воно є культурною спадщиною, залишається у власності держави і передається у тимчасове користування. Економічний елемент при обговоренні питань державної політики у сфері культури відіграє превалюючу роль, на противагу іншим, не менш важливим, складовим сфери культури. Значною підтримкою галузі культури стало підписання Президентом України Указу «Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму». Цим документом передбачена реалізація широкого комплексу заходів, спрямованих на посилення розвитку культурного потенціалу. За підрахунками експертів, на здійснення програм, передбачених указом, потрібно понад 55 млрд грн протягом чотирьох років [41].

Механізми цивілізованого процесу культуротворчості, що природні для сучасного глобалізованого світу, повинні спрямовуватися виваженою державною політикою, що може будуватися за різними моделями. Державна політика у сфері культури повинна стимулювати розвиток суспільства в природному для нього напрямі, із зосередженням на національних чинниках. Як показав історичний досвід, штучне застосування неприродних для суспільства моделей розвитку культури, а також нав'язування соціуму умоглядної моделі її еволюції в більшості випадків має негативний результат. Дієве правове забезпечення культурної політики можливе за умови системних зусиль на усіх рівнях державної влади у напрямі її модернізації задля повноцінного

гуманітарного розвитку українського суспільства, консолідації та доступності культурних благ для населення, формування єдиного європейського культурного простору.

§2.5. Охорона здоров'я й надання медичних послуг: можливості та перспективи адміністративно-правового забезпечення

У XXI столітті здоров'я – це насамперед самі люди: як вони живуть та як піклуються про своє здоров'я у повсякденних умовах. Ця нова парадигма вимагає нового погляду на державну політику у галузі охорони здоров'я та благополуччя людини. Сьогодні точаться дискусії щодо врахування інтересів здоров'я кожного індивіда в усіх стратегіях та напрямках політики. Міжсекторальні дії на підтримку здоров'я спираються на фактичні дані про найважливіші детермінанти збереження здоров'я як значущого капіталу для розвитку нації.

Впровадження загальнодержавного підходу та принципу участі всього суспільства в охороні здоров'я вимагають глибокого розуміння сутності цього загального зрушення у сучасних процесах формування державної політики. Охорона здоров'я – не єдина область, де необхідним є діяльне залучення інших секторів, що відкриває можливість реалізації синергічних стратегій у всіх напрямках.

Змінний характер проблем, що постають перед суспільством XXI століття, потребує розвитку нових підходів до стратегічного керівництва. При цьому здоров'я є лише однією з таких проблем, якій не завжди надають пріоритетного значення, доки гуманітарні виклики не набувають загрозливого характеру. До таких «дзвіночків» можемо віднести гострі системні потрясіння, наприклад природні лиха та спалахи хвороб, а також такі хронічні процеси, як урбанізація, епідеміологічні та демографічні зрушення, відсутність продовольчої безпеки, зміна клімату та поглиблення економічних нерівностей. Унікальною особливістю нашого часу є

все більш міцні глобальні зв'язки між цими великомасштабними проблемами (а також можливостями) та взаємопов'язаний характер більшості запропонованих рішень. Складність цих проблем (wicked problems) вимагає системних підходів та узгоджених колективних заходів у відповідь на всіх рівнях державної влади, що змушує відповідні керівні органи долати відомчу роз'єднаність та ізоляцію.

Результатом цього стає перехід від моделі централізованого державного управління до моделі співробітництва, за якої керівництво є продуктом спільної діяльності широкого кола суб'єктів, що діють на рівні держави (міністерства, парламенти, державні агенції, комісії), на рівні суспільства (структури бізнесу, окремі громадяни та їхні місцеві об'єднання, глобальні засоби масової інформації, у тому числі соціальні мережі, фонди) та на наднаціональному рівні (наприклад, Європейський Союз, Організація Об'єднаних Націй). Це зрушення у системі управління відбивається у різноманітних підходах до охорони здоров'я. Зауважимо, що питання довкілля та охорони здоров'я часто опиняються на першому плані і залучають широке коло зацікавлених сторін.

У міру того, як влада стає більш розосередженою на суспільстві, держава стає більш ефективною, її роль змінюється, але залишається критично важливою і навіть поширюється на нові галузі.

Конституція Української держави утверджує, що охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм, а держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування.

В Основах законодавства України про охорону здоров'я відзначається, що фінансування охорони здоров'я в Україні здійснюється за рахунок державного та місцевих бюджетів, фондів медичного страхування, а також благодійних фондів й інших, не заборонених законодавством джерел. Це забезпечило можливість багатоканального фінансування системи охорони здоров'я.

Тож джерелами фінансування вітчизняної системи охорони здоров'я є державні кошти, які включають зведений бюджет і соціальне страхування (56,3% загальних витрат на охорону здоров'я, з них 75% за рахунок місцевих бюджетів, а 25% – державного); приватні кошти домогосподарств, роботодавців, некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства; кошти міжнародних донорських організацій; кошти добровільного медичного страхування; благодійні внески й кошти, одержані за надання платних медичних послуг.

Держава організовує матеріально-технічне забезпечення охорони здоров'я в обсязі, необхідному для надання населенню гарантованого рівня медичної допомоги. Усі заклади охорони здоров'я мають право самостійно вирішувати питання свого матеріально-технічного забезпечення. Держава сприяє виробництву медичної апаратури, інструментарію, обладнання, лабораторних реактивів, ліків, протезних і гігієнічних засобів та інших виробів, необхідних для охорони здоров'я, а також розвитку торгівлі цими виробами. З цією метою забезпечується реалізація державних цільових програм пріоритетного розвитку медичної, біологічної та фармацевтичної промисловості, заохочуються підприємство і міжнародне співробітництво у сфері матеріально-технічного забезпечення охорони здоров'я, створюється система відповідних податкових, цінових, митних та інших пільг і регуляторів [7, с. 189].

Найважливішим завданням державної політики у сфері охорони здоров'я є забезпечення ефективного управлінського впливу шляхом постійного вдосконалення його демократичних форм і методів. Лише за цієї умови можна досягти необхідної ефективності функціонування галузі як виробничого і суспільного організму. Виконання цього завдання не виключає застосування регулюючих і примусових заходів державного управління, однак вони мають інший зміст. Заходи заохочення, стимулювання, переконання, формування громадської думки й свідомості, почуття відповідальності та обов'язку значною мірою характеризують рівень демократичності державного управління охороною здоров'я в Україні.

Центральним елементом у контексті означеного завдання є забезпечення рівності як мінімального стандарту, що передбачає обслуговування усіх верств населення; рівність як ступінь доступу стосується медичного обслуговування всіх категорій населення незалежно від їхніх статусних характеристик. Особливої уваги заслуговує необхідність приведення медичного обслуговування пацієнтів з особливими потребами у відповідність зі стандартною процедурою шляхом ужиття необхідних заходів.

Рівність результату здоров'я передбачає ступінь рівності розподілу позитивного результату здоров'я, отриманого за результатами медичного втручання у міжсекторальному, профілактичному, лікувальному або паліативному вимірах.

Важливою складовою забезпечення державної політики у сфері охорони здоров'я є фактор доступності та солідарності.

Доступність передбачає можливість або потенціал отримання послуги чи блага здоров'я. Європейська хартія прав пацієнтів утверджує, що кожен має право на доступність медичних послуг, яких він/вона потребує за станом здоров'я, а медичні служби мають гарантувати рівний доступ для всіх без дискримінації за ознаками наявності фінансових ресурсів, місця проживання, виду захворювання або часу звернення за допомогою.

Конституція України (ст. 49) передбачає, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування.

Доступність медичного обслуговування має декілька аспектів, зокрема географічний (транспортний маршрут та час, необхідний для поїздки до медичного закладу); культурний (доступність перекладача для іммігрантів, пристосованість медичного середовища для прийому молоді, представників сексуальних меншин або маргінальних груп тощо); фізичний (можливість пересування для інвалідів та літніх пацієнтів); організаційний (зручність розкладу роботи медичних фахівців, час очікування прийому, забезпечення доступу для населення, що має специфічний графік роботи).

Для українських споживачів медичних послуг чи не найважливішим є фінансовий аспект доступності, коли спроможність отримання медичної послуги пов'язана з її вартістю. Задля розв'язання цієї проблеми у більшості економічно розвинених країн реалізовано принцип солідарності у фінансуванні й отриманні медичних послуг, де головну роль відіграють інструменти взаємодопомоги й обов'язкове медичне страхування. Беззаперечним прикладом для наслідування є країни Європейського Союзу, де охорона здоров'я здійснюється на основі суспільної солідарності. Держава, що надає послуги з охорони здоров'я, перерозподіляє частину доходів через систему оподаткування і фінансує значну частину медичної допомоги. Громадяни покривають лише частку витрат на охорону здоров'я [7, с. 189].

Медичні правовідносини – це зв'язки, що виникають між суб'єктами права на основі правових норм, які характеризуються наявністю у суб'єктів права певних юридичних прав і обов'язків у сфері медичної діяльності.

Критеріями класифікації правових відносин у сфері охорони здоров'я є:

- сфера правового регулювання;
- ступінь визначеності;
- метод правового регулювання та інтерес.

Залежно від сфери правового регулювання медичні правовідносини розподіляють на адміністративно-правові, цивільно-правові, карно-правові. Питання юридичного забезпечення медичної діяльності в Україні останнім часом набувають особливої актуальності. Це, передусім, пов'язано з активним розвитком приватної медичної практики, запровадженням добровільного медичного страхування та розробкою нормативно-правової бази щодо введення загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування, використанням новітніх досягнень медичної науки (трансплантології, репродуктивних технологій, клонування), удосконаленням управлінської діяльності в галузі охорони здоров'я тощо [там же, с. 190].

Зацікавленість вітчизняних дослідників регулюванням медичних правовідносин можна пояснити низкою ключових факторів, які й зумовлюють потребу українського суспільства у знаннях у сфері юридичного забезпечення медичної діяльності, серед яких основними є:

- зростання кількості нормативно-правових актів системи охорони здоров'я України;
- потреби практичної діяльності лікувально-профілактичних закладів, де найчастіше й виникають проблеми медико-правового характеру;
- запити юридичної практики, які свідчать про зростання ролі спеціальних знань, пов'язаних з особливостями правового регулювання медичної діяльності;
- підвищення правової грамотності населення у сфері отримання медичних послуг, що проявляється збільшенням кількості скарг та позовних вимог у разі надання медичної допомоги незадовільної якості [7, с. 190].

Медична діяльність регламентована Основами законодавства України про охорону здоров'я, іншими актами законодавства з питань охорони здоров'я, нормативно-правовими актами Міністерства охорони здоров'я України.

Медична діяльність нерозривно пов'язана з лікарською (медичною) етикою та деонтологією. Медична етика є вченням про мораль медпрацівників, їхню поведінку, взаємозв'язки з пацієнтами, колегами та ін. З позиції соціального регулювання медичної діяльності лікарська етика – це різновид професійної етики, що включає сукупність моральних етичних правил і принципів надання медичної допомоги.

Одним із ключових завдань державної політики у галузі охорони здоров'я є заходи з поглиблення та вдосконалення норм і правил поведінки медичних працівників. Для цього використовують такі методи: вивчення моральних норм та їхнього сучасного трактування в тісному зв'язку з висновками, якими постає нас біоетика; узгодження деонтологічних норм у властивому

значенні цього слова з вимогами сьогодення, з національними й міжнародними деонтологічними кодексами; дослідження юридичних норм деонтологічного характеру з точки зору права, що діє в кожній окремій країні, їхньої відповідності деонтологічним цінностям.

Резюмуючи наші міркування щодо правового забезпечення новітньої політики у галузі охорони здоров'я, зауважимо: зростання ролі здоров'я у суспільстві зазвичай проявляється у критичні моменти соціальних катаклізмів, зокрема таких, як військові конфлікти.

У Європі в останні 150 років здоров'я не тільки визначало вигляд сучасної національної держави та її соціальних інститутів, а й слугувало рушійною силою соціальних рухів, визначало права громадян та сприяло формуванню сучасного глобалізованого суспільства. Для багатьох можливості для зміцнення здоров'я та доступ медичної допомоги стали синонімом соціального прогресу та соціальної справедливості. Україна, незважаючи на складні випробування, пов'язані із збройним протистоянням рф, буде й надалі розвивати свою соціальну модель охорони здоров'я, адаптувати її до цих нових реалій.

Так, попри війну в Україні продовжується розпочата ще 2017 року медична реформа, зокрема настала черга її інфраструктурного етапу. 19 липня набув чинності закон № 2347-IX, який передбачає об'єднання мережі закладів охорони здоров'я в кожній області в госпітальний округ, який своєю чергою буде поділений на кластери. Відповідно до видів медичної допомоги, що надаватимуться, оптимальних клінічних маршрутів пацієнтів і навантаження на медичних працівників, лікарні будуть загальними, кластерними або надкластерними. Наразі поділ здійснюється на міські, районні й обласні, які часто дублюють функції одна одної.

Згідно з нововведеннями, кожен заклад охорони здоров'я матиме визначений функціонал. Базові послуги надаватимуть у загальних лікарнях якомога ближче до пацієнта, а високоспеціалізовані чи вузькопрофільні – у кластерних і надкластерних. Такий

підхід, серед іншого, передбачає забезпечення медзакладів тим обладнанням, яке відповідає їхньому рівню надання послуг, щоб ефективніше використовувати ресурси.

Як зазначили в МОЗ, в найближчі терміни будуть визначені надкластерні, кластерні й загальні лікарні та їхня роль у найбільш пріоритетних медичних послугах, а Кабмін затвердить межі кожного госпітального округу та кластерів, на які він поділений.

2.6. Адміністративно-правове забезпечення соціального захисту населення

Конституція України як Основний Закон Української держави є фундаментом національної правової системи. Серцевину Конституції становлять статті, що визначають правовий статус громадян і, в тому числі, найбільш незахищених прошарків: пенсіонерів, інвалідів, багатодітних сімей та ін. Стежити за дотриманням цих прав, надавати допомогу зазначеним категоріям громадян у реалізації їхніх конституційних прав покликані соціальні працівники сфери соціального захисту населення.

Традиційно Конституція України вважається основною формою всіх галузей права і, зокрема, права соціального забезпечення. В ієрархії нормативних актів вона посідає особливе місце: вимагає, аби інші правові акти і міжнародні договори не суперечили її основним положенням. Норми Конституції України окреслили межі державної соціальної політики, її пріоритети, визначили основні завдання держави в соціальній сфері, встановили обов'язки державних органів щодо людини, її соціального забезпечення й соціального захисту. Норми права соціального забезпечення передбачають коло осіб, які підлягають соціальному забезпеченню, органи, які зобов'язані надавати різні види матеріального забезпечення; джерела фінансування конкретних соціальних виплат; види та рівень соціального забезпечення; підстави надання забезпечення; процедуру звернення за реалізацією суб'єктивного права; ухвалення прийняття рішення; способи захисту порушеного

права. У своїй сукупності вони забезпечують механізм реалізації та захисту конституційного права людини на соціальний захист.

У ст. 1 Конституції України закріплено, що країна є соціальною державою. Соціальна держава повинна створювати умови для забезпечення громадян роботою, перерозподіляти доходи через державний бюджет, забезпечувати людям прожитковий мінімум і сприяти збільшенню числа дрібних і середніх власників, охороняти найману працю, дбати про охорону здоров'я, науку, освіту, культуру, родину тощо. Покликання соціальної держави – забезпечення захисту прав і свобод громадян та гідного рівня життя. Окрім соціальної політики, така держава мусить провадити і соціально зорієнтовану економічну політику: створювати умови для конкуренції й економічної свободи, заохочувати індивідуальну ініціативу, стимулювати до зростання особистого благополуччя, тобто боротися не проти багатства, а проти злиднів шляхом взяття на себе обов'язку соціального захисту найбідніших груп населення.

У соціальній державі економічна і політична системи базуються на принципі консенсусу всіх політичних сил. Це держава, у якій людині гарантовано право свободи споживання і право свободи господарської діяльності, у якій чоловіки й жінки наділені всіма демократичними правами впливу на владу.

Одним з важливих напрямів державної політики у сфері соціального захисту населення є становлення державних стандартів і державних соціальних гарантій. Державні соціальні стандарти – це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їхній комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій. Державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижче прожиткового мінімуму. В соціальній державі враховуються інтереси усіх соціальних прошарків суспільства: працездатним людям надається можливість

своєю працею забезпечити гідне життя собі і своїй родині, а непрацездатним особам держава забезпечує гарантований рівень життя шляхом виплати пенсій, допомог, надання інших видів соціального забезпечення.

Право соціального забезпечення має свою систему, під якою слід розуміти науково обґрунтований, об'єктивно існуючий зв'язок інститутів і норм, що складають самостійну галузь права. Система може бути виявлена і встановлена за різними критеріями: функціональним, інституціональним, суб'єктивним та ін. В основі класифікації норм права соціального забезпечення лежить їхній поділ на норми Загальної й Особливої частин. До Загальної частини галузі права соціального забезпечення належать норми, що характеризують предмет, метод, завдання галузі. До Особливої частини права соціального забезпечення належать усі інші норми, що детально регламентують умови і порядок надання громадянам різних видів соціального забезпечення, їхні розміри.

Система Особливої частини складна за своїм змістом. У своїй структурі вона має не лише правові інститути, а й підгалузі. Такими підгалузями є право загальнообов'язкового соціального страхування і право державної соціальної допомоги. Кожна з цих структурних частин має свою загальну частину, принципи. В той же час вони перебувають у зоні дії загальних положень цілої галузі права соціального забезпечення.

Військовий стан не став перешкодою для роботи Верховного Суду у цьому напрямі. Так, за період з 24 лютого по 4 серпня 2022 року Верховним Судом прийнято 8148 постанов (за даними ЄДРСР станом на 04.08.2022 р.). Серед них привертає увагу рішення Великої Палати Верховного Суду (далі ВПВС) щодо порядку відшкодування моральної шкоди у зв'язку зі смертю близької особи внаслідок збройної агресії рф [25]. Велика Палата не погодилася з позицією КЦС, що моральна шкода, завдана внаслідок збройної агресії рф, має бути компенсована Україною через невиконання державою позитивного матеріального обов'язку забезпечити право на життя особи, гарантоване статтею 2 Конвенції

про захист прав людини і основоположних свобод. ВПВС сформу-вала зручний опис усіх етапів збройної агресії рф, міжнародних актів щодо засудження агресії та специфічних НПА, що можуть бути корисними в правозастосовній практиці. ВПВС розмежувала обставини, за яких відповідальність несе рф, а за яких компенсувати моральну шкоду може Україна в межах ст. 2 Конвенції.

Заслуговує на увагу міжнародний рівень правового регулювання публічного адміністрування у сфері соціального захисту населення. Так, Європейською хартією місцевого самоврядування передбачено, що повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, мають бути повними і виключними, вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо вказане не передбачено законом (ст. 4). Крім того, органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, якого не вилучено зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручено жодному іншому органу.

Окремого розгляду потребує питання реалізації права громадянина звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій. Такою міжнародною судовою установою є Європейський суд з прав людини, практика якого застосовується судами на рівні з принципом верховенства права. Відповідно до пп. 76–78 рішення по справі GRUDIĆ v. SERBIA від 17.04.2012 р. № 31925/08, невіплата заборгованості із пенсії особі, яка була призначена особі державою раніше, є втручанням в право мирного користування майном. Таке втручання суперечить статті 1 протоколу 1 Європейської конвенції з прав людини. Позбавлення громадян похилого віку пенсії, яка є основним джерелом для існування, не виправдовує жодний суспільний інтерес за обставин даної справи. Отже, держава є зобов'язаною гарантувати право громадянина на одержання призначеної йому пенсії незалежно від того, де проживає особа, якій призначено пенсію.

Підсумовуючи наші міркування щодо адміністративно-правового забезпечення соціального захисту населення, відзначимо: правові засади публічного адміністрування у сфері соціального захисту населення є сукупністю правових норм, що знаходять своє вираження у системі нормативно-правових актів різної юридичної сили та регламентують здійснення публічного адміністрування у сфері соціального захисту населення. Правові засади публічного адміністрування у сфері соціального захисту визначено як на національному, так і на міжнародному рівнях у відповідних джерелах права. Разом із тим, аналіз норм чинного законодавства та наукового правового дискурсу дає змогу констатувати, що суб'єкти публічного адміністрування повинні дотримуватися міжнародних стандартів під час впорядкування суспільних відносин у сфері соціального забезпечення населення.

Правовими засадами публічного адміністрування у сфері соціального захисту населення є:

1. Національні правові засади, які включають сукупність правових норм, що містяться у Конституції України, законах України, підзаконних нормативно-правових актах; вони регулюють якісно-змстовні характеристики сфери соціального забезпечення населення та діяльність суб'єктів публічного адміністрування у сфері соціального захисту населення.

2. Міжнародні правові засади як сукупність норм, що представлені в міжнародних договорах, актах «м'якого права» та регулюють якісно-змстовні характеристики сфери соціального забезпечення населення й діяльність суб'єктів публічного адміністрування у сфері соціального захисту населення.

Позитивною тенденцією в системній роботі з удосконалення нормативно-правового забезпечення соціального захисту населення в Україні є те, що Комітетом Верховної Ради з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів розпочато роботу щодо розробки проєкту Соціального кодексу України. Кодекс міститиме алгоритм реалізації соціальних прав і гарантій людини та громадянина, зокрема, на достатній життєвий рівень для

себе та своєї сім'ї, а також механізм соціального захисту громадян, які потрапили у складні життєві обставини. На базі комітету створено робочу групу. У роботі над документом, з-поміж іншого, вивчатимуться міжнародні та європейські соціальні стандарти, у тому числі стандарти права на гідний рівень життя, стандарти соціального та пенсійного забезпечення.

В Україні вже кілька років триває обговорення питання об'єктивної обмеженості державного бюджету для виконання історично та політично створених норм законодавства щодо соціального забезпечення тієї чи іншої категорії громадян. Водночас законотвора практика цивілізованих країн свідчить, що соціальна політика держав має розроблятися з урахуванням їхньої фінансової спроможності та згоди суспільств фінансувати окремі категорії населення відповідно до обставин, що виникають.

У межах реалізації проекту Ради Європи «Подальша підтримка розвитку соціальних прав людини в Україні» передбачається те, що Європейський Комітет соціальних прав називає повною зміною політико-соціальної платформи у державі. Повинно бути повністю змінено розуміння системи соціального забезпечення, необхідно змістити акцент із соціальних виплат на соціальні послуги. Наразі в українському законодавстві закріплено безліч соціальних виплат, які насправді не виконуються, що породжує лише проблеми у державі. Допомога має надаватися адресно особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, а не залежно від категорії, присвоєній особі. І основна частка такої допомоги, на думку керівників проекту, має збільшуватися, щоб її обсяг забезпечував нормальний рівень життя людини.

§2.7. Адміністративно-правові аспекти державної політики у галузі фізичної культури і спорту

Якщо узагальнити визначальні елементи державної політики у галузі фізичної культури і спорту, то в їхній квінтесенції – презумпція рівності, можливості (необмеженого) досягнення, дух

команди (форми і значення позитивної соціальності) – можемо вбачати своєрідне вираження базових передумов і складових демократії як устрою модерного суспільства. Однак спорт, як усталена соціокультурна форма (разом з іншими феноменами модерної епохи, наприклад літературою), включається в структури взаємодій різних за типом і орієнтаціям груп, асоціацій, підсистем, «великих» товариств, підкоряючися відповідно різним ідеологічним завданням і тискам. При збереженні конструкції спортивного змагання його сенс переживає при цьому трансформації, в тому числі – найрадикальніші [8].

Спорт як соціокультурний феномен і сфера соціальних відносин має специфічний нормативний зміст. Діяльність у сфері спорту регулюється сукупністю норм. Ці норми формуються в процесі соціальної еволюції спорту і виражаються у вигляді формальних санкцій чи моральних приписів, заснованих на здоровому розрахунку, традиціях, нормах суспільної моралі та гуманістичних загальнолюдських цінностях.

Нормативні функції фізкультурно-спортивної діяльності досить численні. Культурно-нормативне поле спорту являє собою поєднання чотирьох складових, що включають певну сукупність норм. Ці складові не ізольовані одна від одної, вони взаємопов'язані й утворюють складну систему, що регулює і спрямовує поведінку спортсмена, надаючи його діям певний культурний зміст.

Йдеться про норми спортивної конкуренції, інституційні норми спорту, принципи фейр-плей, а також надспортивні моральні норми. І, нарешті, виникнення спорту, як і будь-якого соціального інституту, є природним і неминучим – це відповідь на соціальну потребу в розвитку фізичної культури людини, настільки ж природним чином інститут увібрав у себе функції виховання і соціокультурної репродукції.

Змагальна діяльність людей – це те ядро, навколо якого формується та розвивається весь спектр складних соціально-економічних відносин, що породжують у суспільстві своєрідний феномен спорту й визначають його суспільну значущість як видовища.

Змагальна діяльність людей виступає в ролі системоутворювального механізму, що спричинює в процесі розвитку виду спорту до безперервного зростання загального рівня спортивних результатів. Це об'єктивна та реальна тенденція, яка наявна в історичній еволюції будь-якого виду спорту та має декілька взаємопов'язаних складників [65].

По-перше, підвищення рівня спортивних результатів, яке простежується в процесі історичного розвитку спорту, сприяє зростанню видовищності змагань, що приводить до підвищення суспільної значущості конкретного виду спорту й забезпечує залучення до сфери його впливу нових фінансів і людських ресурсів. Підвищення рівня спортивних результатів не є єдиним чинником, який сприяє зростанню популярності того чи іншого виду спорту.

Як зазначалося вище, рівень суспільної значущості певного виду спорту може формуватися:

- на основі видовищної функції змагань як чинника постійно присутнього та невіддільного від них;
- на основі включення змагань до суспільно значущих заходів, явищ або рухів (наприклад релігійні або культові свята, система освіти, різні фізкультурно-спортивні рухи, Олімпійські ігри);
- на основі формування в суспільстві потреби в здоровому способі життя.

По-друге, безперервне зростання спортивних результатів спричинює потребу постійного пошуку нових підходів до побудови тренувального процесу, зміни та перегляду чинних методик підготовки атлетів. Об'єктивний наслідок такого процесу – формування в суспільстві цілого спектра соціально зумовлених потреб: а) у розробці спеціальних методик відбору та багаторічної підготовки атлетів; б) у стандартизації використовуваних технічних пристроїв, а також вправ і дій, що характеризують певний вид спорту; в) у вдосконаленні правил проведення змагань (приведення їх у відповідність до нових соціально-економічних умов); г) у побудові відповідних спортивних споруд; ґ) у спеціальній

підготовці людей, які регулюють порядок проведення змагань, підготовку спортсменів. Такі потреби формують умови для інтенсивного розвитку науки про спорт, що охоплює історію виникнення та рушійні сили, які визначають історичний розвиток спорту, його місце й роль у суспільстві; спортивно-масові рухи, що виникають на його основі; ідеали та принципи тренувальної й змагальної діяльності тощо.

По-третє, зростання спортивних результатів приводить до того, що для досягнення й підтримки їхнього високого рівня на кожному подальшому етапі історичного розвитку спорту атлети повинні приділяти все більше й більше свого часу на підготовку до змагань. Зрештою, у розвитку виду спорту настає період, коли спортивні результати досягають такого високого рівня, що атлет повинен значну частину свого часу перебувати на тренуваннях і змаганнях. Він не може поєднувати інтенсивні тренування з іншими видами діяльності без наслідків для них. У цьому випадку спортивна діяльність стає для спортсмена основним родом занять, тобто стає професійною.

Отже, зростання спортивних результатів, виявлене в історичному розвитку певного виду спорту, безперечно, приводить до поступової професіоналізації спорту вищих досягнень як особливої форми діяльності людей, що має суспільну значущість [там же, с. 28].

Професіоналізм спортсмена визначає його талант та ефективна система підготовки до змагань, а не розмір винагороди за його працю. Водночас розмір винагороди істотно залежить від рівня професіоналізму спортсмена. За своєю суттю, витрачений атлетами на тренування й змагання час виступає мірою оцінки споживацької вартості самих змагань як кінцевого продукту цієї діяльності. Він має свою специфічну цінність на кожному етапі суспільного розвитку. Чим вищий рівень спортивних змагань, тим вища їхня споживацька вартість.

Отже, змагання – це своєрідна шкала оцінки професіоналізму спортсменів, які беруть у них участь. Споживацька вартість

змагань, а отже, суспільна значущість конкретного виду спорту залежить від багатьох чинників: від рівня спортивних результатів, що демонструються атлетами в ході змагань; від ступеня комерціалізації певного виду спорту, що пов'язано з рівнем соціально-економічного розвитку суспільства; від розвиненості демократичних інститутів; популярності виду спорту; традицій, що склалися в країні, де культивується конкретний вид спорту [там же, с. 27].

На думку М. Ткалича, сучасний спорт розвивається за принципами ринкової економіки, одним з яких є принцип «попиту та пропозиції», відповідно до якого сукупна пропозиція продукту на конкурентному ринку в будь-який період прагне бути рівною сукупному попиту. Яскравим прикладом дії цього принципу у футболі є створення у 2018 р. нового футбольного турніру для збірних команд країн Європи – Ліга націй. Створення цього турніру обумовлено винятково наявністю великого глядацького інтересу до футбольних змагань та прагненням УЄФА отримати з цього додатковий прибуток. Незважаючи на велику кількість різноманітних футбольних турнірів, попит на футбольні змагання в Європі та світі постійно зростає. У випадку з Лігою націй товариські матчі збірних, які не є прибутковими, були замінені офіційними матчами, що перетворило ці змагання на повноцінний спортивний продукт [66].

Ще одним прикладом дії принципів ринкової економіки у спорті є офіційне визнання нових (потенційно прибуткових) видів спорту та подальша організація повноцінних комерційних турнірів з цих видів спорту. Зокрема, у 2018 р. спортивний покер було визнано видом спорту. Разом з наданням офіційного статусу цей вид спорту отримав додаткові можливості для розвитку (зокрема, можливість виходу на телебачення та залучення телевізійної аудиторії). У 2020 році офіційний статус як вид спорту в Україні отримав кіберспорт (комп'ютерний спорт). Головними джерелами прибутку в кіберспорті, як і в традиційних видах спорту, є призові на турнірах, продаж атрибутики, спонсорство, реклама, ставки на результат змагань тощо.

Аналізуючи стан правового регулювання відносин у сфері спорту та головні тенденції його розвитку, потрібно не лише зважати на нормативно-правові акти у зазначеній галузі, але й обов'язково враховувати наявність інших джерел регулятивного впливу на відповідні суспільні відносини. Зокрема, правила переходів спортсменів із одного спортивного клубу до іншого цілком визначені в корпоративних актах міжнародних спортивних організацій. Відповідно, вітчизняний законодавець де-факто суттєво обмежений у можливостях правового регулювання зазначених та інших подібних відносин у сфері спорту. Однак саме на рівні законів мають бути визначені загальні засади державної політики у сфері спорту. До того ж на рівні національного законодавства мають закріплюватися базові поняття у сфері спорту (поняття професійного та аматорського спорту), встановлюватися правила визнання видів спорту, закріплюватися напрямки розвитку некомерційного спорту (масового спорту, дитячого спорту, спорту осіб з інвалідністю тощо), запроваджуватися система контролю за станом дотримання прав та свобод фізичних і юридичних осіб у галузі спорту тощо [там же].

Головною проблемою, що перешкоджає розвитку українського спорту, є застаріла система управління, і відповідно спотворене відтворення у сфері фізичної культури і спорту ринкових відносин, хронічний дефіцит коштів і зародковий стан спортивної індустрії, що спричиняють гостру невідповідність між намаганням держави зберегти провідну роль у забезпеченні життєдіяльності галузі та її обмеженими ресурсними можливостями. Формування фінансових ресурсів олімпійського руху в Україні здійснюється з різних джерел, які поділяються на дві основні групи – бюджетні та позабюджетні. До джерел першої групи належать витрати державного бюджету України, а також кошти регіональних і місцевих бюджетів. Держава, використовуючи податкові пільги, пряме або непряме фінансування, дотації під конкретні програми, віддає частину бюджетних коштів на підтримку та розвиток олімпійського руху з регіональних та місцевих бюджетів [72].

В умовах, коли витрати на підготовку збірних команд до Олімпійських ігор стали високими, Національний олімпійський комітет (НОК) зіткнувся з серйозними фінансовими труднощами, і тому, звичайно, без фінансової підтримки підняти рівень олімпійського руху в Україні буде дуже важко. Фінансова політика держави у галузі фізичної культури і спорту не сприяє її динамічному розвитку, бо система управління спортом в Україні по суті є рудиментом старої радянської системи з вкрапленням капіталістичних елементів, наприклад, спонсорство, маркетинг. За роки незалежності державне управління спортом здійснювалося в межах різних відомств (держкомітети, держслужби, міністерства, змішані щодо тематики з питаннями молоді, сім'ї, туризму і т. п.). При цьому український спорт не має ні належного фінансування, ні раціонального підходу до розподілу фінансів. Закон фактично є єдиним джерелом законодавчого регулювання фізкультурно-спортивних відносин в Україні за умови, що всі інші нормативно-правові акти повинні бути з ним змістовно узгодженими.

В Україні комерційні структури, пов'язані зі спортом, працюють досить слабо. Це обумовлено перш за все загальною бідністю країни. Медійні права значних прибутків не приносять, а пропонувати незможному населенню платні трансляції нераціонально, так само як і дорогі квитки на змагання.

Культура популяризації спорту також потребує суттєвого удосконалення: українські масмедіа часто віддають перевагу інформації про відомих зарубіжних зірок і відповідно найбільш топові змагання, залишаючи на другому плані досягнення вітчизняних спортсменів. Інша сторона медалі – занедбаний стан об'єктів спортивної інфраструктури. В Україні катастрофічно мало стадіонів, спорткомплексів, басейнів та інших арен сучасного рівня. Винятками є футбольні стадіони, а також кінні центри, гольфклуби та інші об'єкти, які є, переважно, власністю меценатів. Структура державного управління галуззю фізичної культури та спорту не повною мірою забезпечує ефективне використання наявної матеріально-технічної бази, що спричинює її застарілість і невідповідність вимогам. Проблемою залишається відсутність власної

спортивної бази в освітніх закладах. Дефіцит коштів і нерозвиненість інфраструктури подекуди спонукають багатьох сильних українських спортсменів і тренерів міняти громадянство і добувати медалі для інших країн [там же, с. 73].

Для підтримки у молоді стійкої мотивації та інтересу до занять руховою активністю і масовим спортом відповідними механізмами державного регулювання необхідно створити умови для задоволення потреби у фізичному розвитку, перш за все, удосконалюючи спортивну інфраструктуру для дозвілля молоді, а також активно популяризуючи у молодіжних колах цінності спорту та здорового способу життя. Ефективна державна політика, спрямована на зміну свідомості та поведінки громадян щодо здорового способу життя, за умови вираженої активної позиції громади, без сумніву, стане запорукою формування життєтворчих стратегій молоді.

§2.8. Забезпечення взаємодії органів державної влади із засобами масової інформації у вимірах сучасної інформаційної політики в Україні

У XXI столітті масмедіа є одним з потужних комунікативних засобів суспільства та каналів впливу на владу, і з кожним днем засоби масової інформації (ЗМІ) набирають все більшої популярності.

Варто зазначити, що до Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» [52] не було чітко визначено суб'єктів комунікаційного процесу. Тому позитивною характеристикою цього закону, перш за все, є те, що відбулася конкретизація змісту інформаційних служб державного управління. Саме структурні підрозділи інформаційних служб забезпечують зв'язок громадськості з масмедіа. Таким чином, цей закон регламентує діяльність інформаційних служб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, саме вони є структурними підрозділами цих органів.

На ці інформаційні служби покладені завдання виконувати інформаційні та аналітичні функції, а також вони забезпечують зв'язок із громадськістю та масмедіа. Важливим аспектом в їхній діяльності є те, що вони оперативно повинні надавати інформацію представникам засобів масової інформації щодо діяльності цих органів.

Проте, окрім переваг даного закону, наявні і певні недоліки, основними серед яких є нерозвиненість норм стосовно регулювання економічних відносин власності саме у сфері діяльності засобів масової інформації. Водночас є обмеження щодо висвітлення інформації органами пресслужби для засобів масової інформації, зокрема про це зазначається у Законі України «Про державну таємницю», де забороняється висвітлення такої інформації [33].

Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» набув важливого для масмедіа значення завдяки тому, що відкрив можливість до творчих та технічних можливостей вітчизняним засобам масової інформації. Основною особливістю Закону України «Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації» [53] є те, що відбулося спрямування на роздержавлення друкованих засобів масової інформації, які засновані органами державної влади та органами місцевого самоврядування. І виділяючи позитивні аспекти цього закону, перш за все, необхідно зазначити, що з'являється можливість державним засобам масової інформації отримати статус офіційних друкованих видань. А це, в свою чергу, є прямим фактором для подолання впливу органів влади на державну пресу. В результаті це призведе до зростання рівня демократизації засобів масової інформації, тобто матиме місце реальний захист свободи слова в Україні, що є важливою ознакою сучасного розвиненого інформаційного суспільства.

Серед недоліків закону слід відзначити відсутність у ньому вираженої концептуальності. Викликає застереження і відсутність

фіксованості відносно того, що станеться, якщо не відбулося виконання фінансових зобов'язань, прописаних в цьому ж законі.

Важливим також є Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення» [55], в якому зазначено, що однією з головних особливостей є те, що суспільне мовлення здатне виконувати ті завдання, які не притаманні комерційним каналам. І найголовнішою ознакою, яка яскраво характеризує перевагу суспільного мовлення, є те, що воно повинне бути доступним для кожної людини в державі.

Завдяки системному формуванню законодавчої бази для реалізації державної політики в означеному напрямі активізувався процес комунікації держави, суспільства і засобів масової інформації. Принципи, на основі яких співпрацюють органи державної влади та засоби масової інформації і які визначені у законах України, відповідають встановленим на міжнародному рівні принципам у відкритості влади щодо інформації.

В цілому ж засоби масової інформації виступають, з одного боку, як соціальний інститут, з іншого – мають можливість впливу як на соціальні, так і на політичні інститути. ЗМІ не лишень відображають настрої, що склалися, а й формують суспільну думку. Інформаційна сфера є одним із найважливіших об'єктів державного управління. Основний інструмент державного управління інформаційною сферою – державна інформаційна політика.

Комунікаційний потенціал державної влади полягає не тільки в наявності ефективних інформаційних каналів, за допомогою яких влада може пояснювати суспільству свої рішення, а й у встановленні зворотного зв'язку із суспільством, що дозволяє мати уявлення про запити різних соціальних груп і на цій основі аналізувати та коригувати державну інформаційну політику. З огляду на зростаючу роль засобів масової інформації на громадську думку, а також значну актуалізацію інформаційно-комунікаційної сфери в житті українського суспільства в умовах війни, органи державної влади змушені налагоджувати зі ЗМІ ефективну комунікацію.

Контрольні питання

1. Розкрийте адміністративно-правове забезпечення наукової галузі як фактор підвищення обороноздатності країни й повоєнного відновлення.
2. Опишіть освітню політику Української держави та євроінтеграційні процеси.
3. Визначте мовну політику у контексті гуманітарних викликів для України в умовах війни.
4. Продемонструйте адміністративно-правові заходи з формування культурної ідентичності українців як духовно-ціннісного фактору зміцнення потенціалу нації в протистоянні державі-агресору.
5. Опишіть можливості та перспективи адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я та надання медичних послуг.
6. Розкрийте адміністративно-правове забезпечення соціального захисту населення.
7. Сформулюйте адміністративно-правові аспекти державної політики у галузі фізичної культури і спорту.
8. Визначте особливості забезпечення взаємодії органів державної влади із засобами масової інформації у вимірах сучасної інформаційної політики в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ (Розділ 2)

1. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. За ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020, 466 с.
2. Білоус-Осінь Т. І. Публічне адміністрування у сфері наукової діяльності. *Juris Europensis Scientia*, № 3, 2021, 57-60 с.
3. Гібернау М. Ідентичність націй. Київ: Темпора, 2020, 303 с.
4. Головка С. Г. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»: важливий крок у становленні нормативно-правового забезпечення наукової та освітньої галузі. Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (Київ, Національний авіаційний університет, 2016.). Київ: МП «Леся», 2016. Т. 1, 60-62 с.
5. Грудзинський А. О. Університет як підприємницька організація. *Социс*. 2017. № 4, 113 – 119 с.
6. Декларація прав національностей України. Документ 1771-XII, поточна редакція Прийняття від 01.11.1991 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12#Text> (дата звернення: 07.11.2022).
7. Державна політика: підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) та ін. К.: НАДУ, 2014, 448 с.
8. Дубін Б. Спорт і культура тіла у державній політиці України. Київ: Темпора, 2020, 201 с.
9. Зінченко В. П. Психологія педагогіки. Курс лекцій. Частина 1. К.: Живе знання, 2018, 296 с.
10. Інтерв'ю президента Національної академії наук України академіка НАН України Бориса Євгеновича Патона. Національна

- rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#n12 (дата звернення: 04.07.2022).
23. Пирожкова Ю. В. Теорія функцій адміністративного права: дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2017.
 24. Постанова Верховної Ради України «Про проєкт Концепції соціального забезпечення населення України» від 21.12.1993 р. Документ 3758-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3758-12#Text> (дата звернення: 11.11.2022)
 25. Постанова ВПВС від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17, провадження № 14-167цс20. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/104728593?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01 (дата звернення: 11.11.2022)
 26. Постанова Президії НАН України від 30.03.2022 №91 «Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії рф» URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8901> (дата звернення: 11.11.2022)
 27. Проєкт Закону про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. № 2557-IX від 06.09.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/28359> (дата звернення: 07.11.2022)
 28. Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти. Прийняття від 24.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.11.2022)
 29. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту соціальних, трудових та інших прав фізичних осіб, у тому числі під час воєнного стану, та спрощення обліку робочих місць для осіб з інвалідністю. Закон України. Документ 2682-IX. Прийняття від 18.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2682-20#Text> (дата звернення: 13.11.2022)
 30. Про державне регулювання у сфері трансферу технологій: Закон України від 14. 06. 2006 р. № 143-V. Верховна Рада України.

- URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16>. (дата звернення: 04.07.2022).
31. «Про державні цільові програми», Закон України. 2004. Редакція від 24.10.2020, підстава-912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text>
 32. Про державну реєстрацію. Постанова КМУ України. 1997. Редакція від 26.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.09.2022)
 33. «Про державну таємницю», Закон України. 1994. Редакція від 15.03.2022, підстава - 2107-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 14.10.2022)
 34. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти. Постанова КМУ України від 30 вересня 2020 р. № 898 URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення: 14.10.2022)
 35. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні. 1993. Редакція від 12.06.2022, підстава-2265-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text> (дата звернення: 14.10.2022)
 36. «Про доступ до публічної інформації», Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 14.10.2022)
 37. «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закон України. Редакція від 29.10.2022, підстава – 2622-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 14.10.2022)
 38. «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 14.10.2022)
 39. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630. Редакція від 02.11.2022, підстава – 1211-

- 2022-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text>
40. Про затвердження Порядку проведення державної атестації наукових установ: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 р. No 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-2017%D0%BF#n10> (дата звернення: 04.07.2022)
41. Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму: Указ Президента України від 18.08.2020 № 329/2020 / офіц. портал Президента України В. Зеленського. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3292020-34717> (дата звернення: 10.11.2022)
42. «Про інноваційну діяльність», Закон України від 04. 07. 2002 р. № 40-IV. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 10.11.2022).
43. «Про культуру», Закон України. Документ 2778-VI. Редакція від 07.10.2022, підстава-2310-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 07.10.2022).
44. «Про місцеві державні адміністрації», Закон України. 1999. Редакція від 15.06.2022, підстава - 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 12.10.2022).
45. «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України. Редакція від 10.10.2022, підстава - 2518-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.11.2022).
46. «Про наукові парки», Закон України від 25. 06. 2009 р. № 1563-VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17> (дата звернення: 10.11.2022).
47. «Про наукову і науково-технічну діяльність», Закон України від 26.11.2015 р. No 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> Редакція від 01.10.2022, підстава - 2564-IX (дата звернення: 11.11.2022).

48. «Про наукову і науково-технічну експертизу», Закон України від 10.02.1995 р. № 51/95-ВР. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.11.2022).
49. «Про науково-технічну інформацію», Закон України від 25. 06. 1993 р. № 3322-XII. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12> (дата звернення: 04.10.2022).
50. «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», Закон України від 11.07.2001 р. № 2623-III. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>. (дата звернення: 11.11.2022).
51. «Про повну загальну середню освіту», Закон України. Редакція від 01.07.2022, підстава-2315-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 12.10.2022).
52. «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», Закон України. Редакція від 16.07.2019, підстава - 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.11.2022)
53. «Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації», Закон України. 2016. Редакція від 21.10.2018, підстава - 2578-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/917-19#Text> (дата звернення: 12.11.2022)
54. «Про соціальні послуги», Закон України. 2019. Редакція від 27.04.2022, підстава - 2193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 10.11.2022)
55. «Про Суспільне телебачення і радіомовлення в Україні», Закон України. Редакція від 12.02.2021, підстава - 1166-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18#Text> (дата звернення: 11.10.2022)
56. «Про освіту», Закон України. 2017. Редакція від 27.10.2022, підстава - 2438-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 12.11.2022)

57. Про утворення спеціалізованих вчених рад з метою присудження ступеня доктора філософії: Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/atestatsiya-kadriv-vyshchoi-kvalifikatsii/2019/07/doktor-filosofii-020719925.pdf> (дата звернення: 04.07.2022)
58. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#Text> (дата звернення: 04.11.2022)
59. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text> (дата звернення: 10.11.2022)
60. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04#Text> (дата звернення: 12.11.2022)
61. Рижкова Ю., Хаустов В., Грига В. Наука може стати локомотивом, який витягне Україну із економічної прірви. URL: <https://zn.ua/science/nauka-mozhet-stat-lokomotivom-kotoryj-vytashchit-ukrainu-iz-ekonomicheskoy-propasti.html> (дата звернення: 12.11.2022).

62. Римаренко С. Регіональні аспекти соціокультурних трансформацій в Україні. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017, 284–309 с.
63. Серкіс Ж. Нові підходи до управління сучасною освітньою організацією. Соціальна психологія. 2013, № 1, 140-150 с.
64. Степико М. Сучасні виклики українській національній ідентичності. Наукові записки. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Випуск 3-4 (99-100), 253-265 с.
65. Сутула В., Булгаков О., Дейнеко А., Луценко Л. Основні тенденції та суперечності в розвитку українського спорту. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць. № 3 (35), 2016, 26-32 с.
66. Ткалич М. Спорт, спорт, спорт... Чи є перспектива інституційного розвитку? Юридична газета online, №2 (708), 2020.
67. Угода про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Міністром національної освіти Республіки Польща: угода від 02.07.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_037 (дата звернення: 04.11.2022).
68. Уряд створив Національну комісію зі стандартів державної мови Департамент інформації та комунікацій з громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України. 2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-stvoriv-nacionalnu-komisiyu-zi-standartiv-derzhavnoyi-movi> (дата звернення: 04.07.2022).
69. Халавка Ю. Чого потребують українські науковці під час війни та що вони можуть дати країні? URL: <https://zn.ua/science/v-chem-nuzhdajutsja-ukrainskie-nauchnye-rabotniki-vo-vremja-vojni-i-hto-oni-mohut-dat-strane.html> (дата звернення: 04.11.2022)
70. Хижняк Л. М. Державна освітня політика в умовах глобалізації: пошуки оптимальної моделі. Державне будівництво. 2017. № 1(2).: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1(2)_4) (дата звернення: 13.11.2022)

71. Христинченко Н. П. Система адміністративно-правових актів, якими регулюється наукова діяльність в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. 2015. Випуск 3 (9), 237-241 с.
72. Черба В., Герасимова Є. Стан та перспективи розвитку фізичної культури в Україні. Економіка та держава. № 7, 2017, 70-75 с.
73. Чистов С. М., Никифоров А. Є., Куценко Т. Ф. Державне регулювання економіки: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2000, 316 с.
74. Юнін О. С. Пріоритетність захисту прав та законних інтересів людини в діяльності поліції. Митна справа. 2013(1):85.
75. Шаблистий В. В. Про чергову спробу недобросовісного способу усунення закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України від підготовки юристів за державним замовленням. Поліцейська медіація як інструмент захисту прав та інтересів громадян: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 16 вересня 2022 р., м. Одеса. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2022, 128-130 с.
76. Binde J. L'education au XX le siecle: Feducation pour tous tout au long de la vie .Futuribles (Paris). 2020. 322 p.
77. Blackledge A. Discourse and Power in a Multilingual World. Blackledge. Amsterdam/ Philadephia: John Benjamins Publishing Company, 2015. 252 с.
78. Blommaert J. Language Policy and National Identity. An Introduction to Language Policy. Oxford: Blackwell, 2016. P. 238–254.
79. Brubaker R. Beyond 'Identity' / R. Brubaker, F. Cooper. Theory and Society. 2021. №29. P. 1–47.
80. Cohen M. A Garbage Can Model of Organizational. Administrative Science Quarterly. 1972. №17. P. 1–25.
81. Cserniczkó I. Four Language Laws of Ukraine. International Journal on Minority and Group Rights. 2016. №23. P. 560–582.
82. Dominique A. Language, Status, and State Loyalty in Ukraine. Harvard Ukrainian Studies. 2017. №35. P. 233–263.

83. Gal S. The Boundaries of Languages and Disciplines: How Ideologies Construct Difference. *Defining the Boundaries of Social Inquiry*. 2017. №62. P. 967–1001.
84. Grotenhuis R. Nation-Building and State-Building and the Challenge of Fragility. *Nation-Building as Necessary Effort in Fragile States*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016. P. 73–92.
85. Hornberger N. Frameworks and Models in Language Policy and Planning. *An Introduction to Language Policy*. New Jersey: Wiley-Blackwell, 2015. P. 24–42.
86. Ralph Waldo Emerson «The American Scholar», in *Selected Essays*, ed. Larzer Ziff (New York): Viking Penguin, 2020, 87 p.
87. Patten A. Political Theory and Language Policy. *Political Theory*. 2021. №29. P. 691–715.
88. Shohamy E. *Language Policy Hidden Agendas and New Approaches*. London: Routledge, 2016. 185 p.
89. Suhr M. *John Dewey zur Einführung*. Hamburg, 2019. S.65.
90. Woolard K. Language Ideology . *Annual Review of Anthropology*. №23. P. 55–82.
91. Yunin O. et al. Medical error: civil and legal aspect. *GEORGIAN MEDICAL NEWS*. No 3 (276). 2018 P. 156-161.
92. Yunin, O., et al. (2021). Discrimination in sports as a gross violation of human rights in Ukraine. *Amazonia Investiga*, 10(47), 173-179.
93. Wright S. *Language Planning in State Nations and Nation States*. *Language Policy and Language Planning*. London: Palgrave Macmillan, 2020. P. 47–77.
94. White M. *Pragmatism and the American Mind. Essays and Reviews in Philosophy and Intellectual History*. N. Y. Oxford University Press. 2019. 265 p.

РОЗДІЛ 3.

НОВА ПАРАДИГМА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ У КОНТЕКСТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

§3.1. Світовий досвід адміністративно-правового забезпечення державної гуманітарної політики

Курс України на євроінтеграцію актуалізує питання наближення та імплементації міжнародних стандартів у нашій країні. Саме тому досвід адміністративно-правового забезпечення гуманітарної політики зарубіжних країн, а також процесу її реалізації є цінним для української юридичної науки. На основі такого аналізу буде можливо визначити відмінності адміністративно-правового регулювання у різних країнах світу. Правове забезпечення реалізації державної політики в гуманітарній сфері зарубіжних країн потребує вивчення ще й з позиції можливого запозичення вітчизняними законодавцями позитивних напрацювань у цьому напрямі зарубіжних правників.

Однією з країн, досвід якої, на нашу думку, може бути корисним для України, є Франція. Впродовж багатьох років Франція перебуває на шляху значної трансформації галузі науки. Реформи, які мають місце, зокрема у напрямі створення Національного агентства із наукових досліджень, а також прийняття відповідного закону у 2006 році, призвели до серйозних змін та модифікації структури державного сектору у Франції. Ці кроки дозволили сформувати механізм, який бере за взірць найкращі приклади міжнародної практичної діяльності, зокрема у питаннях проєктного фінансування та оцінки.

Розпочата у 2006 році реформа наукової галузі Франції цікава для України тим, що системи науки в Україні та Франції є подібними: значну роль в обох випадках відіграє державний сектор. Так, у Франції функціонує аналог Національної академії наук – Національний центр наукових досліджень. Є подібність і в організаційному аспекті побудови наукової галузі: міністерства та агентства країн мають навіть схожі назви.

Але, у першу чергу, це зумовлено тим, що реформа наукової галузі у Франції ґрунтується на позитивному досвіді країн із розвиненим науковим менеджментом – Японії та США.

Загалом французька реформа являла собою комплекс організаційно-адміністративних та економічно-стимулюючих заходів, які були направлені на стимулювання точок зросту та ефективне включення Франції до міжнародної співпраці із позиції країни-лідера. Реформа наукової галузі у Франції була сконцентрована на вирішенні таких конкретних завдань:

- посилення стратегічного планування та формування національних пріоритетів;
- побудова єдиної, комплексної та прозорої системи оцінки результатів наукових досліджень;
- акумулювання синергетичної енергії та полегшення кооперації між учасниками дослідження шляхом формування так званих «полюсів конкурентоспроможності»;
- формування привабливих наукових кар'єр, особливо для молоді;
- інтенсифікація динаміки інновацій та налагодження більш тісних зв'язків між дослідженнями у державному та приватному секторах;
- посилення інтеграції французької системи досліджень у загальноєвропейський дослідницький простір [19, с. 5].

Можемо констатувати, що основною ознакою розвитку наукової діяльності у Франції є те, що вона становить собою країну,

в якій безпосередньо реалізується державне управління наукою із низькою часткою адміністративних витрат.

На думку О. Ядранської, основною структурною одиницею у функціонуванні науки у Франції є не інститут (яких у складі CNRS усього два), а лабораторія. У свою чергу, більшість лабораторій мають подвійне підпорядкування (здебільшого, спільно з університетами), проте в усіх лабораторіях, що співробітничать з CNRS, незалежно від їхніх статусу і приналежності, реалізується єдина політика, діють єдині правила започаткування, контролю й ліквідації лабораторій та координації їхньої діяльності, встановлювані CNRS [29, с. 63].

Стратегічне орієнтування наукової галузі у Франції здійснює Міністерство вищої освіти та наукових досліджень. У його структурі функціонує Головне управління наукових досліджень та інновацій, а у 2007 році були створені координаційні групи для активізації науково-дослідницької роботи за напрямками, які визнані пріоритетними: інформаційно-комунікаційні технології, охорона здоров'я, нанотехнології, енергетика та стійкий розвиток.

Національне агентство наукових досліджень є адміністративним органом, що підконтрольний Міністерству вищої освіти та наукових досліджень. Діяльність такого агентства була спрямована на переорієнтування представників дослідницького простору на нову культуру та механізм фінансування проєктів, які є доволі поширеними в інших країнах. З огляду на вищезазначене, метою діяльності Національного агентства наукових досліджень є збільшення кількості проєктів фундаментальних та цільових досліджень, що проводяться або ж державними закладами, або ж у форматі державно-приватної співпраці [21, с. 50].

Таким чином, проаналізувавши особливості адміністрування наукової сфери у Франції, можна зробити висновок, що центральним органом, як і в Україні, виступає профільне міністерство, яке має назву Міністерство вищої освіти та наукових досліджень. У структурі міністерства діє ряд органів, який забезпечує

оптимізацію управлінням науковою галуззю та певним чином відповідає за конкретний напрям роботи.

Заслуговує на увагу й досвід реалізації державної політики у гуманітарній сфері Італії. Провідною науковою установою у цій країні є CNR – Національна дослідна рада, яка являє собою громадську організацію, основним обов'язком якої є виконання, просування, поширення, передача та поліпшення дослідної активності в основних секторах накопичення знань і застосування цих знань для наукового, технологічного, економічного і соціального розвитку країни.

Загалом, основним джерелом фінансування ради є держава, проте необхідно наголосити і на участі ринку, який вносить свою частку. Орієнтовно 30% прибутків Національної дослідної ради надходить від зовнішніх замовлень і за угодами з фірмами, а також контрактами з Європейським Союзом та міжнародними організаціями.

У структурі ради створені головні інститути, які є відповідальними за певні сектори дослідження:

- INFN (Національний інститут ядерної фізики)
- INGV (Національний інститут геології та вулканології)
- INAF (Національний інститут астрофізики)
- ASI (Італійське космічне агентство) [27 с. 81].

Ще однією країною із централізованим управлінням, що має значний науковий потенціал, є Швеція, розробки якої фінансуються значною мірою за рахунок промисловості. Головним джерелом фінансування наукової роботи в університетах є саме держава, а кошти виділяються у вигляді прямих державних дотацій, або ж за рахунок різних рад з науки й інших державних агентств і відомств.

Серед державних установ, які опікуються фінансуванням наукових розробок і досліджень, заслуговують на увагу такі установи Швеції:

- Рада з наукових досліджень;

– Рада з наукових досліджень у сфері охорони навколишнього середовища, сільськогосподарських наук і територіального планування;

– Рада з наукових досліджень у сфері трудових відносин і соціального забезпечення;

– Управління інноваційних систем [3, с. 81].

Таким чином, із впевненістю можемо констатувати, що для вищезазначених країн характерною є схожість із українськими системами організації, управління й фінансування фундаментальних досліджень, які у своїй сукупності можна визначити як континентальну модель.

За Т. Луценко, можна виокремити основні її ознаки, до яких слід відносити наявність високої частки державного (бюджетного) фінансування досліджень і розробок, а також наявність великих наукових інститутів, що історично склалися, а також функціонування співтовариств, що беруть участь в управлінні й фінансуванні фундаментальної науки.

Недоліком цієї моделі є її надмірна бюрократизація, а тому вона певним чином не відповідає сучасним викликам і загрозам, проте ці недоліки можливо усунути у процесі реформування. Низький рівень результативності моделі пов'язаний із недостатнім обсягом патентування наукових результатів; неефективним використанням результатів бюджетних наукових досліджень; низьким рівнем участі та зацікавленості у науково-дослідних і освітніх програмах, що фінансуються ЄС.

Звідси й небезпеки, що постають перед європейською наукою: старіння дослідників; надмірна ускладненість адміністративної системи; негнучкість самої системи наукових досліджень; регіональний дисбаланс, концентрація наукового потенціалу в окремих великих містах; відтік мізків за кордон; низька привабливість наукової кар'єри в цілому [8].

Країною, яку не можна залишити поза увагою, розглядаючи досвід формування й реалізації державної політики у гуманітарній

сфері, є США. Головною особливістю організації фундаментальної науки там є те, що фундаментальні дослідження проводяться переважно в науково-дослідних центрах і лабораторіях закладів вищої освіти.

Одразу необхідно зазначити, що для США притаманна своя специфіка щодо суб'єктів адміністративно-правового регулювання у сфері науки. Так, на відміну від вищезазначених країн та України, у США відсутнє спеціалізоване міністерство науки. У свою чергу, функції такого міністерства з підтримки фундаментальних досліджень виконують різного роду департаменти – Державний департамент енергетики, Державний департамент охорони здоров'я, Державний департамент оборони, Державний департамент сільського господарства і Національний науковий фонд США. Водночас у країні існує Міністерство освіти США.

Загалом, керівництво науковою діяльністю є децентралізованим у зв'язку із відповідним державним устроєм країни, тож вся наукова та освітянська система підпорядкована органам управління окремих штатів. На думку Н. Христинченко, наукова діяльність у США тісно пов'язана із роботою освітніх закладів, які безпосередньо здійснюють підготовку кадрів не лише для зв'язків із промисловим бізнесом, а й для сфери наукових досліджень [28, с. 18].

Головним принципом є розподіл коштів на конкурсній основі. Частка грантів у бюджеті кожного з державних департаментів складає не менше 50%, а подекуди й більше. У США відсутня чітка прив'язка до певних департаментів отримання гранту. Це означає, що, наприклад, Національний інститут охорони здоров'я фінансує не лише свої структурні підрозділи, але і зовнішні науково-дослідні лабораторії, які ведуть дослідження за напрямками, що збігаються зі стратегічними завданнями інституту.

Із досвіду реалізації державної політики Канади заслуговує на увагу інституція, яка функціонує як головна для координації наукових досліджень. Це Національна дослідна рада Канади, що була заснована ще у 1916 р. Рада складається із понад 20 інститутів і охоплює значну кількість національних програм, що поширюють-

ся на широкий спектр наукових дисциплін. Інститути й програми організовано у три великі групи: фізико-технічна; науки про життя та інформаційні технології; технології та промислові розробки.

Основними цілями та завданнями ради є: здійснення й підтримка наукових досліджень і промислових розробок, актуальних для Канади; організація, управління й утримання національної наукової бібліотеки; публікування та продаж (чи інше поширення) науково-технічної інформації; розроблення критеріїв оцінювання; розроблення стандартів і сертифікація канадської промисловості; управління астрономічними обсерваторіями, заснованими або фінансованими урядом Канади; управління науково-дослідною діяльністю, включаючи гранти і та інші внески для підтримки міжнародної діяльності NRC; забезпечення дослідного і промислового співтовариства науково-технологічною підтримкою сучасного рівня [8].

Щодо державної політики у науковій сфері Японії, то слід відзначити, що переважна більшість наукових досліджень в Японії, як і в інших розвинених країнах, провадиться у закладах вищої освіти, а також державних лабораторіях. Водночас основну частку витрат на науково-дослідну роботу в Японії несе приватний сектор. Це зумовлено тим, що він зацікавлений переважно у прикладному характері таких досліджень.

Саме вищезазначений підхід забезпечив Японії результативні успіхи на тих напрямках технічного прогресу, які пов'язані із виробництвом споживчих товарів масового попиту. Проте, досліджуючи галузь фундаментальних досліджень та немасового виробництва, можна констатувати: Японія помітно відстає від інших розвинених країн. Так, незважаючи на посилення уваги до власних фундаментальних досліджень, що має місце вже з 80-х років XX ст., збільшення їхнього фінансування і стимулювання і, відповідно, зниження залежності країни від імпорту зарубіжних технологій, ця залежність все ж таки зберігається й до цього часу [28, с. 47].

В Японії існує аналог ради з наукової діяльності, як і в інших країнах, – це Наукова рада Японії, що була заснована у 1949 р. Вона

функціонує як спеціальне агентство під управлінням прем'єр-міністра країни з метою просування науки в уряді, промисловості та в повсякденному житті. До обов'язків ради входить ухвалення рішень із важливих наукових проблем і забезпечення ефективного обміну знаннями між науковцями з метою забезпечення підвищення продуктивності наукових досліджень. Також на запит уряду Наукова рада надає рекомендації щодо наукової політики, проте може це робити і за власною ініціативою [10].

У контексті сприяння просуванню та популяризації науки в усіх сферах, зокрема природничій, соціальній і гуманітарній, було утворено Японське товариство сприяння розвитку науки (JSPS). Означене товариство являє собою незалежний адміністративний інститут, який відіграє ключову роль в управлінні широким спектром японських навчальних і наукових програм. Це некомерційна організація, утворена на пожертви, зроблені імператором. Починаючи із 2003 р. JSPS перейшло на новий етап свого розвитку з його перетворенням у незалежний адміністративний інститут, з метою оптимізації ефективності управління, поліпшення якості послуг, пропонованих JSPS університетам і дослідним інститутам [там же].

Загалом діяльність Японського товариства сприяння розвитку науки підтримується, здебільшого, щорічними субсидіями від уряду Японії. До основних функцій слід віднести: заохочення молодих дослідників; сприяння розвитку міжнародної наукової кооперації; виділення грантів на наукові дослідження; виконання досліджень для майбутніх програм; підтримка наукової кооперації між академічним співтовариством і промисловістю; збирання й поширення інформації про науково-дослідну діяльність [там же, с. 51].

У свою чергу, науковці акцентують та зосереджують свою увагу на тому, що одним із гальмуючих факторів для наукового та інноваційного розвитку Японії є проблема інтелектуальної власності. Вважаючи наукову сферу Японії найважливішим національним ресурсом, японські фахівці вивчили механізми під-

тримки та нарощування інтелектуальної власності у низці розвинених країн, перш за все у США.

За результатами такого дослідження було прийнято рішення різко знизити рівень витрат на оформлення патентної документації, закріпити патентні права не за винахідниками та урядом, як це зазвичай робилося, а за університетами і спеціальними посередницькими ліцензуючими організаціями. Було запропоновано оптимізувати контрактну систему, що орієнтує університетські дослідження на замовлення промислових компаній, довіряючи їм право бути співвласниками патенту. Це дозволило знизити фінансове навантаження на розробників.

Пріоритетними галузями для наукової системи Японії були визнані: інновації у галузі інформатики та зв'язку; нанотехнології та технології збереження навколишнього середовища. У цих сферах, на думку фахівців, можливі проривні новітні рішення, комерціалізація яких дасть інноваторам серйозні переваги перед конкурентами.

Ґрунтуючись на такій позиції, для прискорення проходження оформлення патентів в Японії було переглянуто Патентний закон і Закон про торговельні знаки. Окрім того, для створення ефективної системи з організацій-посередників, які забезпечують передачу науково-технічних досягнень із університетських лабораторій і державних НДІ в приватний промисловий сектор, був прийнятий закон про трансфер технологій із університетів у промисловість та вжито спеціальні заходи щодо поживлення промисловості і вдосконалення промислових технологій [28, с. 48].

Саме це дозволяє Японії у сучасних умовах вивести інтелектуальну власність на відносно новий якісний рівень розвитку. Із 1952 року головним органом, який здійснював адміністративно-правове регулювання та забезпечував державну політику у сфері науки Японії, було Міністерство освіти, науки і культури. Із 2001 року, у зв'язку із реформою державного апарату, його назва змінилась на Міністерство освіти, культури, спорту, науки і технологій.

У контексті вивчення зарубіжного досвіду адміністративно-правового забезпечення державної політики у гуманітарній сфері заслуговує на увагу напрацювання у цьому напрямі Фінляндії. У Фінляндії урядовою організацією, яка контролює досягнення у галузі наукових досліджень і розробок, є Рада з наукової й технологічної політики. Метою її створення стало стимулювання економічного зростання, розвиток торгівлі та промисловості, поширення нових методик і розширення банку знань [1, с. 32].

Як зазначає І. Данилова [3, с. 82], у Фінляндії усі університети мають статус дослідних, яким із 2010 р. було надано повну фінансову і дослідницьку автономність у зв'язку із наданням їм пільг на ввезення обладнання й можливість отримати у власність нерухоме майно. Провідну роль у розвитку наукової галузі Фінляндії відіграє Агентство з фінансування технологій і інновацій Tekes, на яке покладено функцію моніторингу процесу реалізації профінансованого проєкту й моніторингу його результатів власне після закінчення проєкту, а також Національний фонд з досліджень і розвитку Sitra. Щодо останнього, то його основним завданням є організація навчання фахівців у галузі корпоративного інвестування та надання корпоративного фінансування технологічним компаніям на ранніх етапах їхнього розвитку.

Загалом Фінляндія є однією із провідних країн світу за обсягами інвестицій саме у наукові дослідження. Так, у бюджеті на 2019 р. було заплановано виділення 1,9 млрд євро на наукову сферу. Близько 82% цих коштів розподілено між Міністерством праці і економіки та Міністерством освіти Фінляндії. Фінансування університетської науки, що становить собою основну частину фундаментальних досліджень країни й частину прикладних, відбувається через Академію Фінляндії.

Академія є центральним науковим органом, який підконтрольний Міністерству освіти. До складу Академії входять такі структурні підрозділи, як Комітет з науки та шість комісій: з природничих, медичних, сільськогосподарських, технічних, суспільних і гуманітарних наук. Загалом пріоритетними напрямками є

сфера медицини, біологічних наук і охорони навколишнього середовища; культура й суспільство; природознавство й техніка [там же, с. 92].

Цінним у контексті можливості імплементації в Україні є досвід формування й реалізації державної політики у гуманітарній сфері Китаю. Аналізуючи діяльність Китаю як країни, яка активно розвивається на теперішній час, можемо зробити висновок, що кількісні зміни дійсно забезпечують перехід до якісних: країна постійно збільшує витрати на освітні та наукові заходи. Слід відзначити також і позитивну динаміку Китаю в отриманні патентів, що зумовлено плановим підходом до розвитку та діяльності відповідних закладів у країні. Саме це сприяє втіленню в життя нових зразків наукомісткої і високотехнологічної продукції. Уряд Китаю за останні роки значно підвищив та популяризував науково-технічний потенціал країни та збільшив частку високотехнологічної продукції в експорті. Державна політика Китаю у науковій галузі заснована на принципах високого рівня якості, ефективності наукових досліджень та підвищення конкурентоспроможності, що відповідає таким сучасним тенденціям у світовому господарстві, як формування економіки знань, і є важливим фактором подальшого науково-технічного розвитку. В подальшому саме модернізація системи освіти й науки Китаю сприятиме виходу їхніх чільних позицій у світових рейтингах.

Країною, яка постійно займала перші позиції в науковій галузі, є Велика Британія. Це зумовлено тим, що у цій країні завжди велика увага була приділена фундаментальним дослідженням в університетах, а держава завжди відігравала важливу роль у створенні належних умов для їхньої ефективної реалізації. Задля популяризації наукової галузі у Великій Британії, фактично першій із західноєвропейських країн, були створені наукові та технопарки, які започатковувалися на базі, наприклад, такого університету, як Кембриджський. Це сприяло появі нових наукомістких процесів та механізмів. Водночас, аналізуючи витрати на науку у Великій Британії в останні роки, необхідно зазначити про їхнє зменшення приблизно на 15%.

Проаналізувавши механізм фінансування наукової діяльності у найбільш розвинених країнах світу, можемо констатувати, що він має велику кількість різноманітних форм та засобів реалізації. Зокрема, можна виділити наступні види фінансування науки: фінансування всередині великих корпорацій; фінансування малих фірм; фінансування ризикових фірм через створення венчурних фондів; розвиток некомерційних наукових організацій, що працюють у сфері пріоритетних прикладних науково-дослідних розробок; розвиток кооперації фірм у сфері науки; пряме державне фінансування фундаментальних досліджень і пріоритетних прикладних робіт.

Державна політика у галузі науки формувалася в розвинених зарубіжних країнах протягом десятиріч і нині довела свою ефективність. Значною там є частка високотехнологічної продукції як у структурі внутрішнього виробництва і споживання, так і в структурі експорту на світовий ринок. До числа найбільш наукоємних галузей на основі ряду загальновизнаних критеріїв наукоємності було віднесено аерокосмічну галузь, виробництво офісної і комп'ютерної техніки, виробництво засобів зв'язку, фармацевтичну і медичну промисловість [69, с. 449].

У Польщі, наприклад, чільне місце у системі органів управління науковою сферою займає Міністерство науки та вищої освіти Польщі, яке керує урядовою діяльністю в галузі науки і має бюджет для проведення наукових досліджень, фінансованих державними фондами [там же]. Таким чином, у розвинутих країнах світу можна спостерігати тенденцію до модернізації сфери досліджень і розробок, особливо країн ЄС, які намагаються усіма зусиллями ліквідувати наявне технологічне відставання від США, країни, яка на даний час є лідером в інноваційній та науковій діяльності. Саме тому для України важливим є аспект імплементації досягнень саме досвіду США, зокрема в аспекті адміністрування наукової галузі.

Зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення формування й реалізації державної політики у галузі охорони

здоров'я також заслуговує на увагу. Слід одразу зауважити, що чинне законодавство у сфері медичної діяльності є комплексним та багатоаспектним. Це пов'язано передусім із тим фактом, що стан здоров'я особи та суспільства залежить від багатьох чинників. Наприклад, від стану навколишнього природного середовища. Відповідно державний контроль і нагляд у сфері охорони довкілля є важливою складовою національної екологічної політики, що являє собою комплекс засобів і заходів, спрямованих суспільством і державою на охорону та оздоровлення довкілля, ефективне поєднання природокористування і природоохорони та забезпечення нормальної життєдіяльності громадян. Щодо України, то задля підвищення ефективності системи державного контролю і нагляду у сфері охорони навколишнього середовища, перспективним, на нашу думку, видається розробка і прийняття Закону «Про державний екологічний контроль», проте відповідний законопроект за №3091, ухвалений у першому читанні, до другого так і не дійшов. Не було проведено до початку відкритої агресії з боку РФ й низки інших важливих реформ.

В умовах же воєнного часу було прийнято Постанову КМУ від 13 березня 2022 р. № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» [17].

Пунктом 3 цієї постанови було встановлено, що протягом періоду воєнного стану планові та позапланові заходи державного нагляду (контролю) (позапланові невізні перевірки) за дотриманням суб'єктами господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, законодавства у відповідних сферах та ліцензійних умов, здійснюються за рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, за наявності загрози, що має значний негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави.

Незважаючи на воєнний стан, не втрачає актуальності переорієнтація зусиль із формування державної політики на її практичне впровадження, удосконалення і наближення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища до європейського, зміцнення інституціонального потенціалу природоохоронної діяльності та створення ефективних інструментів екологічної політики.

У свою чергу, для цього необхідний розвиток національної системи управління навколишнім природним середовищем; зміцнення інституціональної спроможності системи управління навколишнім природним середовищем; гармонізація національного екологічного законодавства про охорону навколишнього природного середовища з нормами європейського та міжнародного права; удосконалення економічного та фінансового механізмів реалізації національної екологічної політики, джерел фінансування; наукове забезпечення національної екологічної політики, що спрямовуватиметься на здійснення переходу України до принципів сталого розвитку.

У сфері медичного права та медичного законодавства так само існує нагальна необхідність переорієнтації зусиль із формування державної політики на її практичне впровадження, удосконалення і наближення законодавства України до європейського. Слід враховувати, що комплексний механізм адміністративно-правового забезпечення у цій галузі може складатися із таких елементів:

- економічного (механізм публічного управління банківською, грошово-валютною, інвестиційною, інноваційною, кредитною, податковою, страховою діяльністю тощо);
- мотиваційного (сукупність командно-адміністративних та соціально-економічних стимулів, які спонукають державних службовців до високоефективної роботи);
- організаційного (об'єкти, суб'єкти публічного адміністрування, їхні цілі, завдання, функції, методи управління та організаційні структури, а також результати їхнього функціонування);

- політичного (механізми формування економічної, соціальної, фінансової, промислової політики тощо);
- правового (нормативно-правове забезпечення: закони, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, а також методичні рекомендації, інструкції тощо) [23].

Вищезазначене може бути застосовано і до сфери охорони здоров'я громадян. Верховна Рада України в останні роки демонструє низку позитивних прикладів того, коли до медичного законодавства ставились не з позицій ретроспективного його аналізу, а з точки зору аналізу сучасної ситуації та перспективного планування прийняття нових законів.

Зокрема, мова йде про такий інститут, яким є парламентські слухання з питань охорони здоров'я та медичної діяльності, на яких неодноразово наголошувалося, що кардинальних змін можна досягти лишень через системну реформу та комплексний, законодавчо врегульований перехід системи охорони здоров'я на модель бюджетно-страхової медицини.

Якщо звернутися до досвіду Європи, то розвиток первинної медичної допомоги в теперішній час відбувається в різних організаційних формах, і поки що немає достеменних свідчень на користь домінування в подальшому будь-якої з існуючих моделей. Однак орієнтація лише на приватний сектор в ЄС вже не є пріоритетною, хоча зменшується і кількість державних лікарень. Подекуди зустрічається таке явище, коли будівлі, приміщення та обладнання можуть бути державними, а послуги, що надаються, – приватними [60].

На сьогоднішній день у Європі існує класифікація лікарень за п'ятьма показниками: ступенем самостійності, ступенем участі на ринку, рівнем фінансової відповідальності, рівнем підзвітності та соціальним функціям. За сукупністю цих показників лікарня може бути визначена як бюджетна, автономна, корпоративна чи приватизована. Але при цьому варто не забувати тієї обставини, що європейські лікарні здебільшого все ще зберігають фінансову залежність від урядів.

В усіх країнах Європи існують лікарні, які перебувають у власності уряду (центрального, регіонального або місцевого) відповідно і керовані ним. Керівники та інші працівники таких лікарень за своїм статусом зайнятості можуть стати державними чиновниками. Ця модель є звичайною для країн, де охорона здоров'я фінансується з податкових надходжень (наприклад, для країн Скандинавії, де лікарні перебувають у власності окружних рад); вона трапляється також у країнах, де функціонують системи соціального страхування. Наприклад, у Франції 65% лікарняних ліжок перебуває у власності уряду. У багатьох країнах Центральної та Східної Європи лікарні, які перебували у власності центрального уряду, у 1990-х роках перейшли у власність місцевих урядів.

Дедалі більшого поширення набирають автономні лікарні державного сектору. У такому випадку уряди зберігають право власності на активи лікарні, але надають лікарні деяку управлінську самостійність. Лікарня може мати незалежний юридичний статус, що дозволяє їй укласти договір із фондом медичного страхування. Прикладом такого підходу можуть бути створювані у Великій Британії з 1990 р. самоврядні лікарняні трасти Державної служби охорони здоров'я. Вони залишаються у власності держави, але при цьому мають значну господарську автономію (наприклад, можуть розпоряджатися своїм майном із дотриманням процедур, встановлених нормами державного регулювання). Подібні моделі були прийняті у деяких країнах Центральної та Східної Європи.

Крім цього, існують державні некомерційні лікарні, які перебувають у власності благодійних груп (релігійних організацій, профспілок та ін.). У багатьох випадках фінансування таких лікарень здійснюється урядом, який жорстко регулює їхню діяльність [там же].

Ще одним типом лікарень, поширеним в Європі, є лікарні, які перебувають у державній власності, але керовані у приватному порядку. Такі лікарні існують у Португалії та деяких інших

країнах. Держава утримує власність на активи лікарні, тоді як право на управління потужностями передається приватному сектору.

Протилежністю вищезгаданого типу є лікарні, які перебувають у приватній власності, але з державним управлінням. Приватний сектор може нести відповідальність за фінансування, будівництво та утримання будівель, приміщень та обладнання, тоді як державний сектор використовує ці потужності для надання медичних послуг. Ця форма організації набуває великого значення у лікарняному секторі Великої Британії.

Також зустрічається об'єднання лікарень у так звані ради з охорони здоров'я, які створюються за географічним принципом (термінологія ВООЗ), для більш ефективного управління лікувальними установами. Такі ради існують у країнах, які організують свою систему охорони здоров'я на регіональному рівні (наприклад в Ірландії). Уряд діє через посередництво рад, які керують групами лікарень. Члени рад можуть обиратися чи призначатися. Регіональні ради корисні з погляду координації послуг у сусідніх лікарнях; з іншого боку, вони часто обмежують свободу ухвалення рішень на місцевому рівні.

Комерційні підприємства, що перебувають у власності держави, теж є різновидом лікарень. Такі підприємства реєструються як автономні юридичні особи, які мають право отримувати прибуток із означених підприємств.

Широко поширеними у всьому світі є приватні комерційні лікарні. Найбільшого поширення вони набули у США, де багато колишніх некомерційних лікарень змінили свій статус. З початку 1980-х років посилення конкуренції (хоча і жорстко регульованої) дозволило знизити витрати і ціни в лікарнях – переважно завдяки тому, що страхові фонди та організації охорони здоров'я направляли хворих до більш ефективно працюючих постачальників медичних послуг – великих і добре обладнаних лікарень. Процес злиття лікарень продовжувався до кінця 1990-х років із інтенсивністю близько 250 злиттів на рік. На сьогоднішній день

зниження витрат на охорону здоров'я та лікарні в США пов'язується саме із цими кроками.

Питання системного функціонування в Україні спеціального підрозділу органів державної влади, який буде ефективно взаємодіяти з представниками засобів масової інформації, завжди залишатиметься актуальним. Його вирішення дозволить оперативно та об'єктивно оприлюднювати інформацію про діяльність органів влади як на офіційних вебсайтах, так і особисто представникам засобів масової інформації.

Таким чином, важливо здійснити ряд заходів, які позитивно вплинуть на ефективність висвітлення інформації спеціальним структурним підрозділом, а саме впровадити стандарти інформаційного обміну між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, засобів масової інформації та громадськістю; розробити чіткі структуровані функції, яких будуть дотримуватися державні органи, що відповідають за діяльністю масмедіа; позбутися такого негативного явища, як висвітлення органами державної влади лише позитивної інформації про свою діяльність.

Проаналізувавши нормативно-правове забезпечення взаємодії органів державної влади із засобами масової інформації, необхідно відзначити, що наразі в Україні сформовано низку законів, а також указів та постанов, які дозволяють регулювати діяльність масмедіа та їхню взаємодію з органами влади. Проте все ще є потреба у низці доповнень до законодавства України, що дозволить урегулювати багато аспектів взаємодії органів влади з масмедіа.

Зарубіжний досвід вирішення державних завдань та прийняття управлінських рішень із залученням засобів масової інформації свідчить, що ефективність від залучення масмедіа можлива лише в тому випадку, якщо рівень довіри населення до джерел засобів масової інформації є досить високим. Саме тому розглядалися такі дві країни, як Фінляндії та Данія, які є першими за показником найбільшої довіри населення до засобів масової інформації. Високий показник прийняття ефективних управлін-

ських рішень органами влади у Фінляндії можна пояснити тим, що громадяни мають значно більше можливостей взаємодіяти з посадовими особами, бо практично усі органи влади мають свій особистий вебсайт. А отже, завдяки тому, що влада знає потреби громадян та існує організація громадського контролю, зростає можливість поліпшити процес прийняття управлінських рішень.

Відносно Данії слід наголосити на тому, що держава намагається залучити громадян до обговорення важливих державних рішень. У Данії створено усі необхідні умови, щоб засоби масової інформації функціонували вільно, що надає можливість громадянам бути поінформованими про всі аспекти діяльності органів державної влади. Прозорість органів державної влади та створені ідеальні умови для свободи преси в зазначених країнах надають можливість громадянам бути залученими до прийняття управлінських рішень, а отже, існує реальна можливість успішно вирішити державницькі завдання.

Отже, розглянутий міжнародний досвід взаємодії органів державної влади із засобами масової інформації є важливим для України, оскільки його запровадження дозволить покращити безпосередню співпрацю між владою та масмедіа, що надасть можливість вирішити проблему низького рівня довіри до органів влади. Очевидно, що належне використання комунікаційної складової у діяльності органів влади є однією з важливих умов сьогодення.

§3.2. Трансформація державної політики в умовах гуманітарної кризи, зумовленої військовим конфліктом

Із початком повномасштабної військової агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 р. ворожій атаці піддався соціально-економічний устрій України, значних руйнувань та пошкоджень завдано інфраструктурним об'єктам гуманітарної сфери. Значні руйнування змусили мешканців багатьох населених пунктів масово евакуюватися, втікаючи з місць окупації й місць,

де ведуться активні бойові дії. За висновком експертів ЮНІСЕФ напад рф на Україну створив безпосередню та зростаючу загрозу життю й добробуту 7,5 млн українських дітей.

Гуманітарні проблеми примножуються та зростають щоднини. Сотні дітей убито й поранено, діти постійно зазнають глибоких травм від насильства з боку агресора. Сотні тисяч із них втрачають доступ до безпечної води та електрики через пошкодження інфраструктури.

Війна в Україні призвела до руйнівних наслідків у гуманітарній сфері в таких масштабах і темпах, яких не було з часів Другої світової війни, – заявляє ЮНІСЕФ. Унаслідок військових дій 3 млн дітей в Україні та понад 2,2 млн дітей у країнах, які приймають українських біженців, потребують невідкладної гуманітарної допомоги. Внутрішнє й зовнішнє (за кордон) переміщення торкнулося кожних двох дітей із трьох. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, щодня в Україні гине двоє дітей та четверо дістають поранення – здебільшого внаслідок російських атак із використанням вибухової зброї в населених пунктах [24, с.13] .

Цивільна інфраструктура гуманітарної сфери Української держави зазнає все більше пошкоджень чи руйнувань. Окрім цього, війна й масові переміщення знищують джерела прибутку та економічні можливості мешканців України. Унаслідок цього багато сімей залишаються без достатнього доходу для задоволення своїх основних потреб і не можуть надати належну підтримку членам своєї родини.

Упродовж кількох місяців із початку військової агресії рф в Україні було сформовано засади інституційно-правового регулювання гуманітарної сфери на період дії воєнного стану. Таке регулювання здійснюється в межах і відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII (зі змінами та доповненнями), Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/202210, затвердженого Законом України від 24.02.2022 р.

№ 2102-IX, а також згідно з іншими нормативно-правовими актами України.

Так, відповідно до норм ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», повноваження місцевих органів влади, зокрема в частині управління закладами та установами освіти, переходять до військових адміністрацій населених пунктів на відповідній території. Повноваження центральних органів влади продовжують реалізовуватися.

Діючий Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (Далі – Закон) вказує на правову підставу для введення воєнного стану. Зокрема, це Конституція України, власне сам Закон та указ Президента України про введення воєнного стану, затверджений Верховною Радою України.

Статтю 20 вказаного Закону передбачено правовий статус та обмеження прав і свобод громадян в умовах воєнного стану. Правовою підставою для цього є Конституція України та сам Закон. Так, «в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України» [5]. Ч. 1 ст. 22 Закону вказує на заборону застосування тортур, жорстокого поводження чи покарання під час введення воєнного стану.

Сама Конституція України містить поняття «воєнного стану» у контексті внесення змін до останньої (ст. 157), а також у згаданій вище ч. 2 ст. 64, що стосується передбачення можливості обмеження здійснення деяких прав людини. Права людини, які гарантує Конституція України, є невідчужуваними та непорушними (ст. 21) [6]. Слід мати на увазі, що існують права людини, що мають ранг так званих абсолютних прав, зокрема право на життя, заборона катувань тощо. Тобто неможливо жодних відступів та жодних обмежень у здійсненні цих прав, навіть при умові надзвичайного та воєнного стану. Водночас здійснення декотрих прав людини може бути обмежено (ст. 64 Конституції України), зокрема, йдеться про наступні права, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України: недоторканість житла,

таємниця листування, свобода думки і слова, проведення мітингів тощо.

Проте таке обмеження не може мати своїм наслідком вилучення у людини самої сутності цього права. А сутністю прав людини є людська гідність та свобода. Надзвичайно актуальним у контексті захисту прав людини є рішення у справі КСУ з короткою назвою «Справа про посилений соціальний захист військовослужбовців». У ньому, зважаючи на реалії, пов'язані зі збройною агресією РФ проти України, було захищено право військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань. КСУ підкреслив головну роль ЗСУ та інших формувань, що «здійснюють ефективний захист Української держави та українського народу», відзначив, що найвищим державним інтересом є «підтримання високого рівня обороноздатності», а підтримка військовослужбовців ЗСУ є «одним із засобів розширення оборонних можливостей держави».

Окрім вищевказаного, у цьому рішенні КСУ перевіряв на відповідність Конституції України п. 4 ст. 16-3 Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII зі змінами щодо обмеження реалізації права на отримання одноразової грошової допомоги в більшому розмірі дворічним строком в аспекті його пропорційності. Ч. 5 ст. 17 Конституції викладено, вважає КСУ, так, що реалізація права на соціальний захист «осіб, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей потребує якісного і ефективного законодавчого регулювання та запровадження механізмів забезпечення їхньої державної підтримки». Крім того, «метою законодавчого регулювання в цій сфері є як усебічне соціальне забезпечення військовослужбовців, яке компенсуватиме установлені законом обмеження та умови служби, властиві цій категорії громадян, так і підвищення мотивації особового складу Збройних Сил України у виконанні ними покладених на них функцій щодо оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності» [20].

Державна політика у сфері соціального захисту населення з перших днів повномасштабного вторгнення російських військ в Україну була спрямована на захист найменш захищених верств населення. Так, під обстріли та авіаудари потрапляють як військові, так і цивільні громадяни в різних регіонах держави. Кожного дня кількість людей, які зазнали поранень, збільшується. Для багатьох українців наслідки втрати здоров'я від дій російської армії мають безповоротний характер, вони отримують інвалідність.

Захист держави осіб з інвалідністю виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей на рівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті, котрі визначені у Законі України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [15]. Допомога держави людям з інвалідністю полягає в грошових виплатах (пенсії, допомоги, одноразові виплати), забезпеченні медикаментами, технічними й іншими засобами, послугах з медичної, соціальної, трудової та професійної реабілітації, побутового та торговельного обслуговування.

Якщо така особа має право на одну і ту ж пільгу за кількома нормативно-правовими актами, пільга надається тільки по одному з них на вибір (незалежно від підстави для встановлення пільги).

Слід зауважити, що людина може відмовитися від тієї чи іншої соціальної допомоги, якщо вона не відповідає її потребам, та отримати від держави грошову компенсацію вартості цього виду соціальної допомоги. Відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту» [16], цивільне населення наразі не прирівняне до осіб, які належать до осіб з інвалідністю внаслідок війни.

Порядок надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни визначається Кабінетом Міністрів України. Згідно ст. 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту» особам з інвалідністю внаслідок війни та прирівняним до них особам (стаття 7) надаються, серед інших,

і такі пільги: безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів; позачергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів), безплатне забезпечення іншими протезами і протезноортопедичними виробами; безплатне позачергове щорічне забезпечення санаторно-курортним лікуванням із компенсацією вартості проїзду до санаторно-курортного закладу і назад; 100-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю); 100-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленням балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання; 100-відсоткова знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення.

Також забезпечується безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрішньорайонних, внутрішньо- та міжобласних, незалежно від відстані та місця проживання за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі.

Відповідним чином зазнала трансформацій й державна політика в гуманітарній сфері в її інформаційному вимірі.

Перехід життя громадян у більш небезпечну реальність в умовах повномасштабної російської агресії призвів до неминучих змін у способах комунікації між людьми. Набула нового значення

співпраця між урядовими структурами та громадянами шляхом збирання даних за допомогою, наприклад, гугл-форм, чат-ботів, а також інших форм опитувань [26].

Наприклад, зараз функціонують: а) офіційний бот, за допомогою якого можна повідомляти про переміщення диверсантів, військ і ворожої техніки; б) бот кіберполіції для повідомлень про виявлені мітки, які залишають окупанти, та пересування російської армії; в) бот для допомоги дітям, до якого можна вносити дані про дітей, яких побачили без дорослих, або про загублених дітей; г) бот Служби Безпеки України для виявлення зрадників і мародерів та інші. Також є боти, які не лише збирають дані, а власне побудовані на основі відкритих даних, постійно оновлюють цю інформацію та доносять її до користувачів: а) бот для перевірки товарів на предмет взаємозв'язків із російським ринком; б) бот, який розповідає, що не так з конкретним російським культурним діячем у контексті ставлення до України та її культури тощо.

На часі також спостерігаємо незвичні форми взаємодії влади й громадян. Наприклад, в офіційному telegram-каналі Верховної Ради України час від часу публікують бази даних російських урядовців, медійників, пропагандистів із закликами писати певні повідомлення для інформаційної атаки. Також на каналі поширюють певні шаблони повідомлень для твіттеру з позначенням іноземних діячів з метою просування інформації про події в Україні.

Міністерство внутрішніх справ України започаткувало сайт, де розміщує фото та документи загиблих та полонених окупантів, щоб родичі могли їх знайти, а Головне управління розвідки публікує дані російських військових, які воювали на території України та здійснювали тут воєнні злочини.

Поряд із формуванням власних стратегічних наративів під час повномасштабного російського вторгнення необхідно виробити і стратегію адекватної відповіді на наративи російської пропаганди проти України. Під час збройного конфлікту інформація поширюється динамічно, а можливість відрізнити прав-

диве повідомлення від неправдивого ускладнена. Навички критичного мислення під час психологічного напруження та паніки у населення слабшають. Тож єдиний і найкращий спосіб у такий час – це сформувати свій інформаційний простір так, аби отримувати новини лише з достовірних та перевірених джерел.

§3.3. Духовно-ціннісні пріоритети та правовий інструментарій формування молодіжної політики держави у динаміці змін

Зважена, відповідальна та доказова молодіжна політика є наріжним каменем формування майбутнього України. Водночас така політика не повинна бути директивною та обмежувати право вибору, вона має спонукати молодь виявляти ініціативу, самостійно визначати власні цілі та цінності, а також брати участь у визначенні пріоритетів і шляхів розвитку держави. Молодь є важливим суб'єктом державної політики. Активно реалізується молодіжна політика на регіональному та місцевому рівнях, проводиться робота із молоддю в територіальних громадах, розширюється участь молоді у процесах ухвалення рішень, утворені молодіжні центри різного рівня (у тому числі державна установа «Всеукраїнський молодіжний центр»), молодіжні консультативно-дорадчі органи [25].

Нагальною є потреба у зміцненні партнерства між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства, що працюють з дітьми та молоддю, поширенні інструментів участі молоді у прийнятті рішень, зокрема через розвиток молодіжних консультативно-дорадчих органів, органів учнівського та студентського самоврядування. Також необхідним є підвищення рівня компетентностей як молоді, так і фахівців, які працюють з дітьми та молоддю, у тому числі молодіжних працівників, представників молодіжних центрів. Важливо розвивати мережу молодіжних центрів, оскільки

ки найефективніша робота проводиться саме через установи, що працюють з молоддю [там же].

За роки незалежності в Україні з'явилося нове молоде покоління, яке вже формувалося в умовах становлення та розвитку національної української державності. В Україні не виникла проблема «батьків та дітей», але сучасна молодь зростала в умовах ринкової економіки, нових виробничих відносин, принципової зміни ідеології.

Слід одразу зауважити, що починаючи з 1992 року народжуваність в Україні стрімко знижувалася, а тому і кількість молодих людей, у тому числі й тих, хто розпочинає професійну діяльність при досягненні працездатного віку, скорочується вже з 2010 року. Падіння народжуваності в Україні починаючи з 1991 року має свої об'єктивні та суб'єктивні причини. Так, навіть побіжний огляд проблем молодії сім'ї призводить до досить сумних висновків. Мільйони молодих сімей в Україні стикаються з безліччю труднощів – матеріального, господарського, житлового, медичного та іншого характеру.

Як наслідок, за різними оцінками, чисельність молоді у суспільстві зменшиться більше ніж удвічі з близько 11 млн осіб у 2018 році до понад 5 млн осіб у 2030 році. Подібні структурні зміни стосуються також дитячого населення. Водночас відбудеться невелике зростання чисельності літніх людей. Зменшення частки молоді повинна компенсуватися збільшенням їхніх спроможностей [25].

Народжуваність в Україні у 2021 році в середньому становила 1,3 дитини на одну жінку впродовж усього життя, що є свідченням демографічної кризи у нашій країні. Демографічна криза є проявом незавершеного демографічного переходу – такого типу відтворення населення, коли народжуваність знижується, а тривалість життя не зростає.

Таким чином, уряд, Президент України, Верховна Рада, владні структури на місцях із самого початку своєї діяльності зіткнулися з молодіжними проблемами у соціально-економічному, правовому,

демографічному та інших вимірах. Так чи інакше, всі проблеми зводилися до необхідності чітко розробленої державної молодіжної політики, яка б не просто сприяла вирішенню окремих питань, а визначала б політику збереження нації.

Певною мірою молодіжна політика спиралась із часу отримання країною незалежності на вже існуючу законодавчу базу. Водночас активно використовувалися міжнародні правові акти, що стосуються проблем підростаючого покоління. За період незалежності України з'явилася значна кількість законодавчих та підзаконних актів, у тому числі законів України та інших правових документів Верховної Ради, указів Президента України, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України. Крім цього існують нормативні акти міністерств, відомств, різних служб, інших центральних органів виконавчої влади. Зауважимо, що всі документи вищих органів трансформуються у рішення органів місцевої влади, яка у встановленому порядку ініціює рішення, постанови, накази у кожній області, місті, районі.

Найбільш значущим фактором здійснення державної молодіжної політики стала прийнята 28 червня 1996 року Конституція України. Зміст її стосується, природно, всіх громадян, але є статті, звернені безпосередньо до молоді: гарантія прав «на вільний розвиток своєї особистості» (ст. 23), на «рівні конституційні права та свободи» (ст. 24), а також права на життя, на свободу та особисту недоторканність, на свободу думки і слова, віросповідання, на участь у управлінні. Для молодого покоління, що тільки вступає в життя, важливими є права на працю (ст. 43), на відпочинок (ст. 45), на соціальний захист (ст. 46), на житло (ст. 47), на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49), освіту (ст. 53). Щоправда, Президентом України може бути обраний громадянин цієї країни, який досяг 35 років; однак депутатом Верховної Ради може стати молода людина з 21 року і старше [6].

Одним із важливих факторів, що знижує народжуваність в Україні у складних умовах протистояння російській агресії є, без сумніву, виклики у сфері національної безпеки, брак особистої

безпеки, здатності особи до захисту свого життя та інтересів у середовищі існування — природному, інституційному, економічному, соціальному. Значно зросла міграція населення, і чисельність внутрішньо переміщених осіб, значна частка з яких молодь, постійно зростає.

Серед найбільш значущих документів, що сприяли оптимізації державної молодіжної політики в останні роки, став Указ Президента України від 12 березня 2021 року №94/2021 «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року» [25], яким власне ця стратегія була затверджена.

Національна молодіжна стратегія до 2030 року (далі – Стратегія) передбачає запровадження нових підходів для розвитку молоді в Україні, враховує важливі аспекти, передбачені Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року, молодіжними стратегіями та документами, що регламентують засади розвитку молодіжної політики ООН, Ради Європи та Європейського Союзу, а також демографічні, безпекові та економічні виклики. У Стратегії наголошується, що дії та зусилля держави, всіх верств суспільства, політичних і громадських організацій, підприємств, установ, організацій у справі підтримки становлення та розвитку молоді мають бути консолідовані для того, щоб дивитися на життя молоді цілісно з урахуванням її бачення світу [там же].

У Стратегії наголошується на важливій ролі старшого покоління у формуванні уявлень молоді про соціальне середовище та соціальну взаємодію, соціальні компетентності. Незагоєні травми радянського періоду (посттоталітаризм, колоніалізм) накопичувалися у політичній культурі, таким чином, старші покоління разом з вихованням передають молоді недовіру до органів державної влади та слабке, крихке і фрагментарне уявлення про управління та врядування [там же].

Патерналізм (очікування людей, що про них насамперед мають піклуватися лише державні інституції чи окремі організації) залишається характерною рисою всіх вікових груп у суспільстві, у тому числі молоді. Батьки та близьке оточення зберігають

вплив на прийняття молоддю найважливіших рішень. В умовах матеріальної залежності від батьків, відсутності можливості знайти гідну роботу та просуватися кар'єрними сходами без проєкції молоді складно набути самостійності.

Політичні орієнтації молоді відрізняються від політичних орієнтацій людей старшого віку за напрямом (домінує європейський вектор). Водночас окремі цінності, соціальні практики та ставлення залишаються спільними: низький рівень довіри до державних і суспільних інститутів характерний як для молоді, так і для людей старшого віку.

Українське суспільство набуває зрілості, функціонуючі на сьогодні моделі публічного управління недостатньо ефективні, водночас бажання громадян, зокрема молоді, брати участь у житті суспільства перебуває на досить низькому рівні. Молоді потрібно виховувати у собі цінності, які дадуть змогу не просто реалізувати себе на ринку праці в умовах складної економічної ситуації, досягти успіху в обраній професії, а й забезпечать її життєстійкість перед проблемами особистого характеру (питання самовираження, власного здоров'я та здоров'я родини, житлові питання, толерантне ставлення один до одного), а також перед часто недружнім соціумом, корупцією та труднощами захисту своїх інтересів у суді [25]. Молодь повинна розраховувати на себе, власні компетентності, способи мислення, цінності, у тому числі розвинений емоційний інтелект, а також на зовнішні ресурси (соціально-економічні, суспільно-політичні, організаційно-правові умови життя в державі тощо).

Поглиблення глобалізації, зростання мобільності, освітні виклики і високий рівень комунікаційної спроможності на фоні низького рівня довіри до органів державної влади формують потребу в оновленні підходів щодо підтримки молоді, формування та реалізації молодіжної політики.

Традиційні фактори, що визначають життя молоді, стосуються соціально-економічної адаптованості, забезпеченості ресурсами, житлом, включення в суспільство та залишаються актуальними. Водночас молодь повинна бути готовою діяти в умовах змін, вмі-

ти вчитися, набувати нових компетентностей впродовж усього життя, а не орієнтуватися лише на отримання формальної освіти, наголошується у Стратегії [там же].

Стратегія базується на таких принципах:

- цілісність і наскрізність – будь-які рішення, спрямовані на розв'язання актуальних проблем молоді, повинні відповідати її інтересам, урахувати специфічні потреби. Стратегія передбачає співпрацю широкого кола заінтересованих у молодіжній політиці сторін, зокрема органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також державно-приватне і соціальне партнерство, міжсекторальну взаємодію, поєднання державних та громадських інтересів, прав і свобод особистості;

- субсидіарність – дії держави є допоміжними засобами стосовно свободи дій молоді щодо самостійного задоволення своїх потреб, освіти чи професійної діяльності;

- участь – рішення, що стосуються молоді, ухвалюються за її участю. Держава створює засоби, простір, можливості та надає підтримку змістовній участі молоді в ухваленні важливих суспільних рішень;

- доказовість та науковість – усі рішення ґрунтуються на об'єктивній інформації про становище молоді у суспільстві, її цінностях, потребах та очікуваннях;

- інклюзивність – рішення сприяють розвитку самостійності молоді, створенню можливостей та усуненню бар'єрів, щоб жодна з її груп не була прямо чи опосередковано виключена із суспільства;

- рівність можливостей – рішення базуються на тому, що гідність людини є непорушною цінністю, незалежно від віку, статі, інвалідності, етнічного і соціального походження, релігійних та інших переконань, сімейного й майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак [там же].

Значним викликом для українського суспільства в умовах соціальних потрясінь, яким є зокрема збройний конфлікт, особливо є зміна ціннісних пріоритетів молодих батьків, у яких до створення

сім'ї переважали цінності самовираження, а після народження дітей вони так чи інакше стикаються із непередбачуваністю і відчуттям тривоги (щодо рівня доходів, системи охорони здоров'я, освіти, роботи, інфраструктури тощо). Це може призвести до депресивних станів або прагнення до еміграції як збереження цінностей самовираження.

Закріплення у свідомості молоді цінностей виживання й ізоляції може призвести до непередбачуваних наслідків, а тому слід зосередитися на тому, аби зробити навколишнє середовище молоді безпечнішим та більш передбачуваним. Очевидно, що ці зміни реальні в умовах припинення бойових дій і встановлення миру.

Стратегією, про яку йшла мова вище, утверджувалися такі необхідні фактори для забезпечення підвищення безпечності середовища та посилення життєстійкості молоді: зниження рівня невизначеності зовнішнього середовища шляхом отримання знань про засади функціонування держави і суспільства; подолання наслідків впливу радянського періоду (недовіра до державних інституцій, прагнення слабкої держави, невіра у власну спроможність); посилення життєстійкості, що допомагає справлятися з небезпечними ситуаціями, асоціальною поведінкою, ризиками, які супроводжують перехід молоді від дитинства до дорослого життя; розвиток безбар'єрного простору; безпечне поводження із соціальними мережами та Інтернетом; запобігання та протидія будь-яким формам насильства проти молоді (домашнє насильство, булінг (цькування), мобінг тощо); формування у молодих батьків відповідального ставлення до виховання своїх дітей шляхом підвищення рівня власної поінформованості та адаптації найкращих світових практик з виховання дітей і батьківства; популяризація та поширення практики позитивного батьківства; надання психологічної допомоги, у тому числі молодим сім'ям; підтримка і надання послуг молодим сім'ям, зокрема тим, що потрапили у складні життєві обставини [25].

Молодий громадянин є особистістю, який за власним покликом, на підставі власного досвіду та власних суджень, формує

середовище навколо себе. Однак у разі невирішення проблеми безпеки суспільства під загрозою можуть опинитися самореалізація і цінності, орієнтовані на розвиток. Освіта, кар'єра, родина стають засобами виживання, а не втіленням мрій і прагнень.

Стратегією передбачено такі умови, що необхідні для забезпечення залучення молоді до участі у суспільному житті, підвищення її самостійності, конкурентоспроможності, формування громадянських компетентностей:

- створення можливостей для особистісного зростання молоді, орієнтованих на різні вікові групи;

- формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для самореалізації, зокрема підприємливості та фінансової грамотності;

- розвиток лідерства, лідерських навичок (саморозвиток, міжособистісні стосунки та суспільна відповідальність) як складових освітніх заходів та програм формальної і неформальної освіти;

- створення умов для свідомого вибору професійної діяльності через практику і стажування, розширення доступу до навчання та інших освітніх можливостей, орієнтованих на ринок праці;

- ознайомлення молоді з процесами державотворення, діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, популяризація державної служби;

- створення умов для утвердження серед молоді принципів доброчесності;

- розвиток громадянських компетентностей та компетентностей, необхідних для реалізації потенціалу молоді, її інтеграції у суспільне життя, адаптації до викликів сучасного світу, що швидко змінюється (у тому числі щодо поваги до прав людини, розвитку критичного мислення та медіаграмотності);

- заохочення молоді до отримання якісної освіти (STEM-освіти, STEAM-освіти), проведення досліджень та оволодіння науково-технічними, інженерними професіями;

- просування (промоція) креативних індустрій серед молоді;
- підвищення рівня конкурентоспроможності та зайнятості молоді, здійснення консультиування щодо професійного і кар'єрного розвитку, враховуючи її інтереси, можливості та потреби ринку праці, із залученням батьків, роботодавців та інших заінтересованих сторін з урахуванням їхнього впливу на вибір професійної діяльності [25].

Крім того, наголошується на необхідності створення можливостей для зниження частки економічно неактивних молодих українців, які не шукають роботи, не навчаються, не здобувають кваліфікації і не працюють. Важливе місце у документі відводиться формуванню культури підприємництва, використання інноваційного потенціалу, стимулювання щодо відкриття власної справи. Навчальні програми у закладах освіти мають орієнтуватися на сприяння розвитку соціального підприємництва з метою формування у молоді навичок підприємливості, отримання ними знань щодо стандартів доброчесності та антикорупційних принципів, необхідних для успішного та етично зваженого ведення власної справи.

Не менш важливим є сприяння розвитку молодіжних центрів в Україні, у тому числі забезпечення діяльності державної установи «Всеукраїнський молодіжний центр», а також підготовка фахівців, які працюють з дітьми та молоддю, у тому числі молодіжних працівників. У цьому контексті актуалізується підтримка формального та неформального навчання щодо інструментів участі молоді для представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Для забезпечення підвищення мобільності, соціальної і культурної інтеграції молоді в суспільне життя України та світу необхідними, у відповідності із Стратегією, є такі чинники:

- забезпечення рівних можливостей для самореалізації молоді;
- запобігання і протидія стереотипам та дискримінації;
- сприяння гендерній рівності, взаємній повазі серед молоді та розширення обізнаності про культурне різноманіття та способи життя молоді;

- забезпечення гендерної рівності у трудових відносинах;
- розвиток волонтерської діяльності та мобільності молоді в межах України та в партнерстві з іншими державами;
- забезпечення участі молоді у міжнародних молодіжних обмінах, зокрема у межах програм Ради Європи та Європейського Союзу;
- формування серед молоді розширеного поняття української ідентичності, яке базується не тільки на походженні, а й на цінностях та особистому виборі;
- залучення молоді, у тому числі молодих іммігрантів, закордонних українців, іноземців, які мають інтерес до української культури, у соціальне, економічне, культурне життя України;
- підтримка та заохочення осіб з інвалідністю до повноцінної участі в економічному, соціальному та громадському житті;
- реалізація проєктів та здійснення заходів для підготовки молоді до самостійного життя;
- проведення суспільно-просвітницьких кампаній, спрямованих на виховання у громадян поваги до прав осіб з інвалідністю та заохочення позитивних уявлень про осіб із інвалідністю і кращого розуміння їх суспільством;
- підтримка та заохочення молоді із сімей, які опинилися під загрозою бідності та соціальної ізоляції, для інтеграції та повноцінної участі у соціальному, громадському та економічному житті;
- реінтеграція молоді, яка проживає на тимчасово окупованих територіях України, та з числа внутрішньо переміщених осіб до культурного, інформаційного, освітнього простору України;
- запровадження ефективних соціально-гуманітарних механізмів інтеграції до соціального, громадського та економічного життя молоді, яка проживає на тимчасово окупованих територіях України;
- соціальна адаптація молоді, яка відбула покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк;
- сприяння здійсненню заходів, спрямованих на удосконалення механізмів забезпечення молоді житлом [25].

Індикаторами ефективності реалізації Стратегії було визначено зростання індексу самостійності молоді, який ґрунтується на самозайнятості, участі в громадській та волонтерській діяльності, об'єднанні для спільного впливу на соціальні процеси, що відбуваються в Україні, власних доходах та проживанні окремо від батьків; зменшення бар'єрів для повного розкриття підприємницьких здібностей та потенціалу молоді; підвищення рівня реінтеграції молоді, яка проживає на тимчасово окупованих територіях України, а також з числа внутрішньо переміщених осіб до культурного, інформаційного, освітнього простору України.

Позитивним фактором також було визначено зростання частки молоді – різноманітних громадських об'єднань, а також посилення ролі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації молодіжної політики на засадах добросовісної конкуренції, що передбачає дотримання принципів молодіжної політики в Україні, спонукає їх провадити свою діяльність з урахуванням результатів досліджень та потреб молоді.

За результатами впровадження означеної Стратегії повинна зрости частка молоді, яка залучена до процесів ухвалення рішень на рівні територіальної громади, міста, району, області, держави. Очікується підвищення рівня участі молоді у неформальних видах навчання, зростання кількості молодіжних центрів та установ, що працюють з молоддю, у регіонах України, виходячи з потреб конкретного регіону, збільшення частки молоді, яка свідомо обрала свою професійну діяльність, підвищення рівня довіри молоді до державних інституцій, підвищення рівня престижності державної служби, зниження рівня безробіття молоді [25].

Для ефективної реалізації державної молодіжної політики необхідним є зростання кількості фахівців, які працюють з дітьми та молоддю, у тому числі молодіжних працівників, та підвищення рівня їхніх компетентностей; підвищення якості діяльності молодіжних центрів та установ, що працюють з молоддю та допомагають їй отримати відповідні компетентності для самореалізації та розвитку, здобуття досвіду реалізації суспільних ініціатив тощо;

підвищення рівня поінформованості суспільства про потреби молоді з числа осіб з інвалідністю та підвищення ступеня її інтеграції у суспільне життя.

У Стратегії наголошується на необхідності зростання частки молоді, яка усвідомлює потребу в дотриманні Конституції та законів України, має нетерпимість до їхніх порушень, а також до проявів корупції, порушення академічної доброчесності, усвідомлено відмовляється від недоброчесної практики у своєму житті [там же].

Для впорядкування принципів і заходів із реалізації державної молодіжної політики було прийнято Закон «Про основні засади молодіжної політики» № 1414-IX, який Верховна Рада ухвалила 27 квітня 2021 року (далі – Закон) [4].

Закон закладає інституційні основи та механізми залучення молоді до реалізації молодіжної політики. Він імплементує в українське законодавство більшість положень Європейської хартії про участь молоді в суспільному житті на місцевому та регіональному рівні. Законом передбачено, що молодь – це люди віком від 14 до 35 років.

Оновлений Закон регламентує такі інструменти участі молоді: інформування молоді, консультації з молоддю, діалоговий формат взаємодії з молоддю та партнерство. В документі йдеться також про співпрацю з розроблення й упровадження молодіжних програм, проєктів, створення консультативно-дорадчих органів за участю молодіжних рад на місцевому та регіональному рівнях, Національної ради з питань молоді при Кабінеті Міністрів України.

Керівники центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування зможуть у межах Закону призначати радників із молодіжних питань, які працюватимуть на громадських чи інших засадах. Більш того, відповідно до чинної редакції Закону має бути створено нову фінансову бюджетну установу для інституційної підтримки молодіжних громадських організацій – Український молодіжний фонд, що здійснюватиме

фінансування молодіжних проєктів та виконання окремих завдань молодіжної політики.

Молодіжні громадські організації отримують можливість залучати бюджетні кошти для впровадження проєктів статутної діяльності. З метою формування належної нормативно-правової бази для забезпечення діяльності Українського молодіжного фонду Міністерство молоді та спорту в партнерстві з Ініціативним центром розвитку сприяння та розвитку громадського почину (ICAP) «Єднання» та іншими партнерськими організаціями в жовтні 2021 р. провели регіональні обговорення проєкту відповідного положення. Політика прозорості діяльності фонду забезпечуватиметься збалансованою структурою органів управління та відкритим процесом їхнього формування.

Проте подальшу роботу з підготовки цього нормативно-правового акта було тимчасово призупинено через військову агресію росії.

У Законі запроваджуються дієві механізми залучення молоді до процесу вироблення й ухвалення рішень. На національному рівні – через Національну раду з питань молоді при Кабінеті Міністрів України, на місцевому – через молодіжні ради та радників з питань молоді.

На сьогодні, в складних умовах протистояння нашої держави агресії з боку рф, дії та зусилля країни, всіх верств суспільства, політичних і громадських організацій, підприємств, установ, організацій у справі підтримки становлення та розвитку молоді мають бути консолідовані. Від цього залежить майбутнє Української держави.

§3.4. Стратегія реалізації нової парадигми державної політики України в гуманітарній сфері: проблеми і перспективи

В умовах збройного протистояння російській агресії і подальшого повоєнного відновлення країни критично важливого значення для цивілізаційного утвердження української державності

набуває національна ідея. І мова йде не лише про низку образів і перелік цінностей, що сформувалися у процесі державотворення і розвитку нормативно-правової бази, а й про внутрішній полілог у суспільстві, завдяки якому і відбувається націєтворення.

Через всеохоплюючу діджиталізацію суспільного життя чинники, що об'єднують українців – мова, звичаї й традиції доби, національна атрибутика, національна кухня та інші патерни, – доповнюються новими факторами інформаційного суспільства. Мережування, цифрова етика і цифрова письменність стають неодмінними запоруками успішної повсякденної комунікації усіх категорій населення, незалежно від віку, статі, фаху або релігійних поглядів, константою особистісного і професійного розвитку. Вони впливають і на базові для існування суверенної держави поняття – національна ідея, гідність, самоусвідомлення, самокритика, особиста відповідальність, громадянські права і чесноти.

Імперативи і аксіоматичність ментальної спадщини радянської доби, що за історичною інерцією присутні в ціннісному дискурсі українців, поволі замінюються державоцентричними автостереотипами і психоінформаційними установками. Засадничим елементом суспільного компромісу стає цінність соборної суверенної держави як суб'єкта світових цивілізаційних процесів [22].

Та разом з тим присутні чинники, що стримують розвиток держави, негативно позначаються на її духовно-культурній суб'єктності: популізм, соціальний інфантилізм, непотизм, правовий нігілізм. Вони зумовлюють брак державницького мислення, нехтування стратегічними цілями на користь ситуативних особистих або корпоративних інтересів і прагнень і тим самим перешкоджають наближення до європейського способу життя [там же].

За кризових для гуманітарної сфери обставин тривалого протистояння з російською федерацією вагомим акцентом набуває саме безпековий компонент. Не можна не погодитися зі судженням, що «сама безпека постає умовою суб'єктності, її потенцією – лише набувши певну міру безпеки, країна здатна розгортати свою суб'єктність як здатність до самостійного цивілізаційного

розвитку. Таким чином, слід говорити про глибинну взаємодію національної безпеки та суб'єктності країни, якою має опікуватися політична еліта країни і яку повинен усвідомлювати її народ. Специфічна динаміка національної безпеки та суб'єктності країни, по суті, є способом розгортання її національної ідеї, а можливо, й самою національною ідеєю» [11].

З урахуванням безпекових викликів, з якими стикається наразі Україна, трансформується і розширюється зміст поняття «культура». Доречним із цього приводу буде думка, що «...в умовах реалій ХХІ століття, коли ідентифікаційні процеси втратили свою інституційну детермінованість, особливого значення набуває розвиток культури – тих взірців, орієнтація на які й визначає процес ідентифікації особи та спільнот» [18].

Усвідомлення і засвоєння духовних цінностей пов'язані з осмисленням особистістю, групою чи суспільством мети і змісту своєї діяльності в аспекті постановки й вирішення ситуативних завдань. Духовні цінності як специфічні смислоутворюючі джерела існування людини та серцевина механізму самоорганізації суспільства виступають соціально значущими орієнтирами суспільства, важливим чинником його соціально-політичної стабільності й відкривають широкі перспективи для успішних перетворень у країні, стають провідними критеріями її сталого розвитку [9].

Духовні цінності, що належать народів, національній спільноті й становлять основу їхнього існування та розвитку, повинні бути національними духовними дороговказами, відігравати в житті суспільства роль особливих інтегруючих, соціалізуючих, комунікативних засад і, виступаючи у формі ціннісних настанов, орієнтацій, соціально-політичних ідеалів та ідей, утворювати духовно-ціннісне ядро національної самосвідомості. Національні цінності мають відповідати історичному розвитку нації, розвитку її матеріальної і духовної культури, утвореному геоекономічному середовищі під прямим та опосередкованим впливом існуючих політичних та економічних відносин і національних традицій [22].

Україна має посилювати динаміку руху до суспільства активістського типу, з множинними нелінійними зв'язками, де культура довіри сприяє розвиткові соціального капіталу, тісно пов'язаного з людським капіталом, що базується на знаннях, кваліфікації, комунікативній здатності до спільних дій. Він багато в чому залежить від спільних норм та цінностей, а також специфічних для цього соціуму засобів підпорядкування індивідуальних інтересів окремих особистостей інтересам великих груп. Тому соціальний капітал є також одним з проявів символічного капіталу, позначаючи можливості, що виникають із наявності довіри в суспільстві, базованої на визнанні та відданості, вкорінених у культурі [там же].

Іншим, не менш важливим аспектом нової парадигми державної політики у гуманітарній сфері є дотримання верховенства права. Закони як сукупність потреб суб'єктів суспільних відносин, в яких оптимально сконцентровано законні інтереси як громадянина, так й держави, є пріоритетною умовою функціонування правової держави.

Виходячи з того, що правова держава – це сукупність економічних, політичних та правових результатів, то ключові принципи її функціонування проявляються у дозволеності того, що не суперечить законам. Установам державної влади дозволяється лише те, що прямо передбачено законодавством. Означений стан речей вимагає від громадян держави високого рівня правової культури, усвідомлення не тільки своїх прав, але й обов'язків, поваги до прав й свобод інших громадян. Тож становлення нової парадигми державної політики у гуманітарній сфері означає формування ефективних умов розвитку кожного громадянина, залучення громадян до активної співпраці та наданню імпульсів до розвитку їхніх потреб, які реалізуються в межах національного законодавства і висувають відповідні вимоги до нього, тобто наповнюють новим змістом процес реалізації мети та завдань цієї державної політики.

Потребує переосмислення і адміністративно-правове забез-

печення наукової галузі. Продовження збройної агресії російської федерації проти України значно ускладнює розвиток сфери науки та інновацій у період дії воєнного стану. Фактично неможливим є провадження наукової та інноваційної діяльності у тимчасово окупованих або постраждалих від обстрілів регіонах.

Поряд із цим науково-інноваційна діяльність ускладнена й в інших регіонах України, що зумовлено низкою об'єктивних причин. Водночас завдяки активній роботі Міністерства освіти і науки України, незважаючи на військову загрозу, серйозні перешкоди й обмеження, спричинені війною, українська наука, інноваційна сфера та трансфер технологій продовжують розвиватися передусім завдяки безпрецедентній підтримці України з боку міжнародної наукової спільноти.

Сфера науки та інновацій є однією з найуспішніших у євроінтеграційних процесах. Це підтверджують як європейські експерти на основі підготовленої інформації за опитувальником ЄС для країни-кандидата в члени ЄС, так і результати участі українських учених, інноваторів та підприємців у попередній рамковій програмі ЄС із досліджень та інновацій «Горизонт-2020». Українські представники подали на конкурси понад 2,8 тис. пропозицій, отримали 45,75 млн євро на реалізацію 228 грантів. При цьому 29 проєктів на більш ніж 8 млн євро координувала саме українська організація. Серед 16 асоційованих країн програми «Горизонт-2020» Україна увійшла до ТОП-7 за двома основними показниками: кількістю підтриманих пропозицій і обсягом залучених коштів. Показник успішності (подані/підтримані проєкти) наших учасників становив 9,2%, тимчасом як середній показник – майже 12%.

Такі результати є підґрунтям для успішної участі України в наступній рамковій програмі ЄС у сфері науки та інновацій. 12 жовтня 2021 р. було підписано угоду між Україною, з однієї сторони, і Європейським Союзом та Європейським співтовариством з атомної енергії, з іншої сторони, про участь України у Рамковій програмі з досліджень та інновацій «Горизонт Європа»

і Програмі з досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії (2021–2025), комплементарній до Рамкової програми з досліджень та інновацій «Горизонт Європа».

Україна стала першою з країн Східного партнерства, які долучилися до програми. А завдяки застосуванню до нас ретроспективного підходу українські вчені могли подавати проекти на конкурси програми з моменту її запуску навесні 2021 р. Перших українських переможців конкурсів визначено наприкінці минулого року, кошти на виконання проєктів та перші грантові кошти було отримано вже на початку 2022 р. У травні 2022 р. Верховною Радою України прийнято Закон України про ратифікацію вказаної угоди, а в червні після обміну офіційними нотами Україна отримала статус асоційованої країни в програмі «Горизонт Європа» [24, с. 200].

Наразі оцінити об'єктивно вплив війни на сферу наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вкрай складно. Це, зокрема, зумовлено непрогнозованістю подальшого розвитку війни та наявністю проблем зі збиранням інформації щодо можливості продовження виконання розпочатих і запланованих наукових, науково-технічних робіт та проєктів, а також інноваційних проєктів, наявності кадрового потенціалу, стану дослідницької й інноваційної інфраструктури.

За підтримки міжнародних партнерів України суттєво розширилися можливості безкоштовного використання українськими закладами освіти та науковими установами електронних баз даних, що має виключно велике значення для ефективної наукової діяльності. Слід відзначити і зміцнення інституційно-правових засад провадження науково-інноваційної діяльності в Україні. Зокрема, Урядом ухвалено проєкт Закону про інноваційні парки (реєстр. № 7658 від 11.08.2022 р.), який було розроблено Міністерством освіти і науки України. Закон має на меті забезпечення умов для створення та функціонування в Україні інноваційних парків, що сприятиме розвитку національної економіки на інноваційній основі.

У напрямку відновлення й розвитку інноваційної екосистеми розроблено проєкт постанови Кабінету Міністрів України про запровадження експериментального проєкту зі створення на базі закладів вищої освіти, наукових установ мережі стартап-школа – інкубатор – акселератор. Ухвалення постанови забезпечить визначення процедури створення, функціонування, урегулювання фінансових і матеріально-технічних питань, пов'язаних із діяльністю, а також припиненням діяльності регіонального центру трансферу технологій.

Наука є одним із ключових інструментів досягнення миру. У довгостроковій перспективі повоєнного розвитку МОН України разом із провідними вітчизняними дослідниками створюватиме інституційно-правові умови для відродження на якісно новому рівні наукової діяльності, формування системи світової безпеки, соціальної стабільності, захисту екології та сталого розвитку нашої держави.

Із розвитком науки нерозривно пов'язані заходи на підтримку освітньої галузі в умовах воєнного стану. Так, МОН України із початком війни було створено нормативно-правову базу забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного стану. Першочерговим завданням МОН визначило безпеку всіх учасників освітнього процесу. Разом із місцевими органами управління освітою міністерство доклало максимум зусиль для забезпечення безперервності навчання в Україні, надання доступу до знань та можливості навчатися кожному учаснику освітнього процесу в різних організаційних формах: офлайн, онлайн, змішано, індивідуально. Учні, які були вимушені змінити місце навчання та/або проживання чи перебували на тимчасово окупованих територіях, мали можливість продовжити навчання дистанційно або екстерном у ЗЗСО, розташованих на території, де не ведуться бойові дії.

На місцях було визначено відповідальних осіб, які допомагали дітям та їхнім батькам обрати ЗЗСО для продовження навчання. Було створено Всеукраїнський онлайн-розклад для учнів під час дії воєнного стану. Для організації освітнього процесу в дис-

танційному режимі було розроблено єдину освітню платформу з інструментальним забезпеченням через Google Workspace for Education, G Suite for Education, Microsoft Teams, Google Classroom, Zoom, Google Meet, «Єдина Школа», Microsoft 365, Human тощо. Педагогічні працівники й учні дістали можливість користуватися ресурсами національних освітніх платформ «Всеукраїнська школа онлайн», «На Урок», «Моя школа», «Всеосвіта». Доступ до навчання в умовах воєнного стану забезпечувався безоплатно також дистанційними школами. Командою МОН було підготовлено перелік шкіл і організацій, які можуть надати допомогу дітям та сім'ям, котрий розміщено на вебсайті міністерства [24, с. 96].

Період повоєнного відновлення України вимагатиме актуалізації головного гуманітарного ресурсу країни – людського. Його збереження дасть змогу краще і швидше відновитися. Так, план Маршалла дозволив Європі пройти шлях відновлення швидше, ніж СРСР. Саме тому вже зараз необхідно думати про те, якою має бути нова парадигма гуманітарної політики Української держави після завершення війни. Очевидно, що у процесі війни держави, зазвичай, повністю використовують усі свої ресурси та запаси. Треба чітко розуміти, що політична перемога може бути повною лише у тому випадку, якщо переможець збереже максимум дієздатності.

Отже, це найголовніший сучасний ресурс – людський капітал, насамперед творчі та духовні можливості нації, які допоможуть якісно прискорити темпи розвитку суспільства та економіки. Вже сьогодні людський капітал найбільш розвинених країн забезпечує понад 90% приросту ВВП та майже 100% приросту промислової продукції.

Творчо-креативні можливості нації, навіть окремих особистостей можуть забезпечити потужний економічний ривок. Прикладів тому безліч. Так, наприклад, винахід Б. Гейтса та його колективу – програмне забезпечення – було покладено в основу сучасного етапу науково-технічної революції. Він став базою для нового періоду економічного розвитку. Інший приклад – офшорне програмування Індії, яке забезпечує країні доходи, що перевищують доходи від експорту нафти росії.

Гуманітарна політика держави повоєнного періоду повинна спиратися на ефективне використання природних ресурсів України. Так само важливим є максимальне використання вигідного геополітичного розташування між Сходом та Заходом та контролю над транспортними коридорами Євразії.

Після виснажливих соціальних потрясінь – воєн, революцій, непродуманих реформ тощо – нація та її правляча еліта повинні зібратися, мобілізуватися та висунути нові ідеї, цінності та смисли, що призведуть до стрімкого розквіту. Насамперед, йдеться про утвердження національних цінностей та інтересів, які будуть прийняті як визначальні для повоєнного українського суспільства.

Запорукою суспільного порозуміння й полілогу є солідарність суспільства, ефективна і транспарентна комунікація на всіх рівнях – від національного до муніципального, від центрального до низового. Саме вербально-символічний рівень спілкування цільових груп і активність українського суспільства стануть супровідними інструментами розв'язання засадничих проблем націєтворення. Українське суспільство із гідністю витримає іспит на державницьку зрілість, військову потужність, громадянську відповідальність та інформаційну стійкість.

Контрольні питання

1. Розкрийте світовий досвід адміністративно-правового забезпечення державної гуманітарної політики.
2. Охарактеризуйте трансформацію державної політики в умовах гуманітарної кризи, зумовленої військовим конфліктом.
3. Визначте духовно-ціннісні пріоритети та правовий інструментарій формування молодіжної політики держави у динаміці змін.
4. Сформулюйте стратегію реалізації нової парадигми державної політики України в гуманітарній сфері: проблеми і перспективи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ (Розділ 3)

1. Андрощук Г. О. Національна інноваційна система Фінляндії: формула успіху. Наука та інновації. 2017, т. 6, № 4, 93-107 с.
2. Галлін Деніел С., Манчіні Паоло. Сучасні медіасистеми: три моделі відносин ЗМІ та політики. К.: Наука, 2018. 320 с.
3. Данилова І. П. Зарубіжний досвід державного регулювання наукової сфери: теоретико-методологічні рекомендації для України. Jurnalul Juridic National: Teorie Si Practica. 2017, 79-85 с.
4. Закон «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
5. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Відомості Верховної Ради. 2015. Редакція від 29.09.2022 р., підстава - 2561-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 07.11.2022).
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 08.11.2022).
7. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2022, 315 с.
8. Луценко Т. А. Міжнародний досвід державного регулювання науки та інноваційної діяльності. Теорія та практика державного управління. Випуск 2 (49), 2019.
9. Мацишина І. Конструювання політичної реальності України: Монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019, 376 с.

10. Михайлишин Л. І. Зарубіжний досвід активізації інноваційної діяльності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Випуск 6, частина 2, 99-104 с.
11. Пирожков С., Хамітов Н. Чи є Україна цивілізаційним суб'єктом історії та сучасності? Вісник НАН України. 2020. № 7, 3–15 с. URL: <https://doi.org/10.15407/vism2020.07.003> (дата звернення: 28.09.2022).
12. Про здійснення превентивних заходів серед дітей та молоді в умовах воєнного стану в Україні. Лист Міністерства освіти і науки України від 13.05.2022 № 1/5119-22. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zdijsnennya-preventivnih-zahodivsered-ditej-ta-molodi-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення: 28.9.2022).
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text> (дата звернення 10.11.2022).
14. Про внесення зміни до розділу Х «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про повну загальну середню освіту» щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану: Закон України від 19.06.2022 р. № 2315-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2315-20#Text>. (дата звернення 11.11.2022).
15. «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення 07.11.2022).
16. Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту. Закон України від 21.03.1991 р. Редакція від 27.10.2022 р., підстава - 2438-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення 17.11.2022).
17. Постанова КМУ від 13 березня 2022 р. № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного

- ринкового нагляду в умовах воєнного стану» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2022).
18. Рафальський О. Консолідація українського суспільства: етно-політичний вимір. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018, 400 с.
 19. Рубвальтер Д. О. Реформа науки у Франції. Монографія. К.: Новація. 2019, 210 с.
 20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців). м. Київ. 6 квітня 2022 року. № 1-р (II) /2022. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_r_2_2022.pdf (дата звернення: 01.11.2022).
 21. Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози. Аналітична доповідь. За ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020, 88 с.
 22. Оболенський О. Ю. Борисевич С. О., Коник С. М. Опорний концепт лекцій з навчальної дисципліни. Публічне управління: наукова розробка. К.: НАДУ, 2016, 56 с.
 23. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. МОН України, Інститут освітньої аналітики. 2022. 358 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitic.zbirn-svita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf> (дата звернення 17.11.2022)
 24. Указ Президента України від 12 березня 2021 року №94/2021 «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року».

- <https://www.president.gov.ua/documents/942021-37337> (дата звернення: 10.11.2022).
25. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. URL: <https://spravdi.gov.ua>. (дата звернення: 05.11.2022).
 26. Шовкун І. А. Моделі інноваційного розвитку: міжнародний досвід та уроки для України. Проблеми науки. 2012, № 8. 75–83 с.
 27. Христинченко Н. П. Міжнародний досвід організації наукової діяльності на прикладі США та Німеччини. Наше право. 2014, № 6, 17-21 с.
 28. Юнін О. С., Шаблистий В. В. Забезпечення адміністративних послуг з отримання дозволу на зброю під час війни в Україні. Держава та регіони. Серія: право. 2023. № 1 (79). 230-234 с.
 29. Юнін О. С., Шаблистий В. В. Законодавчі новели в сфері надання адміністративних послуг: дозвіл на зброю у період воєнного стану в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023, № 1. 604-606 с.
 30. Ядранська О. В. Зарубіжний досвід державного регулювання науки: основні форми та напрями. Збірник наукових праць ДонДУУ. Серія: Державне управління. 2017, Вип. 93, т. 8, 63–69 с.
 31. Agenda de la Comunicació. URL: <https://www.lamoncloa.gob.es/serviciosdeprensa/agendacom/Paginas/index.aspx> (дата звернення: 17.11.2022).
 32. Barber, V. Effective Social Science: Eight Cases in Economics, Political Science and Sociology. New York: Russell Sage Foundation, 2017.
 33. Borck, R. & Wimbersky M. Political economics of higher education finance. Oxford Economic Papers. Oxford: Oxford University Press. Vol. 66, N 1. 2018. 115–139.
 34. Borjas, G.J., Doran, K. B. and Shen, Y. Ethnic Complementarities after the Opening of China: How Chinese Graduate Students Affected the Productivity of Their Advisors. Journal of Human Resources. January 1, 53, 2018.

35. Carnoy, M., Loyalka, P., Dobryakova, M., Dossani, R., Froumin, I., Kuhns, K., Tilak, J.B.G. and Wang, R. *University Expansion in a Changing Global Economy: Triumph of the BRICs?* Stanford, CA: Stanford University Press, 2019.
36. Campbell, Donald T., *Methodology and Epistemology for Social Science: Selected Papers*, ed. E. Samuel Overman. Chicago: University of Chicago Press, 2019.
37. Central Government Communication Policy. URL: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/fad/vedlegg/informasjonspolitikk/stat_kompol_eng.pdf (дата звернення: 17.11.2022).
38. Denning, Jeffrey T. Born under a Lucky Star: Financial Aid, College Completion, Labor Supply, and Credit Constraints. *Journal of Human Resources*. July 1, 54, 2019, 760-784 p.
39. Difi får omstilling til å skje. URL: <https://www.difi.no/> (дата звернення: 18.10.2022).
40. Dunn, William N. and Rita Mae Kelly, eds., *Advances in Policy Studies Since*, Vol. 10 of *Policy Studies Review Annual*. New Brunswick, NJ: Transaction Books, 2017.
41. Grobon, S. Combien coûte un jeune adulte à ses parents? Les revenus et le patrimoine des ménages. P.: INSEE, 2018, 65–80.
42. Hawkesworth, Mary E. *Theoretical Issues in Policy Analysis*, Albany, NY: State University of New York Press, 2016.
43. Horowitz, Irving L., ed., *The Use and Abuse of Social Science: Behavioral Science and Policy Making*, 2nd ed. New Brunswick, NJ: Transaction Books, 2020.
44. Jessop, B. Putting higher education in its place in (East Asian) political economy. *Comparative education*. Vol. 52, N 1. 2016, 8–25.
45. Johnstone, D.B. Financing higher education: Worldwide perspectives and policy options. 2020, 23 p. (THF Working Paper: Working Papers Series; N 6).

46. Kulyk V. Shedding Russianness, Recasting Ukrainianness: the Post-Euromaidan Dynamics of Ethnonational Identifications in Ukraine. *PostSoviet Affairs*. 2018. P. 2–20.
47. Kingdon, John W., *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. Glenview, IL: Scott, Foresman and Co., 2016.
48. Kedzierski, M. English as a medium of instruction in East Asia's higher education sector: a critical realist Cultural Political Economy analysis of underlying logics, *Comparative Education*, 52:3, 2016, 375-391 p.
49. Kim, T. Internationalisation and development in East Asian higher education. *Comparative education*. Vol. 52, N 1. 2016, 1–7 p.
50. Lindblom, Charles E. and David K. Cohen, *Usable Knowledge: Social Science and Social Problem Solving/* New Haven, CT: Yale University Press, 2016.
51. Lindblom, Charles E., *Inquiry and Change The Troubled Attempt to Understand and Shape Society*. New Haven, CT: Yale University Press, 2019.
52. Lee J.T. The regional dimension of education hubs: Leading and brokering geopolitics. *Higher education policy*. Vol. 28, N 1. 2015, 69–89 p.
53. Lo, W. Revisiting the Notion of Hong Kong as a Regional Education Hub. *High Educ Policy*. 28, 2017, 55–68 p.
54. MacRae, Duncan, Jr., *The Social Function of Social Science*. New Haven, CT: Yale University Press, 2020.
55. Maldonado-Maldonado, A. & Rodriguez Gómez, R. Higher Education Under Populism. *THE WORLD VIEW. A blog from the CENTER FOR INTERNATIONAL HIGHER EDUCATION*. May 28. 2019.
56. Mok, K.H. Higher education transformations for global competitiveness: Policy responses, social consequences and impact on the academic profession in Asia. *Higher education policy*. Vol. 28, N 1. 2015, 1–15 p.
57. Nagel, Stuart S., ed. *Encyclopedia of Policy Studies*. New York: Marcel Dekker, 2020

58. Page, L., Kehoe, S., Castleman, B. and Sahadewo, G. A. More than Dollars for Scholars: The Impact of the Dell Scholars Program on College Access, Persistence, and Degree Attainment. *Journal of Human Resources*. July 1, 54:2019, 683-725p.
59. Pan, Y. The Impact of Removing Selective Migration Restrictions on Education: Evidence from China. *Journal of Human Resources*. July 1, 52, 2017, 859-885 p.
60. Russophone identity in Ukraine in the context of the armed conflict in the east of the country. March 2017. Report. URL: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/Russophon_EN.pdf (дата звернення: 17.11.2022).
61. Sidelkovsky O. State, communal, departmental and private medical institutions in the single medical space of Ukraine: administrative and legal principles. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1. С. 196–200.
62. Strengthening of the process of implementation of the anticorruption activities in Poland. URL: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/fiche-projet/poland/pl-fm/2004/2004-016-829.05.02-anti-corruption.pdf> (дата звернення: 26.10.2022)
63. Scott, P. *Higher Education Re-formed*. Routledge. 2021, 224 p.
64. Smith, B. Philippine TNE: 10 universities to forge UK ties. *The PIE news – News and business analysis for professionals in international education*. 11.04. 2017.
65. The GCS is the professional body for people working in communication roles across government. URL: <https://gcs.civilservice.gov.uk/about-us/> (дата звернення: 17.11.2019).
66. The Ljubljana Charter on Reforming Health Care, 18 June 1996. *Bulletin of the World Health Organization*. 1997. Vol. 77. № 1. P. 48–49.
67. Todorovski N. Medical law and health law is it the same? *Acta Medica Medianae*. 2018. Vol. 57 (2). P. 34–39.

68. Vaughan, R.P. & Walker, M. Capabilities, Values and Education Policy, *Journal of Human Development and Capabilities: A Multi-Disciplinary Journal for People-Centered Development*, 13:3, 2017, 495–512 p.
69. Voorlichtingsraad. URL: <https://www.encyclo.nl/begrip/Voorlichtingsraad> (дата звернення: 07.10.2022).
70. Wattad, Mohammed S., Hrevtsova, Radmyla Yu., «Reflections on International Medical Law». *The International Journal «Medicine and Law»*. 2016. Vol. 30 (4). P. 449–460.
71. Zhou, S. & Cheung, M. Hukou system effects on migrant children's education in China: Learning from past disparities. *Internat. social work*. Vol. 60, N 6. 2017, 1327–1342 p.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Дослідження основоположних засад ефективного адміністративно-правового забезпечення державної політики та відповідно її оптимізація за результатами таких наукових розвідок завжди буде актуальним для української правничої науки, виходячи з необхідності концентрації інтелектуальних ресурсів та управлінських зусиль в умовах воєнного протистояння Української держави російській агресії і подальшого повоєнного відновлення країни.

Гуманітарна сфера, як окрема система життєдіяльності суспільства, спрямована на забезпечення оптимального функціонування та розвитку соціального, духовного життя, соціальних та духовних відносин. Вона включає в себе єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного життя, що мають на меті створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуально-духовної безпеки людини і суспільства, реалізацію її соціальних, духовних потреб, формування і збагачення творчого потенціалу людини й всебічну реалізацію її сутнісних сил. Гуманітарна функція держави полягає в організаційному, правовому й фінансовому забезпеченні розвитку культури, освіти, науки та інших галузей гуманітарної сфери, й реалізується через державну гуманітарну політику. Усвідомлення державного значення та суспільної значущості гуманітарної політики, з одного боку, та цінності людини з необхідністю дотримання її прав та свобод, з іншого боку, потребує побудови та реалізації системи адміністративно-правового забезпечення державної політики на засадах людиноцентризму.

Гострота проблематики, пов'язаної з удосконаленням державної політики у гуманітарній сфері, в умовах військового протистояння державі-агресору не викликає сумніву. Більш того, руйнування біполярної системи, яка раніше визначала архітектуру та динаміку міжнародних відносин, перевело проблему прийняття будь-яких рішень щодо забезпечення національної

безпеки із двомірної у багатомірну площину. Умовно кажучи, якщо раніше пошук оптимальної стратегії з гуманітарних питань можна було здійснювати у пласкій системі координат, то наразі розв'язання цієї проблеми вже пов'язане із вирішенням низки завдань у багатовимірному просторі. У цьому новому просторі активно діють відносно самостійні суб'єкти міжнародних відносин, які раніше були скоординовані біполярною системою. Очевидно, що структурно-функціональна простота біполярної системи об'єктивно сприяла більшому ступеню надійності та прогнозованості результатів аналізу міжнародної та національної безпеки, а за її відсутності, визначення національних цілей та розробка ефективних стратегій, спрямованих на їхнє досягнення, перетворилося у більш складну проблему. А вона актуалізує гострі дебати про найбільш ефективну правову основу розробки нової стратегії для воюючої держави.

Зауважимо, що правові засади публічного адміністрування у гуманітарній сфері являють собою сукупність правових норм, що знаходять своє вираження у системі нормативно-правових актів різної юридичної сили та регламентують здійснення публічного адміністрування у цій сфері. Аналіз норм чинного законодавства та наукового правового дискурсу, представлений у цій монографії, дає змогу констатувати, що міжнародні стандарти є незмінним і беззаперечним орієнтиром для суб'єктів публічного адміністрування під час впорядкування суспільних відносин у гуманітарній сфері та власне реалізації відповідної державної політики у практичній площині.

Якісні перетворення державної політики у гуманітарній сфері необхідно систематично і комплексно здійснювати за двома напрямками:

– законодавче забезпечення цих перетворень, що відбуваються в тріаді «суспільство – держава – гуманітарна сфера», передбачає наповнення його такими системоутворюючими елементами, як формування у суспільстві національної ідентичності й організація життєдіяльності особистості, відповідно до демократичних

цінностей, особливостей нової економіки, сучасних науково-технічних досягнень; забезпечення доступності до якісної сучасної освіти й медицини для всіх громадян тощо), що підтримуватимуться належним фінансуванням з боку держави.

– підвищення ефективності власне гуманітарної складової державної політики у гуманітарній сфері – процеси оновлення змісту науки, освіти, галузі охорони здоров'я й інших елементів гуманітарної сфери, впровадження новітніх інформаційних технологій, введення в дію нових економічних та управлінських механізмів розвитку та підготовки кадрів і, що вкрай важливо, усе має відбуватися у відповідності із нормативно-правовими актами, що забезпечують єдине правове поле гуманітарної діяльності.

Щодо першого напрямку, то наявна в Україні нормативно-правова база з початку повномасштабної війни суттєво поповнилася. Загалом українським урядом було ухвалено за цей час понад 800 нормативно-правових актів, які спрямовані на адміністративне регулювання воєнного стану в цілому та регулювання економіки зокрема. Основні зміни стосувалися питань оборони, забезпечення війська, а також економічних питань, як-от робота бізнесу та оподаткування, встановлення соціальних пільг, гуманітарного забезпечення тощо. У перший же день війни було затверджено план заходів для забезпечення регулювання режиму воєнного стану, який передбачав встановлення взаємодії та координації органів державної влади з військовим командуванням. Вирішення гуманітарних питань було і залишається одним із основних напрямів роботи уряду в умовах воєнного стану.

Становлення нової парадигми державної політики у гуманітарній сфері означає формування ефективних умов розвитку кожного громадянина, залучення громадян до активної співпраці та надання імпульсів до розвитку їхніх потреб, які реалізуються в межах національного законодавства і висувають відповідні вимоги до нього, тобто наповнюють новим змістом процес реалізації мети та завдань цієї державної політики.

В умовах збройного протистояння російській агресії і подальшого повоєнного відновлення країни критично важливого значення для цивілізаційного утвердження української державності набуває національна ідея. І мова йде не лише про низку образів і перелік цінностей, що сформувалися у процесі державотворення і розвитку нормативно-правової бази, а й про внутрішній полілог у суспільстві, завдяки якому і відбувається націєтворення. За кризових для гуманітарної сфери обставин тривалого збройного конфлікту вагомим акцентом набуває саме безпековий компонент. Саме безпека постає умовою суб'єктності держави і спроможності до самостійного цивілізаційного розвитку. Формування глибинної взаємодії національної безпеки та суб'єктності країни має відбуватися на засадах розвитку і зміцнення національної ідеї України, і ці процеси наразі активно відбуваються у суспільстві.

Україна має посилювати динаміку руху до суспільства активістського типу, з множинними нелінійними зв'язками, де культура довіри сприяє розвитку соціального капіталу, тісно пов'язаного з людським капіталом, що базується на знаннях, кваліфікації, комунікативній здатності до спільних дій. Він багато в чому залежить від спільних норм та цінностей, а також специфічних для цього соціуму засобів підпорядкування індивідуальних інтересів окремих особистостей інтересам великих груп. Тому найголовніший сучасний ресурс – людський капітал, насамперед творчі та духовні можливості нації, які допоможуть якісно прискорити темпи розвитку суспільства та економіки, а отже, перемогу й швидке повоєнне відновлення країни.

Навчальне видання

Сидорова Е. О., Шаблюстий В. В., Юніна М. П.

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ
ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ
В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ**

навчальний посібник

за загальною редакцією доктора юридичних наук,
професора, заслуженого діяча науки і техніки України
Юніна Олександра Сергійовича

Відповідальна за випуск
Тимошенко Н. В.

Підписано до друку 28.06.2023 р.
Формат 64×90 /16. Ум. друк. арк. 16,5.
Наклад 100 пр. Зам. № 1163.

Видавництво ТОВ «Виробничо-комерційна фірма «АРТ-ПРЕС»
49000, м. Дніпро, Лоцманський узвіз, 10-А
Свідоцтво ДК № 4052 від 21.04.2011 р.

Друкарня ТОВ «Виробничо-комерційна фірма «АРТ-ПРЕС»
49000, м. Дніпро, Лоцманський узвіз, 10-А
Тел./факс (056) 370-20-27
www.artpress.com.ua